

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Юридичний інститут

кафедра теорії та історії держави і права

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ
ТА ЇЇ РОЛЬ У ПРАВОВОМУ ТА
ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ
СТУДЕНТІВ-ЮРИСТІВ**

**МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ**

7-8 листопада 2014 року

м. Івано-Франківськ, 2014

ББК 67.9 (4Укр)

УДК 340.12

А43

Рекомендовано до друку кафедрою теорії та історії держави і права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 4 від 27 листопада 2014 року)

Редакційна колегія:

В.А.Васильєва – директор Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права;

Л.Т.Пристаи – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат юридичних наук, доцент;

Ю.І.Микитин – заступник директора Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат юридичних наук, доцент;

С. В.Адамович – доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

А43 Актуальні проблеми історико-правової науки та її роль у правовому та патріотичному вихованні студентів-юристів [текст] : Матеріали науково-практичної конференції на базі кафедри теорії та історії держави і права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (7-8 листопада 2014 року, м. Івано-Франківськ) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2014. – 39 с.

У збірник включені тези наукових доповідей учасників науково-практичної конференції, яка відбулась 7-8 листопада 2014 р. на базі кафедри теорії та історії держави і права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Для студентів, слухачів, курсантів юридичних факультетів, науковців, істориків, практичних працівників та всіх зацікавлених осіб.

© Юридичний інститут ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2014

Тищик Б.

*кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри історії держави і права
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

З НАГОДИ ЮВІЛЕЮ (230-РІЧЧЯ) КАФЕДРИ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ, ПРАВА ТА ПОЛІТИКО- ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ

Як відомо, у 1772 р. у результаті першого поділу Польщі Галичина увійшла до складу Австрії. У 1784 р. австрійський імператор Йосиф II видав диплом про відновлення діяльності Львівського університету (заснованого у 1661р. польським королем Яном-Казимиром) у складі чотирьох факультетів. Одним з них був юридичний (а ще філософський, медичний і теологічний).

На юридичному факультеті утворено, серед інших, кафедру історії римського, німецького та австрійського права. Це був той же 1784 рік. Відповідні предмети читалися на першому і другому курсах факультету (навчання тоді тривало чотири роки). Про діяльність кафедри у кінці ХУІІІ – першій половині ХІХ ст. невідомо майже нічого. З 1874 р. (по 1887 р.) кафедру очолював проф. К. Ліске (читав історію німецького і австрійського права), історію римського права читав проф. Ф. Зьродловський, а уведено на початку ХІХ ст. філософію права – доцент Г. Рошковський.

У 1887 р. рішенням Сенату університету на юридичному факультеті створено ще кафедру історії польського права (були ще кафедри цивільного, карного права, політичних наук). Очолив її професор О. Бальцер. З його ініціативи до навчальної програми уведено новий предмет – «Порівняльна історія права слов'ян», а також курс «Історії устрою Польщі». Кафедру названо кафедра історії устрою і права Польщі.

У роки Першої світової війни університет не діяв. Відновлено його діяльність у 1919 р. На юридичному факультеті працювало 17 кафедр. Крім кафедри історії устрою і права Польщі,

створено кафедру західноєвропейського права. Її очолив проф. А. Гальбан. У 1920 р. обидві кафедри об'єднано у кафедру історії устрою і права. Тут читалися такі обов'язкові предмети як історія державності і права Польщі, історія судового права Польщі, історія римського та західноєвропейського права. Кафедра мала право (з санкції Вченої ради факультету) вводити необов'язкові (факультативні) предмети. На кафедрі у 20-х рр. працювало четверо викладачів (з них два професори) і секретар.

У 1933 р. у зв'язку із смертю проф. О. Бальцера кафедру очолив проф. П. Домбковський. Вона й далі називалася кафедра історію устрою і права. Тут зібрано обширну бібліотеку історичної та правничої літератури, яка налічувала кількості книг, журналів та ін. правничої польської і зарубіжної літератури. Як науковець, проф. П. Домбковський був широко відомий у Європі: його обрано дійсним членом Польської, Болгарської, Чеської Академії наук, почесним членом наукових товариств у Варшаві, Вільнюсі, Парижі, Перемишлі. У 1936 р. його обрано членом Українського наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові.

У 30-х роках створено кафедру загальноєвропейського права, де завідувачем теж був проф. Домбковський. Діяли ще кафедри філософії права (проф. К. Стефко), римського права (проф. В. Осуховський). Всього напередодні Другої світової війни на юридичному факультеті діяло 16 кафедр, навчалось понад 2300 студентів.

Під час війни університет не діяв, відновивши свою діяльність у серпні 1944 р. Тоді було створено дві історико-правові кафедри – кафедру загальної історії держави і права (її очолив проф. Домбковський П., який не виїхав до Польщі, як це зробило чимало інших викладачів-правників) та кафедру історії держави і права Союзу РСР (її очолив колишній учень Домбковського проф. К. Кораний). Ця остання кафедра кілька місяців практично не працювала, оскільки не було ні відповідних викладачів, ні літератури. Правда, невдовзі з Москви і України до Львова скеровано на роботу на юридичному факультеті кілька кваліфікованих викладачів. Серед них був доц. Недбайло П.О., який очолив новоство-

рену кафедру теорії держави і права та «оживив» кафедру історії держави і права Союзу РСР. Невдовзі ця остання була приєднана до кафедри загальної історії держави і права.

Після смерті проф. П. Домбковського (грудень 1950 р.) кафедри історії держави і права та теорії держави і права були злиті в одну – кафедру історії і теорії держави і права. Її очолив доцент Недбайло П.О. На кафедрі тоді працювало 4 викладачі (крім доц. Недбайла П.О. – доценти Калинович В.І., Кульчицький В.С., Сокурєнко В.Г., лаборантом-секретарем була М. Завістовська).

Кафедра забезпечувала читання чотирьох нормативних (обов'язкових) предметів: історії держави і права СРСР, загальної історії держави і права, теорії держави і права та римського приватного права. Така невелика кількість викладачів на кафедрі пояснюється невеликими наборами студентів – по 50 осіб щороку.

У зв'язку з від'їздом (у 1954 р.) доц. Недбайла до Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, де він очолив таку ж кафедру як у Львові (у 1955 р. П.О. Недбайло отримав наукове звання професора), львівську кафедру очолив доцент В.І. Калинович.

У зв'язку зі збільшенням прийому студентів на I-й курс стаціонару (75, потім 100 осіб), відкриттям на факультеті заочної форми навчання, а згодом – й вечірньої, значно зросла на кафедрі кількість викладачів. У 1959 р. асистентом став Б.Й. Тищик, у 1961 р. – П.О. Сергійко, невдовзі – Є.М. Орач, старшим викладачем – Г.Х. Рябошапка. Отож, у 1964 – 65 навч. році на кафедрі працювало вже сім викладачів (з них – 3 кандидати наук, доценти), 2 лаборанти.

Ще раніше (у 1960 р.) завідувачем кафедрою обрано доцента Сокурєнка В.Г. (він займав цю посаду до 1990 р.).

Середнє річне педнавантаження викладачів виносило 850 – 950 год. (але тоді увесь перший курс стаціонару писав курсові роботи тільки по цій кафедрі, до того ж вони оцінювалися по 5 год. кожна, кафедра мала багато дипломних робіт – по стаціонару, заочній і вечірній формах навчання). У середині 70-х років педнавантаження викладачів зросло до 1500 годин на рік, з них 500

год. виділялось на навчально-методичну роботу, 500 – на наукову і 500 – на ідейно-виховну.

Подальше збільшення кількості набору студентів на денну і заочну форми навчання зумовили збільшення кількості викладачів на кафедрі. До попередніх викладачів додалися кандидат юридичних наук Настюк М.І., асистент Шмельова Г.Г.

У 1990 р. проф. Сокурєнко В.Г. відмовився балотуватися на посаду завідувача кафедрою, рекомендувавши на цю посаду доцента Тищика Б.Й. Його у червні 1990 р. й обрано завкафедрою.

У наступні роки кафедра історії та теорії держави і права продовжувала кількісно і якісно зростати. У 1991 р. доц. Тищику Б.Й. рішенням Державного комітету Союзу РСР за плідну навчально-методичну та наукову роботу було присвоєне вчене звання професора, а у 2004 р. – він отримав почесне звання «Заслуженого професора Львівського національного університету імені Івана Франка», а у 2007 р. – «Заслуженого юриста України».

На протязі 70-х – 90-х років викладацький склад кафедри поповнився новими викладачами – доц. Рабіновичем П.М. (згодом – професором), ас. Кольбенком А.В., ас. Андрусяком Т.Г., ас. Косовичем В.М., ас. Ясінською Л.Е., ас. Федущак-Паславською Г.М., ас. Бойком І.Й. На початку 2000-х років викладачами кафедри стали ас. Раданович Н.М., ас. Добрянський С.П., ас. Грищук О.В., ас. Кобилецький М.М., ас. Гудима Д.А., ас. Коваль А.Ф., ас. Липитчук О.В., ас. Дудаш Т.І., ас. Моряк-Протопопова Х.М., ас. Ригіна О.М.

У подальшому всі вони захистили докторські (Луць Л.А. – 2005 р., Грищук О.В. – 2008, Кобилецький М.М. – у 2010 р., Бойко І.Й. – 2011 р.) або ж кандидатські дисертації, стали професорами чи доцентами.

З проголошенням державної незалежності України на кафедрі розпочався активний процес об'єктивних наукових досліджень та навчально-методичної роботи. Було підготовлено і видано кілька монографій, підручників та навчальних посібників, перероблено учбові програми, методичні матеріали, тематику письмових робіт, плани семінарських і практичних занять.

Відновлено активну діяльність двох відомих в Україні наукових шкіл: з історії держави і права, започаткованої ще у австрійсько-польській період професорами О. Бальцером та П. Домбковським, продовженої в українській державі проф. Кульчицьким В.С. та доц. Калиновичем В.І., а потім – проф. Тищиком Б.Й., доц. Настюком М.І., професорами Кобилецьким М.М., Бойком І.Й., доцентами Андрусяком Т.Г., Кольбенком А.В., Федущак-Паславською А.М., Шевчук Л.Е. і ін.

Наукову школу з теорії держави і права та філософії права, започатковану професорами Недбайлом П.О. і Сокуреном В.Г. продовжували успішно розвивати професори Рабінович П.М., Луць Л.А., Гришук О.В., доценти Косович В.М., Раданович В.М., Добрянський С.П., Гудима Д.А. і ін.

При кафедрі постійно діяла аспірантура, випускники якої успішно захищали кандидатські (а далі дехто – й докторські) дисертації, систематично проводились наукові конференції, працювали студентські наукові гуртки.

Кафедра налагодила науково-педагогічну співпрацю з аналогічними кафедрами юридичних вузів і факультетів Києва, Харкова, Одеси, а також сусідньої держави Польщі-Вроцлава, Любліна, Кракова, Жешова. Викладачі кафедри проходили стажування, читали лекції і проводили спільні наукові конференції з кафедрами Вроцлава, Жешова, Любліна.

У березні 2008 р. згідно з рішенням Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка і наказу ректора кафедру було поділено на дві окремі – кафедру історії держави, права та політико-правових вчень та кафедру теорії і філософії права. Першу з них очолив проф. Тищик Б.Й., другу – проф. Луць Л.А. Наказом ректора затверджено штат викладачів обох кафедр та перелік предметів, які читатиме кожна кафедра.

На наступне триріччя (2008 – 2011 рр.) для кожної з цих кафедр затверджено теми наукових досліджень. За цей же час по кафедрі історії держави, права та політико-правових вчень захищали кандидатські дисертації 7 аспірантів кафедри, а докторську дисертацію – доц. Бойко І.Й. Кафедра виступила організатором

однієї наукової міжнародної конференції та аспірантсько-студентської, співорганізатором ще однієї міжнародної історико-правової конференції, присвяченої пам'яті і науковому доробку проф. Кульчицького В.С.

У 2012 – 2014 рр. на кафедрі розроблялась нова наукова тема, у межах якої працюють усі десять викладачів кафедри – три професори, сім кандидатів наук.

Учбово-методичну роботу кафедри забезпечують досвідчені лаборанти-методисти: Новосядло І.Ю., Михайлишин І.В., Бринецька Ю.В.

Кафедра продовжує успішно готувати фахівців-правників (бакалаврів, спеціалістів та магістрів) за спеціальністю правознавство на денній і заочній формах навчання.

За час дії нової наукової теми (2012 – 2014 рр.) викладачами кафедри опубліковано 2 монографії (одна у співавторстві), один академічний підручник, 6 навчальних посібників, 92 наукові статті, 41 тез і матеріалів доповідей. 7 аспірантів захистили кандидатські дисертації, двоє викладачів працюють над докторськими дисертаціями.

Отож, кафедра історії держави, права та політико-правових вчень згідно зустрічає своє 230-річчя.

Бойко І.Й.

*д.ю.н., професор кафедри історії держави,
права та політико-правових учень ЛНУ імені
Івана Франка*

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ НАУК ТА ЇЇ МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Історія держави і права України займає важливе місце в системі юридичних наук і є наукою юридичною, бо вивчає насамперед державно-правові проблеми. Вона знаходиться на межі з історичною наукою, оскільки вивчає державно-правові явища в їх історичному розвитку. До того ж, ця дисципліна несе й вагоме

ідеологічне навантаження, яким не можна нехтувати. Як зазначалося, державно-шовіністичні кола держав, які захопили і розділили між собою українські землі, увесь час намагалися денаціоналізувати український народ, представити його «безбатченком», який немає історичних коренів, державно-правових традицій, отже – права на самостійне існування. Історія держави і права України покликана заперечити та ствердити бездоказовість цих інсинуацій, а основне дати знання про історію власної держави і права.

У курсі історії держави і права України відображено багатовіковий державно-правовий досвід виникнення, трансформації і подальшого розвитку державно-правових форм та інститутів, що функціонували на українських землях від найдавніших часів і до сьогодні. Історія держави і права України вивчає також становлення і розвиток на українських землях правового статусу конкретних державних органів, соціальних груп населення, джерел права і правових систем на українських землях у хронологічній послідовності. Будучи доволі динамічною наукою, історія держави і права України намагається виявити глибинні і фундаментальні причини трансформації українських державно-правових інститутів та з'ясувати наслідки їх історичного генезису [1]. В навчальному курсі Історія держави і права України вивчаються не всі риси держави як соціального явища, а по суті лише правові аспекти розвитку держави та суспільства, які реально зводяться до історії державного (конституційного) права (форма держави, правовий статус державних органів, окремих груп населення тощо). Тому фактично вивчається історія права (опосередковані правом суспільні інститути і процеси), хоча навчальна дисципліна і відповідна наука в силу існуючої традиції називається Історія держави і права України [2]. Курс історії держави і права України компенсує певні прогалини у вивченні історії державно-правового розвитку українського народу за програмою шкільної освіти.

Історія держави і права України покликана дати студентам-приникам знання про становлення держави і формування права, еволюцію державного ладу і форм правління; основні дже-

рела та галузі матеріального і процесуального права; становлення системи законодавства України; етапи систематизації права тощо. Важливим в курсі історії держави і права України показати, що витоки української державної традиції, сягають у культуру Київської Русі, де були закладені основи нашої писемності, мови, історії, права, світогляду, що перші русько-українські літописи – “Повість временних літ” та “Слово о полку Ігоревім” – були одночасно й першими українськими державно-правовими вченнями. Вони узагальнювали історичний і державотворчий досвід українців-русів, утримували в собі фундаментальні настанови на розбудову держави. Пізніше з’явилася Руська правда, перша писемна пам’ятка права, в якій відбиваються узагальнення міркувань українців щодо юридичних засад свого розвитку. Варто наголосити також, що конституція козацької республіки Пилипа Орлика була чи не найпершим з документів Європи, який зафіксував права і свободи громадянина, а козацька республіка часів Богдана Хмельницького показала українську державну традицію як взірець толерантності, демократичності та національної самобутності.

Навчальна дисципліна «Історія держави і права України» викладається одночасно зі спорідненими, близькими навчальними дисциплінами теорією держави і права та історією держави і права зарубіжних країн. Разом вони становлять фундамент підготовки майбутніх юристів. Саме з курсу історії держави і права України починається опанування студентами першооснов юридичних знань, вивчення державно-правових термінів і конструкцій, основних понять і категорій юриспруденції, ознайомлення з пам’ятками національної юридичної культури, формування перших навичок аналізу державно-правових інститутів і явищ [3].

Одне з перших завдань навчальної дисципліни зумовлюється тим, що її викладання має вступний, підготовчий характер. Історія держави і права України покликана закласти фундаментальну базу для подальшого оволодіння спеціальністю юриста, створити передумови для вивчення інших юридичних дисциплін – теорії держави і права, історії вчень про державу і право, конституцій-

ного права тощо. На основі базових знань, які закладає історія держави і права України, має відбутися становлення у студентів юридичного мислення, необхідного для теоретичного засвоєння та використання права, підвести студентів до вивчення галузевих юридичних дисциплін, навчити поважати свою батьківщину, свій народ, виховати в собі дух високої національної свідомості. Вивчення Історії держави і права України сприяє розумінню студентами першого курсу цілісного уявлення про природу виникнення права, його витоків та джерел на українських землях, з'ясування причин та наслідків кодифікаційних робіт у галузі права, формування правової свідомості і правової культури українського народу, зародження і розвиток галузей права та їх окремих інститутів, порядок формування, структури та компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування. Історія держави і права України обґрунтовує, що сучасний державно-правовий розвиток України не є результатом випадкової послідовності певних подій у суспільстві і світі, а закономірний наслідком складного багатівікового національного державотворчого процесу. Процес українського державотворення тривав безперервно і поліформно, хоч не завжди вдавалося досягнути всіх необхідних і достатніх ознак суверенної держави [4].

Друге завдання навчальної дисципліни полягає у формуванні в студентів на основі об'єктивних фактів, а не тенденційних односторонніх поглядів, міцних знань з актуальних проблем історичного розвитку української держави і права. Без засвоєння об'єктивної фактологічної картини історичного розвитку української держави і права не може відбутись становлення повноцінного юриста. Адже, в глибинах історії можна знайти відповіді на багато актуальних проблем сьогодення. Прикладом можуть слугувати взаємні територіальні та інші претензії держав, дебати щодо національної символіки, полеміка відносно визначення статусу вояків ОУН–УПА тощо [5].

Вивчення навчальної дисципліни «Історії держави і права України» має сприяти виробленню у студентів навичок самостійного аналізу історико-правових джерел та вміння використовувати

ти історико-правовий досвід для вирішення принципово нових проблем сучасного розвитку нашої держави і права, оскільки історичні паралелі і аналогії можливі в багатьох ситуаціях.

Викладаючи історію держави і права України, необхідно ознайомити студентів з підходами до пошуку істини, що склалися в сучасній історико-правовій науці. Істину студенти повинні встановити самостійно, дійти до неї власним розумом, наполегливою і вдумливою працею, аналізом, порівнянням. Кожен має для себе реконструювати картину державно-правового розвитку України, причому відтворити її з елементами власного бачення. На основі прочитаного, власних міркувань, студент-правник повинен сформулювати і сміливо висловити собисту думку, аргументовано відстоювати і захищати її, адже не виключено, що саме вона започаткує нове бачення тієї історико-правової проблеми, яка ще чекає на вдумливого і глибокого дослідника.

Історія держави і права України, як юридична наука, має свою методологію дослідження. Усі методи, які використовуються при дослідженні державно-правових явищ і процесів у рамках історії держави і права України, можна класифікувати залежно від рівня наукового пошуку. Зокрема, за цим критерієм методи історико-правового пізнання можна розділити на філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові.

Філософські методи наукового пізнання розкривають загальні шляхи ат принципи пізнання реальності, вони є універсальними і застосовуються при вивченні всіх проявів історико-правової дійсності. Найважливіше місце серед них посідає діалектичний метод, який відіграє виключну роль у теоретичному переосмисленні об'єкта історико-правового дослідження. Застосування цього методу дозволяє розглядати розвиток державно-правових явищ і процесів на українських землях в їх органічному взаємозв'язку з економічними, політичними, соціальними та ідеологічними чинниками.

Протилежним діалектичному є метафізичний метод, завдання якого полягає у розгляді історичних явищ та подій незалежно один від одного, їхні внутрішні суперечності відкидаються як

такі, що не мають значення для історико-правового пізнання. Цей метод історико-правового дослідження, як правило, є допоміжним, оскільки для історико-правової науки важливим є не лише саме явища, що вивчається, а й всі ті чинники, що обумовлювали його настання.

Загальнонаукові методи охоплюють весь дослідницький процес, починаючи з постановки завдання та завершуючи формулюванням отриманого нового знання [6]. До найбільш поширених загальнонаукових методів, які використовуються під час вивчення історії держави і права України, належить: формалізація та ідеалізація, аналіз і синтез, індукція та дедукція, а також методи історичний і логічний, структурно-функціонального аналізу та інші.

Спеціально-науковими методами є такі: історико-правовий, як головний, історико-порівняльний, історико-типологічний, герменевтико-правовий та інші.

Таким чином, історія держави і права України – це важлива наукова і навчальна дисципліна в системі юридичних наук, яка у своїй основі покликана виховувати громадянина, патріота, інтелігента, правника. Знання про державно-правовий розвиток України допомагають формувати у студентів-правників правову культуру особистості і суспільства, моральне ставлення до юридичних та політичних реалій. Лише спираючись на досвід історії, ми отримаємо можливість орієнтуватися в якому напрямі повинні розвиватися національне законодавство та державотворення. Опора на історичний досвід українського державо-та правотворення, виклад основних моментів якого й складає одне з головних завдань курсу Історія держави і права України, яка допоможе випускникам юридичних навчальних закладів зайняти міцну громадянську позицію у справі розбудови демократичної та правової України.

1. *Історія держави і права України / В.М. Єрмолаєв, В.О. Рум'янець ; за ред. В.Д. Гончаренка. – Х. : Право, 2013. – С.3.*
2. *Усенко І. Б. Українська історико-правова наука на початку XXI ст.: здобутки та перспективи / І. Б. Усенко // Правова держава. Вип. 25.*

-
- До 65-річчя Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 1949–2014. – К. : Юрид. думка, 2014. – С.50–55.*
3. *Усенко І. Б. Українська історико-правова наука на початку XXI ст.: здобутки та перспективи / І. Б. Усенко // Правова держава. Вип. 25. До 65-річчя Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 1949–2014. – К. : Юрид. думка, 2014. – С. 44–65.*
  4. *Герасимчук О.П. Історія держави і права України. Практикум : навч. посіб. / О.П. Герасимчук. – Острог : Видавн. Нац. ун-ту Острозька академія», 2010. – С.3.*
  5. *Усенко І. Б. Українська історико-правова наука на початку XXI ст.: здобутки та перспективи / І. Б. Усенко // Правова держава. Вип. 25. До 65-річчя Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 1949–2014. – К. : Юрид. думка, 2014. – С. 44–65.*
  6. *Історія держави і права України / В.М. Єрмолаєв, В.О. Рум'янець ; за ред. В.Д. Гончаренка. – Х. : Право, 2013. – С.8.*

Кравчук М.В.

*Тернопільський національний економічний
університет, завідувач кафедри теорії та
історії держави і права, кандидат юридичних
наук, доктор права УВУ, доцент*

ДОСВІД РОЗБУДОВИ АРМІЇ УНР ТА ЙОГО РОЛЬ У СУЧАСНОМУ ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Історична доля українців сьогодні викарбувалася так, що проблема формування Армії України стала чи найголовнішою на сучасному етапі державо- правотворення. Цей процес набув такої ваги, що нині від якісного стану власних Збройних Сил, їхньої боєздатності, спроможності реально захистити суверенітет української нації, держави у повній мірі залежить саме збереження незалежної, суверенної, соборної України, яка перебуває в стані війни. У цьому плані високої актуальності набуває відомий вислів політика, філософа, визначного оратора стародавнього Риму М.Т. Ціцерона “Historia est megistra vitae” – історія є вчителька життя. З огляду на те, що ретельний аналіз державо- правотворен-

ня українців в ході становлення власної держави зі всіма її елементами на початку ХХ ст. підтверджує всебічне повторення тих тенденцій, в тому числі прорахунків в ХХІ ст., майже через сто років, в процесі відновлення незалежної, соборної, суверенної України. Це надає вказаним крилатим словам особливої вартості, оскільки підкреслює значимість державно-правового досвіду того періоду для сучасників. Зазвичай найбільше вагомим є історичний досвід генезису державно-правової дійсності в перехідні періоди суспільного розвитку, на етапі реформації, перебудови, а для українців – ще й при веденні війни. З цього приводу влучно зазначено: “В історії кожного народу є такі періоди, які ставлять перед ним доленосні завдання, він яких залежить ціла епоха його подальшого розвитку та існування. Саме в такі періоди надзвичайно актуальним стало звернення до історичного досвіду багатьох поколінь. Його знання не лише відкривають перспективи у практичній діяльності, а й можливість врахувати й уникнути помилок, допущених в минулому” [8, с. 4].

Крім того, доречно підкреслити цінність правових аспектів історико-правових досліджень розвитку соціальних процесів. Оскільки “право вбирає у свої формалізовані нормативні приписи цілий всесвіт складних людських відносин надзвичайно широкого спектру від доленосних і глибинних сторін життя, що визначають політичні, економічні, соціальні основи суспільства, до простих побутових питань; воно не просто взаємозв’язане з соціальним прогресом суспільства, з його еволюційним поступальним розвитком, а є його інструментом. Тому соціальний прогрес реалізується через право, знаходить у праві свій безпосередній натуральний вияв” [12, с.3]. І ще, право – це частка культури народу, одна із форм суспільної свідомості, яка знаходить свій вираз у нормативно-правових актах та інших його джерелах. Право є засобом існування, функціонування і розвитку держави, народу, всієї цивілізації [13, с.186-200]. Його вивчення в історичному аспекті покликане піднести на вищий щабель правосвідомість як частку самосвідомості народу – дійсного творця своєї історії.

У цьому плані історія права також доводить, що наявність у країні боєздатних, високопрофесійних, модерних Збройних Сил є

свідченням зрілості, розвиненості суспільства і держави, їх безпеки. Для України справа формування і розвитку власної Армії є актуальною і цінною, запорукою її незалежності. З цього приводу світова практика у сфері військового будівництва переконливо довела правоту тих, хто відповідально ставиться до розбудови власного війська. Адмірал Орлі Бурк з огляду на це писав: “Сила нації залежить від цілісності і мудрості уряду, від економічної стабільності в країні і від стану збройних сил” [5, с.180]. Значимість власної армії підтвердив також всесвітньо відомий політик Уїнстон С. Черчилль: “жодна зовнішня політика не може бути виправданою, якщо за нею не стоїть відповідна сила і якщо держава не готова йти на необхідні поступки цій силі” [5, с.180]. Китайський полководець і видатний вчений Люй Чжи у цьому плані ще на початку 14 століття застерігав: “мудрі люди не забувають про небезпеку у період перемир’я, не забувають про безладдя у період злагоди. Навіть коли у країні мир, не можна забувати про військові справи. Якщо ви не передбачливі, то станете беззахисними. ... Правило стверджує: “навіть коли в країні мир, не забувай про війну, інакше держава буде зруйнована” [5, с.178]. Отже, визначальна роль Збройних Сил як вагомої складової держави є очевидною, що підтверджено тисячолітньою історією розвитку людства, а тепер і неоголошеною війною в Україні, яку веде сьогодні держава на сході країни.

Тому наукове опрацювання обраної теми в сфері історичного державно-правового пізнання буде реалізацією важливого програмного, стратегічного завдання, визначеного Президентом України. Історико-правове дослідження вищевказаної тематики є ключовим у висвітленні суспільного розвитку української нації, оскільки у великій мірі визначає ефективність, життєздатність державотворчих процесів і зобов’язує до його проведення національно-патріотичну еліту, різних рівнів державних службовців, сучасних науковців та свідому українську громадськість. Для підтвердження значимості й актуальності цієї розвідки і вищевказаних аргументів доречною буде думка академіка О. Копиленка, який зауважив: “Саме спадщина українських державотворців ХХ

ст. стає ключем до розуміння методологічних засад, на які може тепер спиратися викладання історії держави і права, а в ширшому контексті – дає змогу усвідомити «державницьку ідею», про яку останнім часом стільки говориться і яка могла б прислужитися справі «загального єднання» в Україні” [7, с.5-6].

Актуальність обраної теми зростає у зв’язку з підвищеною значимістю інституту збройних сил для державотворення. “Без міцних боєздатних збройних сил жодна країна не може не лише гарантувати свого суверенітету, але і проводити незалежну міжнародну політику, у якій поки що все ж вирішальну роль відіграє сила. Особливо це стосується великих держав, до яких, безперечно, належить і Україна” [11, с.5].

Тож бо **метою** даної наукової розвідки є пошук і аналіз особливостей розбудови Армії України в період УНР, її правове закріплення: уроки і прорахунки, та їх вплив на процес виховання.

Питання розбудови Армії УЦР та правове регулювання цього процесу певною мірою досліджені у працях таких вчених: В.Бережинського, В. Вериги, Л. Гарчевої, В. Голубка, В. Гончаренка, В. Задунайського, Л. Зінкевич, М. Кобилецького, О. Копиленка, І.Крип’якевича, О. Кузьмука, В. Кульчицького, М. Литвина, С.Литвина, О. Мироненка, П. Музиченка, В. Петріва, О. Реєнта, А. Рогожина, В. Румянцева, В. Солдатенка, З. Стефаніва, О. Тимощука, Я. Тинченка, Б. Тищика, О. Удовиченка, Л. Шанковського, О. Шевченка, М. Шкільника, Б. Якимовича та ін.

Сьогодні ні в кого не викликає сумніву, особливо після початку “гібридної” війни, що “роль та значимість Української Армії для своєї нації, як і для будь-якої країни та її суспільства, є надзвичайно вагомими. (Хоча між проголошеними концептами розвитку війська і практичною ефективною їх реалізацією є велика відстань). Детальний аналіз архівних матеріалів періоду відродження Української держави в ХХ ст. логічно і переконливо засвідчив, що військові формування українців були найважливішим чинником становлення власної держави. Вони виступали рушійною силою державотворчих процесів (Три військові з’їзди, Вільнокозацький рух). Саме утворення Українського Війська як

найголовнішого гаранта держави уже було фактом розбудови держави. Адже збройні сили визнані основним органом захисту національного суверенітету. Особливо цінним і повчальним є досвід військового будівництва Української Центральної Ради, тому він найбільше значимий для сучасного державотворення. ... Адже, з огляду на пацифістську політику соціалістично налаштованого державного проводу УНР в особах М. Грушевського, В. Винниченка, М. Порша та інших державників, які заперечували розбудову Армії України, необхідно їх позицію констатувати як великий політичний прорахунок із трагічними наслідками” [10, с. 151]. Зазначений вище авторський підхід, виражений на конференції у 2012 р. [10], був проголошений неодноразово, в десятках наукових розробок. Зокрема, ще в далекому 1997 р., майже на початку становлення сучасної України, де у висновках монографії зазначено: “Сьогодні в період реформування сучасних Збройних Сил України особливо важливим є історичний досвід військового будівництва в Україні на початку ХХ ст., правова база створення Армії України. Аналіз правових основ будівництва сучасних Збройних Сил України незаперечно підтверджує, що недоліки і прорахунки керівників державних органів у військовій сфері у своїй більшості повторюються. Розвиток Української Армії проходить за принципом – “історія вчить, що вона нічому не вчить” [11, с.255]. Сьогоднішня неоголошена війна, що ведеться на сході України, нав’язана сусідньою державою та анексований нею Крим підтверджують об’єктивність і цінність вищевказаних висновків.

У плані розробки тематики даної конференції доречно констатувати, що у працях студентів і викладачів ЮФ Прикарпатського університету, поданих в 1998 р. на конкурс, організований міським головою Б. Боровичем, що увійшли до збірки матеріалів для занять з гуманітарної підготовки військовослужбовців, були викладені основні засади розбудови суверенної України. За твердженням Н. Григорука (*на той час студентки другого курсу, сьогодні визнаної вченої – М.К.*) “одним із першочергових питань, котрі потребували вирішення після становлення України як само-

стійної, є формування Збройних Сил України. У сучасному світі, незважаючи на загальне зменшення ваги військового фактора в міжнародних відносинах, збройні сили продовжують залишатися невід'ємним атрибутом державної влади і гарантом національно-го суверенітету”[2, с.8].

З метою послідовного висвітлення даного питання важливо встановити напрямок здійснення наукової розвідки, для чого доцільно використати один з дієвих “інструментів” наукового апарату – періодизацію розбудови Армії України в 1917-1921 рр. і виокремити її авторський варіант. У загальному процес державотворення та військового будівництва в Україні на початку ХХ ст. можна поділити на чотири фази або, як визначають інші науковці, чотири доби: Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, Західноукраїнської Народної Республіки. Кожна фаза (доба) у свою чергу – в залежності від юридичного закріплення державності та розбудови війська – поділена на етапи та періоди. Врахувавши інші періодизації, які також мають “раціональне зерно” [4, С.15; 15; 6, с.8-10], розвідку узгоджено з авторським варіантом періодизації державотворення і військового будівництва Армії України в 1917-1921 рр. Перший етап доби УЦР поділений на три періоди: перший період – з 7 березня до 3 липня 1917 р., другий – з 4 липня до 7 листопада 1917 р., третій – з 8 листопада 1917 р. до 11 січня 1918 р. Другий етап – охопив два періоди: перший період – з 12 січня до 30 січня 1918 р., другий – з 1 лютого до 29 квітня 1918 р.; Фаза Гетьманату – перший період - з 29 квітня до 17 вересня 1918 р., другий період з 17 вересня до 14 грудня 1918 р.; Доба Директорії – перший період - з 14 грудня 1918 р. до 5 лютого 1919 р., другий період - з 5 лютого до 15 липня 1919 р., третій період - з 15 липня 1919 р. до 5 грудня 1919 р., четвертий період - з 5 грудня 1919 р. до 5 травня 1920 р., п'ятий період – з 5 травня 1920 р. до 14 листопада 1920 р.; Фаза Західноукраїнської Народної Республіки – перший період - з 1 листопада 1918 року до 21 січня 1919 р., другий період – з 22 січня до 16 липня 1919 р., третій період – з 17 липня до 16 листопада 1919 р. [9, с. 390-398].

Саме періодизація є важливою при визначенні меж або рамок дослідження. Тут доречно акцентувати увагу, що стосовно

початку періодизації, то з цього приводу проблем не виникало. Він окреслений часом створення Української Центральної Ради – березень 1917 р. Щодо завершення визвольних змагань, то це питання залишається дискусійним і авторська позиція визначена у назві статті, де встановлені межі дослідження 1921 роком. Дата 21 листопада 1921 р. – це “день розстрілу в містечку Базар 359 захоплених у бою українських вояків, які брали участь у поході в Україну з території Польщі під керівництвом Ю. Тютюнника. ... Ця трагедія показала, що в Україні запанувала нова ситуація. У нерівній боротьбі зломилася воєнна сила України” [17, с. 68]. Обрана авторська позиція ґрунтується на тій особливості, що основою відродження Української держави був і є військовий чинник.

У плані викладення загального змісту наукової розробки необхідно констатувати, що Українська Центральна Рада, незважаючи на складний генезис власного військового будівництва, пройшла шлях від категоричного заперечення потреби армії в державі і повного нерозуміння значення організації Української Армії – “не своєї армії нам, соціал-демократам і всім ширим демократам, треба, а знищення всяких постійних армій” до переформування її як народної міліції – “...розпустити армію зовсім, а потім замість постійної армії завести народну міліцію, щоб військо служило охороні робочого класу, а не бажанням пануючих верств”, і на завершення свого функціонування дійшла до усвідомлення необхідності розбудови регулярної модерної армії – “Військова справа є опорою нашого матеріального і державного існування, – через те на цю справу звертаємо найбільш пильну увагу. Військове секретарство працює над формуванням Українського війська”.

Саме в перші три періоди першого етапу доби УЦР (з 7 березня до 3 липня 1917 р.; з 4 липня до 7 листопада 1917 р.; та – з 8 листопада 1917 р. до 11 січня 1918 р.) основним способом створення Української Армії була українізація військових частин, з’єднань і об’єднань російської армії. Цілком можна погодитись з твердженням В. Бережинського та О. Реєнта, що “українізація війська, як поступове і планове перетворення російських військових частин в українські, при Тимчасовому Уряді проводилася (*в переважній*

більшості – ред. М.К.) за наказами вищого командування, а після жовтневих подій в Петрограді вона набула самочинного революційного характеру. За дозволом командування було українізовано чотири російських армійських корпуси – 48 піхотних полків з корпусним комплектом частин і підрозділів. ...Провідна роль в українізації військ належить не УЦР, а самостійницькій течії українського руху” [1, с.33; 43]. За твердженням Л. Дещинського, восени 1917 р. в українізованих військових частинах налічувалося більше мільйона українців [3, с. 5]. Нажаль український провід не зумів у повній мірі використати могутнє соціальне піднесення українців. Прикладом процесу українізації і служіння Центральній Раді були подвижницькі дії полку гайдамаків імені Кошового отамана Костя Гордієнка, який з боями пробився із Західного фронту до Києва [16, с.238-297]. Особливо великою перешкодою стала українізація у створенні більшовиками тоталітарного режиму, після захоплення ними влади в Росії, і тому вони цьому процесу оголосили своєрідну війну. За твердженням Л. Дещинського, 10 грудня 1917 р. за розпорядженням “Леніна і Л. Троцького більшовицькому головнокомандувачу М. Криленку про недопущення відправлення ешелонів з українізованими військовими частинами з Північного, Західного фронтів, Балтійського флоту, а також з Москви, Петрограда, Самари та інших міст в Україну, з метою створення власних Збройних Сил і участі їх у відсічі більшовицькій агресії, були сформовані транспортні військові підрозділи на чолі з ревкомаами з правами військових трибуналів. Саме вони з 15 по 25 грудня 1917 р. заарештували в ешелонах і розстріляли в лісі 500, та біля станції Орша понад 26 тис., а також в лісі за 400 метрів від станції Рославль близько 17 тис. українських старшин” [3, с. 6]. “Такий самий злочин у цей період вчинено і на вугільній станції в Харкові, де було розстріляно трибуналами ревкомів понад 10 тис. українських старшин” [3, с. 6].

Особливістю цієї доби, поряд з пацифістською політикою членів УЦР, була також федералізація України, одне з найбільших її протиріч. Лідери УЦР вважали, що основною формою власного державного устрою є широка національно-територіальна автоно-

мія України у федеральній Російській республіці. Такий підхід пронизував всі Універсали УЦР. Підтвердженням федеративного напрямку розвитку УНР у всеросійському масштабі також став проведений в Києві 8-10 вересня 1917 р. “З’їзд поневолених народів”, де було прийнято Постанову про федеральний устрій Росії. Навіть проголошення IV Універсалом державного суверенітету і повної незалежності України не змінило прагнення УЦР до перетворення Росії у федеральну республіку, в складі якої мала бути Україна [14, с.164]. Отже, проголошення українським політикумом співжиття з федеративною Росією породило підстави для її боротьби із національним, державним суверенітетом України.

На другому етапі державотворення УЦР, як і в добу Гетьманату, Директорії, ЗУНР, відношення до розбудови Армії України суттєво змінилися на її користь. Саме прагнення до федералізації України з Росією і породило пацифізм і ослабленість військового будівництва.

На думку Л. Дешинського, і сьогодні є актуальним звернення до Українського народу С. Петлюри, де підкреслено: “Ідеал державності української не може бути втиснутий у вузькі межі федерації, конфедерації, тим більше ні з Росією, ні з ким би то не було. Всі ці форми “братнього співжиття ми протягом нашої історії добре на собі зазнали і відчули, переконавшись в деструктивному, деморалізуючому впливі їх на наш народ” [3, с. 9].

Підсумовуючи вищезазначене необхідно підкреслити, що Україна має великий історичний досвід державного будівництва, і в першу чергу у військовій сфері. За оцінками окремих вчених, історія України є історією військ і військового мистецтва. Тому ефективне використання національного досвіду державотворення забезпечило б уникнення багатьох помилок і прорахунків в розбудові сучасної України.

1. *Військове будівництво в Україні у XX столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред. Кузьмука О.І. – К.: Видавничий дім “Ін Юре”, 2001. – 448 с.*
2. *Григорук Н. Г. Конституція України про Збройні Сили нашої держави, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості / Н. Г. Григорук // Захист Вітчизни - обов’язок громадян Укра-*

- їни (на допомогу) для гуманітарної підготовки військовослужбовців. – Івано-Франківськ: Лілея - НВ, 1998. – С.7-15.
3. Дециньський Л. *Із історії боротьби УНР проти більшовицької агресії (грудень 1917 – січень 1918 рр.)* / Л. Дециньський // *Вісник Державного університету “Львівська політехніка” Держава та армія.* – 1999. – № 377. – С. 3–10.
  4. Захарчук А.С. *Державотворчі пошуки в Україні періоду Центральної Ради: політико-правовий аспект: Монографія.* – Суми: ВАТ “СОД”. – Вид-во “Козацький вал”, 2003. – 218 с.
  5. *Енциклопедія воєнної мисли.* – М.: Изд-во Эксмо, 2002. – 736 с.
  6. *Історія держави і права: Підручник* / А.С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко, та ін.: За ред. А.С. Чайковський. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.
  7. Копиленко О.Л. *Держава і право України. 1917-1920: Навч. посібник* / О.Л. Копиленко, М.Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.
  8. Кравчук М. В. *Високий дух та українське військо* / М. В. Кравчук // *Захист Вітчизни - обов'язок громадян України (на допомогу) для гуманітарної підготовки військовослужбовців.* – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1998. – С.3-6.
  9. Кравчук М. *Етапи військового будівництва в період УЦР: історико-правове дослідження* / М. Кравчук // *Держава, право і юридична думка у балтимоРСЬКОМУ регіоні: історія та сучасність: матеріали XXVI Міжнародної історико-правової конференції 27-29 квітня 2012 р., м. Одеса / ред.. колегіяб С.В. Ківалов, (голова), І.Б. Усенко (заступник, Н. М. Крестовська (відп. секр.), В.В Завальнюк, О.Н. Ярмиш, Л.Г. Матвєєва.* – Одеса: видавець Букаєв В.В., 2012. – С.390-398.
  10. Кравчук М.В. *Організаційно-правові засади матеріального та соціального забезпечення війська УЦР в 1918 р.* / М.В. Кравчук // *Актуальні питання розвитку держави і права: традиції та новачії: Збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 17 травня 2012 року. Тези наукових доповідей.* – К., 2012. – С.151-160.
  11. Кравчук М. *Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993 рр. (Орг-я. структура, штати): Історико - правове дослідження* / М. Кравчук. – Івано-Франківськ: Вид. «Плай». – Коломия: видавничо - поліграфічне товариство «Вік», 1997 – 292 с.
  12. Кравчук М. В. *Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ вищ. навч. закл. – 2-ге вид., змін. й доп.* / М. В. Кравчук. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 400 с.

13. Кравчук М.В. *Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є – вид., змін. й доповн. / М.В. Кравчук (авт.-упоряд.). – К.: Алерта, 2014. – 608 с.*
14. Кравчук Н.В. *Уроки строительства армии Украинской Центральной Рады: историко-правовой анализ / М.В. Кравчук // Закон и жизнь. – 2014. – №2/2. – С 160-165.*
15. *Періодизація історії держави і права України / Історія держави і права України [Електронний ресурс] / Навчальні матеріали онлайн. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1417012045409/pravo/periodizatsiya_istoriyi_derzhavi_prava_ukrayini.*
16. Петрів В. *Військово-історичні праці. Спомини. – К.: Поліграфкнига, 2002.- 640 с.*
17. Солдатенко В. Ф. *Українська революція: Історичний нарис: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – 976с.*

Присташ Л.Т.

*Прикарпатський національний університет
ім. Василя Стефаника, завідувач кафедри
теорії та історії держави і права, кандидат
юридичних наук, доцент*

НАСЛІДКИ ФАШИСТСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Гітлерівська Німеччина, розв'язавши Другу світову війну підкорила більшість країни Європи, розглядаючи їх національні багатства як військову здобич. Загарбницькі намагання агресорів обґрунтовувалися ідеєю «життєвого простору», людиноненавистницькою, расовою теорією, необхідністю покінчити з більшовизмом.

Агресивні плани нацистів по відношенню до СРСР, і зокрема, України передбачали запровадження нової організації управління і нового адміністративно-територіального поділу захоплених районів.

17 липня 1941 р. Гітлер підписав наказ про запровадження цивільного управління на окупованих східних територіях. Згідно

з ним в поняття «окуповані території Сходу» входили всі східні території, які не ввійшли до вже створеного «Генерал-губернаторства» (територія Польщі). З віддаленням від цих територій воєнних дій управління ними переходить до рейхсміністра окупованих східних областей. Указ передбачав, що з питань впровадження в життя фашистського чотирирічного плану, повноваження Г. Герінга як уповноваженого рейху з чотирирічного плану поширюються і на ці території. Рейхсміністром окупованих східних територій був призначений А. Розенберг, який до цього, з 20 квітня 1941 р., був уповноваженим фюрера у східноєвропейському регіоні. При ньому знаходилось міністерство, яке спрямовувало роботу всього міністерства [1, с. 331].

Апарат міністерства складався з чотирьох головних відділів:

1. Політичний (у березні 1944 р. був реорганізований у Головний політичний штаб). На нього було покладено завдання розробки політичних принципів і директив по управлінню окупованими областями. Відділ складався з кількох підвідділів (політики, преси і пропаганди, по роботі серед юнацтва та ін.);

2. Управління. Займався питаннями організації управління окупованими областями у всіх сферах діяльності. Включав підвідділи: особового складу, внутрішнього управління, юридичний, фінансовий та ін.;

3. Господарський. Координував організацію виробництва і використання промислової та сільськогосподарської продукції в окупованих областях. Йому підпорядковувались підвідділи загального господарства, промисловості і ремесла, сільського господарства, постачання та ін.;

4. Технічний. Структурно до нього входили групи, які відали загальними питаннями, водним господарством, будівництвом (промисловим, шляхів) та ін.

20 серпня 1941 р. Гітлер затвердив декрет, згідно з яким «частина захопленої території Сходу, яка заселена українським населенням, утворює рейхскомісаріат «Україна» на чолі з Еріхом Кохом та з місцеперебуванням у м. Рівне.

Рейхскомісаріат «Україна» обіймав основну частину українських земель і складався з шести генеральних округів (генерал-бецирків):

1. «Волинь» (центр – м. Рівне). До нього входили Рівненська, Волинська, Кам'янець-Подільська області, а також південні райони Брестської і Пінської областей БРСР.

2. «Житомир» (центр – м. Житомир). Сюди були включені Житомирська область, північні райони Вінницької з м. Вінницею і південні райони Подільської області БРСР з м. Мозирем.

3. «Київ» (центр – м. Київ). У цей округ увійшла Київська і Полтавсько області.

4. «Миколаїв» (центр – м. Миколаїв). До нього входили Миколаївська (без західних районів) і Кіровоградська області.

5. «Таврія» (центр – м. Мелітополь). До цього округу було включено лівобережні південні райони Херсонської і Запорізької областей.

6. «Дніпропетровськ» (центр м. Дніпропетровськ). Цей округ складався з Дніпропетровської області і частини Запорізької.

Територія Криму перебувала під спільним управлінням. Формально вона входила до складу округу «Таврія», проте тут активно діяли органи військової зони управління [2, с.27].

Рейхскомісаріат «Україна» фактично розпочав свою діяльність 1 серпня 1941 р. Коли фронт і зона бойових дій достатньо відділялися, частину зони тилу груп армій підпорядковували цивільній адміністрації. Саме тому рейхскомісаріат, який на час свого створення у серпні 1941 р. мав у своєму підпорядкуванні лише 71 тис. кілометрів квадратних, уже 20 жовтня того ж року мав 176 тис. кілометрів квадратних, а 15 листопада – 235 тис. кілометрів квадратних. Але найбільша площа, яку охоплював він згідно з даними на 1 січня 1943 р., становила 339 275 кілометрів квадратних (площа України напередодні війни становила 533 300 кілометрів квадратних).

Шість вищеназаних генералбецирків та штатткомісаріати найбільших міст України очолювались генерал-комісарами. Вони, як правило, мали досить високі чини в СС, СА чи займа-

ли високі пости в адміністративному апараті Німеччини до свого призначення. Генералбецирки поділялися на 114 крайзгебітів (округів), які включали в себе 434 райони. Невеликими містами управляли ортскомісаріати. Персонал цих органів був німецьким, окрім нижчих технічних посад.

Виділялися п'ять крайзгебітів «міського типу» (управлялись штадткомісаріатами), які підпорядковувались генеральним комісарам: Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кривий Ріг і Кам'янське. Невеликі міста (їх було 25) з ортскомісаріатами підпорядковувались крайзгебітам.

Організація органів місцевого «самоврядування» спиралася насамперед на колишню адміністративну структуру, обмежуючись селом, громадою (сільською і міською) і районом. Отож кордони колишніх районів та громад були, в основному, збережені, оскільки це влаштовувало окупантів з адміністративної і господарчої точок зору [2].

Сільські, громадські і районні управління (управи) існували на всій території рейхскомісаріату. На чолі районів стояли начальники районних управ, на чолі громад (міських і сільських) – бургомістри. Під громадою малися на увазі і об'єднання сіл (територія колишньої сільради). У кожному з сіл були призначені старости.

Начальниками райуправ та бургомістрами призначалися «політично надійні» і «активні» прибічники окупантів. Вони повинні були «забезпечувати спокій і безпеку» на території району і громади, турбуватись про очищення її від «ворожих елементів», запобігати актам саботажу і диверсій та іншим проявам ворожечі щодо окупантів, «організовувати» поставки продуктів до рейху. Районні та міські управи налічували близько 10 відділів, основними з яких були: відділ загального управління, поліцейського управління, шкіл і культурних закладів, охорони здоров'я, ветеринарний, фінансовий, будуправління, промисловий, пропаганди і забезпечення робочою силою. Начальники рай управ та бургомістри призначалися лише за згодою генерал- та гебітскомісарів. Сільський староста призначався бургомістром, він же і був

головною опорою органів «місцевого самоврядування», які діяли в умовах повної підконтрольності і залежності від німецьких адміністративних і поліцейських органів [3, с.26-29].

Директива начальника штабу верховного головнокомандування вермахту (ОКВ) Кейтеля від 13 березня 1941 р. передбачала поширення впливу військових та території, які перебували у віданні міністерства Розенберга. Для цього до складу рейхскомісаріатів були введені командуючі збройними силами, підпорядковані безпосередньо начальнику штабу ОКВ. Командуючий був вищим представником збройних сил і здійснював верховну військову владу.

У рейхскомісаріаті «Україна» ним був генерал авіації Кітцінгер. Підпорядковані йому війська склалися спочатку переважно з охоронних батальйонів, однак з осені 1942 р. були посилені 12-тим резервним корпусом. Він мав право віддавати розпорядження з усіх питань, які стосувалися забезпечення окупаційного режиму [2].

По відношенню до цивільних закладів командуючий мав право вимагати проведення заходів, необхідних для виконання військових завдань. «Його розпорядження у цій сфері повинні виконуватись в першу чергу навіть порівняно з розпорядженнями рейхскомісара».

Однак командуючий не був обмежений вирішенням лише військових завдань. В згаданій директиві перед ним ставились такі вимоги:

«а) тісне співробітництво з рейхскомісаром, надання останньому підтримки у вирішенні його політичних завдань;

б) використання і охорона господарських ресурсів країни для потреб німецького господарства;

в) використання ресурсів країни для постачання німецьких військ на вимогу головного командування сухопутних військ»

Директива Кейтеля була підкріплена наказом Гітлера про передачу всієї повноти влади на окупованій території командуючим військам вермахту від 25 червня 1941 р., де зазначено, що вони

в окупованих східних областях «мають всю повноту військової і адміністративної влади» [4, с. 54].

Досить швидко було налагоджено співробітництво між командуючим вермахту та рейхскомісаром і керівниками СС і поліції, а також відповідно підпорядкованими їм органами. На практиці воно полягало у залученні військових органів до політико-адміністративних примусових заходів окупаційного режиму, у спільних акціях проти населення, в економічному пограбуванні територій рейхскомісаріату для постачання вермахту, у примусовій відправці робочої сили до рейху та інших діях [5, с. 175].

Тільки-но територія захоплювалася сухопутними військами, на ній відразу встановлювався поліцейський режим, який при переході влади до органів цивільного управління був дедалі більш організованим і жорстоким. Вплив органів безпеки та поліції на цій території ставав всеохоплюючим і визначальним, а самі вони часто підміняли собою інші імперські адміністративні установи.

Указом Гітлера від 17 липня 1941 р. «поліцейська охорона окупованих східних областей покладалася на рейхсфюрера СС і начальника поліції». Після запровадження на цій території «цивільного управління», Гімлер уповноважувався давати рейхскомісарам вказівки у межах своєї компетенції. У випадку, якщо вказівки матимуть «загальний характер» і «принципове політичне значення», то вони повинні направлятись через рейхсміністра окупованих східних областей.

Для повсякденного контролю за станом безпеки та здійснення поліцейських заходів до кожного рейхскомісара відряджався найвищий начальник СС і поліції. У рейхскомісаріаті «Україна» це був обергрупенфюрер СС Ганс Прюцман. Він отримував накази від Гітлера, а спеціальні вказівки – від Кальтенбруннера (СД), Далюге (охоронна поліція), фон Бамгарда (жандармерія).

У безпосередньому підпорядкуванні Г. Прюцмана знаходився начальник поліції безпеки та СД в Україні бригаденфюрер СС доктор Томас, під керівництвом якого була незалежна від цивільної адміністрації мережа поліції безпеки та СД (виконувала завдання відповідних відділів Головного імперського управління

безпеки (РСХФ), а також командуючий ще одним різновидом німецької поліції – поліції порядку.

На рівні генеральних округів у розпорядженні генерал-комісарів також були начальники СС та поліції, котрі виконували функції кураторів місцевих начальників поліції безпеки та поліції порядку. Останні здійснювали загальне керівництво охоронними загонами, охоронною поліцією, а також давали вказівки начальникам жандармерії.

Вищезазначене поліцейське керівництво на території рейхскомісаріату «Україна» у своєму постійному чи тимчасовому розпорядженні мало: оперативні команди СС та СД, підрозділи таємної польової поліції (ГФП), німецької охоронної поліції (шупо) та поліції порядку, загони польової жандармерії. Свою поліцію мали господарські заклади. Деякі поліцейські права мали сільськогосподарські керівники (ландвірти) [4, с. 55].

Крім того, існувала місцева поліція, яку складала загони так званої «служби порядку», «стражі порядку», української допоміжної поліції, «охоронні загони» («охоронні, караульні команди»), «козачі сотні». Слід також зазначити, що крім цих суто каральних органів і служб право карати мали всі керівники органів «місцевого самоврядування» та німецьких цивільних адміністративних органів.

Структура, склад та завдання адміністративного апарату, що діяв на території рейхскомісаріату «Україна», дають підстави стверджувати, що це був механізм морального і фізичного гноблення, грабунку і терору щодо окупованого населення, який складав основу існування фашистського окупаційного режиму.

1. *Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941-1945 гг. В 3-х томах. – К., - 1975. – Т.1.*
2. *Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Зб. документів і матеріалів. – К., 1963.*
3. *Історія застерігає: трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої вітчизняної війни. – К., - 1986.*
4. *Науково-публіцистичний журнал «Нова політика», 1997 р., № 3.*
5. *Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк-Львів, 1993.*

б. Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. *Історія держави і права України. Підручник.* - Київ.: Ін-Юре, 2007.

Адамович С.В.

д.і.н., професор кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету ім.В.Стефаника

Адамович Г.М.

старший викладач кафедри теорії та методики навчання Івано-Франківського обласного інституту післядипломної освіти

РОЛЬ СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН У НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

В умовах складної суспільно-політичної ситуації в Україні особливої актуальності набуває виховання у студентської молоді патріотичних почуттів, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції. Вищий навчальний заклад повинен сприяти подальшому формуванню студентів-патріотів України, готових до самовідданої праці на благо країни як суверенної, незалежної, демократичної, правової, соціальної держави, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єднанню українського народу та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві.

У «Концепції національного виховання студентської молоді» (2009 р.) головною метою виховної діяльності у вишах визнано «формування свідомого громадянина - патріота Української держави, активного провідника національної ідеї, представника української національної еліти» [1]. Серед низки важливих напрямків національно-виховної діяльності у вищій школі пріоритетного значення надається національно-патріотичному вихованню. При цьому основними завданнями в «Концепції» задекларовано

«формування національної свідомості і відповідальності за долю України; виховання любові до рідної землі, її історії, відновлення і збереження історичної пам'яті» [1].

Загальновизнаним є той факт, що гуманітарні та суспільні дисципліни є надзвичайно важливими для національно-патріотичного виховання студентів, розвитку їх духовності й утвердження національної ідентичності. Саме ці дисципліни покликані забезпечувати виховання політичної культури, сприяти утвердженню соціального оптимізму і світоглядних позицій студентської молоді. Викладання курсів «Історія України», «Історія української культури» повинні виконувати також інтегруючу функцію на шляху формування соціальної компетентності майбутніх фахівців.

З огляду на це актуальним є обґрунтування ролі гуманітарних та суспільних дисциплін у формуванні патріотичних почуттів сучасної студентської молоді та недопущення їх виведення за межі державного стандарту вищої освіти.

Аналіз наукової літератури, присвяченої окресленій проблемі, свідчить, що ряд питань з теорії і практики патріотичного виховання учнівської та студентської молоді знайшли відображення в працях українських педагогів І.Беха, Г.Ващенко, В.Кременя, Л.Костенко, О.Сухомлинської, К.Чорної та ін. Національно-патріотичне виховання в контексті традицій українського народу розглядали О.Вишневський, О.Гевко, М.Стельмахович, М.Щербань та ін.

У цій статті зробимо спробу проаналізувати роль історичних дисциплін у патріотичному вихованні студентської молоді та обґрунтувати необхідність їх збереження як нормативних дисциплін у державному стандарті вищої школи.

Відзначимо, що в широкому розумінні патріотизм – це любов до Батьківщини і діяльність на її користь. В «Українському педагогічному словнику» С.Гончаренка патріотизм характеризується як «одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури» [2, с.241]. Український громад-

ський діяч і педагог О.Вишневецький відзначає, що найвищою формою патріотизму є почуття, які досягають рівня жертвності, «коли для блага Батьківщини людина готова терпіти муки і навіть іти на смерть» [3, с.246].

У педагогічній літературі патріотизм розглядають як значущу цінність, що властива усім сферам життя суспільства й держави, виражає ставлення особистості до своєї Батьківщини й характеризує вищий рівень її розвитку [4, с.111], є своєрідною основою суспільного й державного устрою, ідеологічною опорою його життєздатності, однією з умов ефективного функціонування всієї системи соціальних і державних інститутів [5]. На думку дослідниці Н.Власової, формування патріотизму в навчальних закладах «значною мірою зумовлюється змістовими характеристиками освітніх предметів, які сприяють оволодінню системою знань про людину та суспільство» [5].

У даному контексті вартим уваги є погляд Є.Смотрицького, який зазначає, що саме історична наука повинна сприяти консолідації суспільства, об'єднувати окремих людей в народ, згуртовувати їх «на основі спільних цінностей, норм, традицій, які вивірені і освячені історією, жертвами пращурів» [6]. Однією з визначальних функцій історичної освіти, на думку дослідника, є виховання патріотизму. Свою точку зору він обґрунтовує тим, що «любов до історії свого народу, знання його історичної долі перетворюють людину у патріота, укорінює її в культурі, тобто здійснює переплавку маргінала і космополіта у свідомого прихильника і захисника конкретної культури, який готовий принести себе в жертву заради збереження свого народу, його цінностей і традицій» [6]. Особливо на часі є осмислене вивчення своєї історії в перехідний період, коли відбуваються суспільні зрушення, які призводять до розхитування суспільства і навіть «позбавляють людину просторової (соціальної) та часової орієнтації» [6], що й спостерігаємо в наш час в Україні.

Однак однією з останніх новацій Міністерства освіти і науки України була спроба вилучення курсу «Історія України» з переліку обов'язкових на непрофільних факультетах. Відповідно до

наказу міністра освіти і науки України С.Квіта від 25 листопада 2014 р. кожен університет отримав право вирішувати, які непрофільні предмети робити обов'язковими чи вибірковими. До переліку таких предметів потрапили «Історія України», «Історія української культури» та ряд інших дисциплін гуманітарного і суспільного спрямування.

У результаті такого рішення Міністерства освіти і науки України виникла загроза, що «Історія України» може потрапити під скорочення на користь профільних дисциплін у технічних, медичних і т. д. навчальних закладах. А на сході і півдні України наказом від 25 листопада 2014 р. могли б скористатися приховані вороги державності [7, с.3].

Нововведення спричинилися до гострих дискусій серед широкого кола громадськості та наукової спільноти і вилилися у спільне звернення науковців до влади. У зверненні вчені акцентували на тому, що такі зміни в організації навчально-виховного процесу можуть поглибити «низку соціально-економічних і політичних проблем, які вирішує сьогодні наша держава в умовах російської анексії Криму і війни на Донбасі» [8].

Безумовно, в умовах інформаційної війни викладання «Історії України» є одним із базових стовпів для проукраїнських змін у свідомості жителів південного сходу країни. Більше того, завдяки цій навчальній дисципліні маємо серед молодого покоління українців найбільше прихильників незалежності України. Історики у зверненні також відзначали, що вказані «проблеми мають своє коріння в історичному минулому і можуть бути осмисленими лише на основі знання національної історії» [8]. Глибоке засвоєння власної історії здатне піднести національно-патріотичне виховання сучасної студентської молоді на новий рівень і сприяти формуванню національної свідомості молодого покоління.

Реакція влади на прохання українських істориків не втілювати в життя таку «реформу» була швидкою. У Києві відбувся спільний брифінг віце-прем'єр-міністра — міністра культури В.Кириленка, міністра освіти та науки С.Квіта, директора інституту філософії ім. Г. Сковороди М.Поповича, ректора Київського

національного університету ім. Т. Шевченка Л.Губерського, директора інституту історії України НАНУ В.Смолія щодо обов'язковості вивчення гуманітарних дисциплін в українських вищих навчальних закладах [9, с.3].

Без сумніву, цей крок влади є важливим здобутком науковців, викладачів та культурної інтелігенції, котрі виступили на захист державних інтересів України. Однак сьогодні перед інтелектуальною елітою стоїть завдання домогтися нормативного закріплення обов'язковості вивчення гуманітарних і суспільних дисциплін. Необхідно, щоб Міністерство освіти і науки України внесло у стандарт вищої освіти положення, які зобов'язують вищі зберегти суспільно-гуманітарні дисципліни в обов'язковому блоці навчального процесу. Крім того, історики повинні домогтися, щоб депутатський корпус Верховної Ради України вніс необхідні зміни в Закони «Про вищу освіту» і «Про освіту». Водночас важливо, щоб працівники Міносвіти спільно з фахівцями-істориками взяли за модернізацію навчальної програми курсу «Історія України», аби у вишах розглядали вузлові теми української історії.

1. *Про затвердження Концепції національного виховання студентської молоді. Рішення Колегії МОН України від 25.06.09 року. Протокол № 7/2-4. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/4310/.*
2. *Гончаренко С. Український педагогічний словник / С.Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 366 с.*
3. *Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки / О.І.Вишневський. – Дрогобич : Коло, 2003. – 528 с.*
4. *Військове навчання і виховання [навч.-метод.посіб.] / О.В.Бойко, М.М.Голик, В.М. Кожевніков, О.М.Чепур.– Львів: ЛІВС, 2007. –153 с.*
5. *Власова Н.Ф. Концептуальні ідеї патріотичного виховання в системі освіти / Н.Ф.Власова. – Режим доступу: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konf1/Vlasova.pdf.*
6. *Смотрицький Є.Ю. Історична свідомість як мета історичної освіти / Є.Ю.Смотрицький. – Режим доступу: http://zhurnal.lib.ru/s/smotrickij_e_j/history2.shtml.*
7. *Процюк О. Викладання Історії України під загрозою / О.Процюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2015. – 29 січня. – С.3.*

8. *Звернення науковців до влади. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/128566>.*
9. *Процюк О. Громадськість відвоювала «Історію України» / О.Процюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2015. – 10 лютого. – С.3.*

Сворак С.Д.

*Доктор історичних наук, доктор філософії
Українського вільного університету
в Мюнхені, кандидат юридичних наук,
професор, академік Української академії
політичних наук*

НАРОДОВЛАДДЯ ТА ДИКТАТУРА В ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Конституція України, схвалена Верховною Радою України 28 червня 1996 року, задекларувала, спираючись на багатотомову історію українського державотворення на основі здійсненого українською нацією права на самовизначення, що Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою, в якій сама держава «сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури...».

Глибоко органічним і природним рухом українського народу є властиве йому прагнення до власної державної організації, відродження могутньої і славетної держави. Ще й досі, в умовах незалежної української держави, на українській національній рух йде масований наступ, на нього зводять наклепи, його припиняють, спотворюють. Особливо системними і агресивними є нападки на дії сучасної влади на теренах Центру, Сходу й Півдня України, які ідеологи російського інтернаціоналізму асоціюють з українським буржуазним націоналізмом та бандерівщиною.

Масована імперська російська пропаганда, яка уже більше ніж 70 років паплюжить і створює ідею українського національного руху спрямованого на відродження і відбудову Української

держави й активізувала сьогодні, у час військового протистояння між державами-сусідами Росією та Україною, проблему демократизму української нації та концепту народовладдя у витоках побудови національної держави.

Поглиблено проблеми українського національно-визвольного руху, теорії українського націоналізму та історичних устоїв побудови держави розроблені у державно-правових теоретичних концепціях Д. Донцова, Л. Ребета, Д. Ребет, Кашінського та ін.

Певні форми ідеї народного суверенітету в Україні відстоювали М. Драгоманов, С. Подолинський, М. Павлик, І. Франко, М. Грушевський. Згодом вони, певною мірою, були відображені в політико-правових і конституційних актах УНР.

Метою нашої наукової розробки є поглиблений аналіз трансформації концепту народовладдя у теоретичній спадщині українського націоналізму та державно-політичному будівництві в Україні у ХХ-ХХІ століттях.

Націоналізм не знає поліційної регламентації державотворення, опираючись на народ, а не в насильстві і схильний назавжди забезпечити право вислову опозиційної думки до своїх дій та лише проти дії антинаціональних сил і сліпої анархії готовий застосовувати методи диктатури.

Поняття «демократія» яке походить від грецького *demos* – народ і *kratia* – влада – «народовладдя» визначає організацію і функціонування державної влади на началах визнання народу її джерелом і носієм та базується на прагненні справедливості, рівноправ'я і благоустрою всіх при умові вирішення проблем і питань суспільного управління [1, с. 138].

Класичним визначенням народовладдя прийнято вважати висловлення А. Лінкольна у його Геттисберській промові де він підкреслив що демократія – це влада народу, влада що здійснюється народом, влада в інтересах народу [2, с. 80].

У сучасній державній політичній мові термін «демократія» один із найпоширеніших і багатозначніших. Насамперед він вживається для визначення типу держави й політичної системи в цілому, як наприклад, «тоталітаризм». Крім цього термін «демокра-

тія» використовується при визначенні форми побудови будь-якої організації на засадах рівноправності її членів, означенні ідеалу суспільного устрою заснованого на відповідних світоглядних цінностях.

Українці завжди тяжіли до широкого демократизму (аж до анархічного відтінку) на стадії обговорення та прийняття рішень (віче, козацька рада, громада тощо), але добивалися їх результативного виконання лише на шляхах безумовного підпорядкування волі одного керівника або директивному органіві (князь, гетьман, кошовий отаман тощо). Така українська політична традиція була своєрідним прототипом принципу «демократичного централізму». Однак, як правило, в умовах формування свого самостійного шляху розвитку українці не могли вибрати тієї дієвої владної структури, яка б їх об'єднала. Відсутність національної єдності привела до втрати державності та суверенітету [3, с. 474].

Цілком очевидно, що такий доволі мудрий і розважливий державний діяч, як І. Виговський усвідомлював, що Україні, з її демократично-республіканськими традиціями, в складі монархічно-деспотичної Московської держави історичної перспективи не існувало. Тому закономірним було його прагнення хоча б якоюсь мірою відстояти ідейно-політичні та ідеологічні засади своєї Вітчизни [4, с. 130].

У цьому полягає одна із суттєвих відмінностей української нації від російської, для якої була ї є притаманною традиція деспотичного чи авторитарного правління. Від якої, до речі, постійно йшла тенденція придушення української національної свідомості та культури [5, с. 246].

Одною з провідних ідеологем наприкінці ХІХ – початку ХХ століття стала ідея народовладдя – одна з загальнолюдських цінностей, ідейною основою котрої є концепція суверенітету, тобто верховенства влади народу, що здійснюється в його інтересах.

Ключ до розуміння філософських основ ідеології «чинного націоналізму» дає інтерпретація Д. Донцовим поняття волі та людської природи взагалі. Воля, як її з'ясовує Донцов – це не є усвідомлене (раціональне) прагнення людини та її цілеспрямо-

вана дія з метою досягнути інтелектуально пізнаний об'єкт. Так само, вольові дії та вольові процеси не являються активністю, підпорядкованою свідомим цілям [6, с. 387, 388].

Нація – явище глибоке у своїй суті. Нація має спільний психічний тип, спільну історичну традицію й переживання, спільні економічні інтереси у відношенні до зовнішнього світу, зріла нація має усвідомлені спільні духовні й політичні цілі, величезна більшість націй має власну територію коли не державного, то етнічного посідання, свою окрему мову, що виражає собою духовні властивості нації, нарешті, в основі нації не раз лежить той чи інший расово-біологічний тип. І все таки окреслення нації цими ознаками певною мірою схематизує, спрощує істоту нації.

Містична сутність нації формулює саму ідею державності, бо саме лише суверенна держава може забезпечити повноту національного розвитку. Націоналізм творить культ державництва. Велика нація гідна великої держави. Україна мислиться націоналістами, як суверенна великопростірна держава, що повністю включає в себе всі етнографічно українські терени і забезпечує за собою важливі воєнно-стратегічні бази.

Передбачливо застерігаючи українських політиків від захоплення соціалістичними ідеями, що надходили з передреволюційної Росії, і були по суті лише ширмою старому деспотизму, Д. Донцов, у той час, не зміг позбутися популярних для того часу тенденцій тоталітаризму («фанатизм», «аморальність», агресія тощо). Хоча в умовах авторитарного польського правління, що мало місце на Галичині (і де так популярні були ідеї Донцова), боротьба українців за свої національні та загальнолюдські права не могла уникнути насильницьких методів.

Квінтесенцією теоретичних розробок Д. Донцова став його твір «Націоналізм» (1926 р.), де визначено головні вимоги інтегрального націоналізму (інтегральний націоналізм розглядає всі без винятку явища суспільного життя через призму національних інтересів): воля до життя, влади, експансії; романтизм і догматизм. Романтизм – це захоплення катастрофою, що принесе нове, а догматизм «з'явиться в супроводі категоричного наказу, безоглядного послуху».

Якщо Україна хоче вийти зі стану провінції, – стверджує Д. Донцов, – то вона має витворити в собі, крім волі до влади, ту велику, всеобіймаючу ідею, ідею опанування духовного, економічного й політичного нації. Ініціативна меншість має підпорядковувати собі власний народ і змусити його до агресії проти інших. Узагальнювальний висновок: життя – це боротьба, у якій панує закон соціального дарвінізму, або виживання найпристосованіших. Це стосується й націй – сильніші нації мають перемогти слабших і накинати їм свій спосіб життя. Невіддільною частиною ідеології Д. Донцова було поняття «творчого насильства» (підкорення натовпу елітарній меншості), яке ця ініціативна меншість має застосувати до несвідомих.

Д. Донцов намагався ідеологічно обґрунтувати українську самостійницьку політику: внутрішню (виховання на засадах західної культури) й зовнішню (повна сепарація від Росії). Росіянам, доводив Донцов, природно притаманні абсолютизм і правовий нігілізм, тоді як Україна за своєю культурою, засадами в соціальному й політичному житті залишилася з Європою. Д. Донцов вважав, що політичний сепаратизм є можливим і відповідає українському народові та має спрямовуватися проти російської державності. Слід відірватися від Росії, позбутися будь-якої злуки з нею. Призначення України – бути аванпостом захисту культури Заходу від російського впливу. У цьому він убачав зміст української національної ідеї.

Загалом у своїх численних роботах Д. Донцов розробив широкую систему політичних і філософських принципів націоналізму на основі ідейних заповітів Т. Шевченка. У той час, як Д. Донцову закидалося нібито штучне нав'язування неприродного українцям волонтаризму, що спотворює їх характер. Насправді, його позиція була результатом належного осмислення досвіду попередників. Адже волонтаризм відомий у нашій історії з давніх часів, у традиціях наших предків, про що й наголошував Д. Донцов. У психології волонтаризм – погляд, що праосновою наших духовних проявів є сильна воля. Слід зауважити, що вольовістю пронизана творчість Т. Г. Шевченка. У нього, як і в І. Франка та

Л. Українки, волюнтаризм переплітається з прометеїзмом. Волюнтаризмом сповнені такі Шевченкові твори, як «Гайдамаки», «Гамалія», «Кавказ», «Послання...», «Холодний яр», «Заповіт», «Мені однаково» та ін. Як писав Д. Донцов: «Т. Шевченко любив тих, хто рвав кайдани, героїв. Кохав їх славу невмирущу, їх одчайдушність безжурну – тих степових лицарів. Їх суворість варязьку, їх завзяття козацьке, їх віру гарячу в сильного Бога, Бога слави, і в Його справедливість» [7, с. 280].

Б. Миронов, автор доктрини національного відродження Росії, зауважував, що націоналізм є закономірним явищем допоки існує нація. На його думку націоналізм слід розглядати насамперед як любов до своєї нації, що не можна змішувати з поняттями шовінізму та екстремізму. Особлива роль націоналізму полягає в його спроможності відродити серед народу національний дух і національну свідомість [8, с. 134].

Прокомуністична радянська політико-правова наука широко рекламувала «демократизм» марксизму-ленінізму який проповідував «диктатуру пролетаріату» і «демократичний централізм» державної влади провідною і спрямовуючою силою якої біла КПРС і відповідно КПУ в УРСР.

Націоналізм розглядався істориками держави і права як ворожа ідеологія, що сповідує деспотію, шовінізм, тоталітаризм і насильство. Історія державних утворень в Україні розглядалася тільки у контексті «возз'єднання» та тісного союзу зі «старшим братом».

Націоналізм за своєю природою максималістичний. Він не шукає ніяких компромісів за рахунок суверенних прав нації чи її території. Тому український націоналізм спрямовується на співпрацю з іншими українськими політичними течіями лише тоді, коли така співпраця не суперечить стремлінню до ідеалу Самостійної Соборної Української Держави.

Націоналізм вимагає мобілізації всіх сил народу до визвольної боротьби. Всі форми діяльності спільноти там, де націоналізм осягає вирішальних впливів, мають служити визвольній боротьбі. Тільки таким способом можна з успіхом перемагати тоталітар-

ну систему ворога-займанця. З цього ще не випливає, що націоналізм є тоталітарним рухом. Тоталітаризм з усією специфікою, яка вкладається в це поняття тепер, є по суті чужим українському націоналізмові.

Державні утворення вибудовані ОУН у 40-х роках ХХ ст. і стратегічні плани ОУН післявоєнних років ідеологічно обґрунтовувалися і базувалися, на нашу думку, на демократизмі українських державних організмів як ХХ століття так і попередніх.

Так, у липні 1944 року створено УГВР – Українську Головну Визвольну Раду. Хоч організаційні заходи та безпеку учасників здійснювала ОУН, бандерівці склали лише половину Ради, і причиною цього була програмна мета ОУН – перетворити боротьбу, яку вела ОУН, на всенародну, Головою УГВР був обраний професор Кирило Осьмак, головою Генерального Секретаріату (фактичним керівником уряду) – Роман Шухевич. Провідник ОУН, голова уряду та Головний командир УПА Роман Шухевич залишив нам таке власне бачення створення УГВР.

«Основні пункти політичної платформи, що мала стати основою формування нового політичного представництва українського народу, були такі:

1. Беззастережно визнати ідею Української Самостійної Соборної Держави як найвищу ідею українського народу;
2. Визнати революційні методи боротьби за Українську Самостійну Державу;
3. Здекларувати своє вороже становище супроти московських большевиків та німців як окупантів України;
4. Визнати демократію, як устрійний принцип Представництва».

Чітко і неоднозначно проповідується концепт народовладдя і у післявоєнних установчих документах ОУН. Так, характеризуючи основи Української державної організації у Постанові Четвертого Великого Збору Організації Українських Націоналістів стверджується, що самостійна й соборна українська держава має бути національною, правовою й всенародньою, з триподілом влади на законодавчу, виконавчу і судову [9, с. 12].

Стосовно ідеології українського націоналізму. Варто зауважити, що він зі своїм всебічним ідеалізмом є прямою антитезою дискредитованому матеріалістичному комунізму, раціоналізму, прагматизму, лібералізму тощо. Всім їм націоналізм протиставляє український традиціоналізм, котрий породжує ідеал людини-лицаря, людини-героя [10, с. 30, 31].

Український націоналізм, тобто його ідеологічні постанови, політичні й програмові засади що виростили з національного ґрунту, не є імітацією чужих доктрин і теорій, а теж не є результатом дедукції з абстрактних теорій, так би мовити, інтернаціонального націоналізму. Український націоналізм, напр., в принципі заперечує расистський бік (колишнього) німецького націонал-соціалізму, тобто він не пов'язує ідеї нації з означеними фізичними – расовими атрибутами, але завжди віддає перевагу приматові духовності [9, с. 16, 17].

Державний устрій в нашому розумінні має спиратися на сильну владу, її авторитет, але при тому має бути місце для територіальної й індивідуальної ініціативи, для самоврядування і самодіяльності. Має бути концентрація, але не механічна централізація при узгляднюванні властивостей території, але водночас протидія анархізації й децентралізації, або іншими словами ми стоїмо за здорову концентрацію в сполучі з самодіяльністю. Ми шукаємо власного типу оригінальних елементів в побудові власного державного, політичного ладу, тобто такого, над яким у нас працювали Донцов, Липинський, а теж вказували на деякі елементи сильної законної влади держави Міхновський і Липа. В такий спосіб ми бажаємо уникнути ліберальної анархії Ваймарського чи перед де Голівського державного устрою у Франції [9, с. 20].

Ідеї Дмитра Донцова мали величезний вплив на молодь у міжвоєнний період (надто у 30-і роки) та стали світоглядною основою для виникнення (в 1929 р.) і зростання впливу Організації Українських націоналістів (ОУН). До речі, її членом сам Донцов так ніколи й не був.

Для українського народу суттєвою необхідністю є не просто нова, а сильна демократична влада. (Сила влади не в її кількості, а

в її ефективності.) Очевидно, що слабка влада зможе втриматись впродовж тривалого часу. При цьому у неї залишається єдиний вихід – або залучити у свої лави справжніх професіоналів, які зможуть виправити ситуацію яка склалася, або вона буде зметена вихором історичних змін.

Наявність довершеної політичної системи, моделі чіткого розподілу владних обов'язків забезпечення механізму стримування і противаги, сучасних форм безпосередньої і представницької демократії, офіційної опозиції – вирішальна умова незворотності демократичного процесу [11, с. 12].

Виходячи з цього, варто припустити, що найбільш оптимальною для нашого суспільства є ідеологія національної духовності та народовладдя, котра засадничо ґрунтується на ідеї всебічного розвитку української нації з пріоритетом духовно-релігійних і морально-етичних принципів. При цьому, враховуючи багатонаціональний спектр українського соціуму та громадянську позицію населення Сходу та Півдня країни і етнічних меншин загальнооб'єднуючими повинні стати саме принципи духовності та соціальної справедливості, визначальності моральних і етичних норм [4, с.222].

1. *Політичний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.*
2. *Лінкольн А. Геттісберзька промова // Невичерпність демократії. – К. : Український письменник, 1994. – 172 с.*
3. *Історико-політичні уроки української державності: енциклопедичний словник / [за ред. Ю. І. Римаренка]. – К. – Донецьк : Донеччина, 1998. – 544 с.*
4. *Ситник О. М. Становлення ідеології: український аспект / О. М. Ситник. – Донецьк, 2009. – 244 с.*
5. *Ситник О. М. Формування та еволюція ідеологічних концепцій національно-державницького спрямування в Україні (від початку XIX ст. – до 1939 р.) : монографія / О. М. Ситник. – Донецьк : Нуолідж, 2009. – 549 с.*
6. *Сосновський М. Ідеологія «чинного націоналізму» Д. Донцова / М. Сосновський // Націоналізм : антологія ; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 386-446.*

7. Донцов Д. Заповіт Шевченка / Д. Донцов // *Визвольний шлях*. – 1974. – № 3-4. – С. 277-285.
8. Ходос Э. Еврейский синдром – 2 1/2 / Э. Ходос. – Харьков : «Посвіта», 2002. – 224 с.
9. Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). – Т. 1 : Постанови. – Видавництво Організації Українських Націоналістів, 1969. – 246 с.
10. Баган О. Світоглядно-ідеологічні засади українського націоналізму / О. Баган // *Українські проблеми*. – 1995. – № 3-4. – С. 3-6.
11. Рудич Ф. М. Много ли власти нужно власти? / Ф. М. Рудич // *Много ли власти нужно власти? Украина в контексте трансформации политических систем в странах СНГ и Балтии, Центральной и Восточной Европы*. – Киев : Наукова думка, 2010. – 302 с.

Кольбенко А.В.

*к.ю.н. доцент кафедри історії держави,
права та політико-правових вчень
Львівського національного університету ім.
І.Франка*

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ФАКТІВ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

В історико-правових дослідженнях, як правило, виділяють декілька основних стадій, котрі у своїй сукупності та логічній послідовності становлять процес наукового пізнання. Серед них можна виділити наступні:

- вибір теми наукового дослідження;
- пошук наукових фактів, які становлять емпіричний матеріал;
- відбір, опис та систематизація наукових фактів;
- вибір наукових підходів та методів, які найбільше можуть розкрити зміст наукових фактів;
- аналіз та оцінка наукових фактів за допомогою обраного інструментарію (підходів та методів);
- підготовка та оформлення висновків.

Кожна із названих стадій має свою зумовленість та мету. Як правило, вибір теми зумовлюється фактором відсутності конкретних наукових досліджень з даної теми, недостатністю всебічного та ґрунтовного аналізу окремих наукових фактів в межах теми, підвищеним інтересом до окремих проблем з точки зору сьогодення. Переважно вибір теми наукового дослідження здійснюється не тільки конкретним дослідником, але залежить також і від наукового керівника, який може компетентно допомогти йому, а також залежить від тематичного наукового плану навчального закладу, де працює дослідник. Основною метою цієї стадії є переважно потенційна можливість заповнення прогалини в історико-правовій науці.

Наступна стадія є досить важливою та відповідальною, адже метою та суттю історико-правової науки є насамперед пошук нових наукових фактів та їх інтерпретація. Під поняттям історичного факту розуміється достовірне та однозначне підтвердження певної події в минулому. Джерелами таких фактів є письмові документи, архівні матеріали, правові акти, статистичні дані та інше. Для можливості використання історичних фактів у науковій роботі вони повинні бути описані та систематизовані.

З цією метою науковець повинен обрати найбільш правильні підходи та методи наукового пізнання. Адже саме вони є тим необхідним інструментарієм, які дають змогу розкрити зміст історичних фактів, показати причинно-наслідкові зв'язки та сутність тих чи інших історико-правових явищ.

Однак найбільш відповідальним етапом історико-правових досліджень є аналіз та оцінка історико-правових фактів. Саме на цьому етапі і проявляється зрілість та наукова позиція дослідника.

Визначити зміст будь-якого історико-правового явища неможливо без врахування особливостей того суспільства в якому вони відбуваються. Тому науковець повинен використовувати різні моделі та схеми і гіпотези, котрі стосуються конкретної ситуації та конкретного матеріалу. Аналізуючи окремі факти та події, історик права повинен співставляти їх з різноманітними загаль-

ноісторичними явищами та процесами. Він також повинен розглядати історико-правовий матеріал в системі причинно-наслідкових зв'язків та співставляти їх із схожими явищами, які мали місце в інших регіонах і в інший час.

Історико-правовий аналіз опирається своїм змістом на трьох абстрактних моделях, котрі характеризують устрій суспільства і які визначають правила його дослідження. Перша – це концепції, які пояснюють загальні закономірності організації суспільства та його розвитку. Друга – це поняття, котрі претендують на визначенні загальних для будь-якого суспільства принципів і форм поведінки людей і разом з тим означають, що їх втілення було індивідуальним у кожному конкретному випадку. Третя – це методи пізнання суспільства, тобто сукупність проблем і прийомів їх вирішення, які дозволяють розкривати зміст історико-правових фактів.

Слід також пам'ятати, що загальноісторичні та історико-правові процеси не мають одновимірного та одновекторного характеру. Як правило, вони супроводжуються цілим спектром явищ соціального, економічного, психологічного, політичного та іншого характеру.

Історико-правові явища досліджують конкретні живі люди, які також наділені певними індивідуальними якостями. До них можна віднести: кваліфікацію, вік, уподобання, виховання і т.д. Всі ці якості характеризують суб'єкта наукового дослідження, який обирає тему наукового дослідження, підшукує та класифікує наукові факти, обирає методологію дослідження, аналізує та оцінює їх і робить висновки. Дуже часто ці висновки називають об'єктивними, але чи можливо це з точки зору наукової діяльності? Адже, об'єктивним вважається те, що існує поза людською свідомістю і незалежне від неї, незалежне від волі і бажань людини. Тому, мабуть, більш правильно застосовувати термін – правдивий, тобто такий, який відповідає правді та істині. Може також застосовуватися термін – достовірний, тобто, який не викликає сумніву, цілком вірний та точний.

В нашому світі є все відносним. Тому оцінки історико-правової дійсності також мусять бути співвідносними. Коли історик

держави і права оцінює якусь подію, правовий документ чи поведінку та діяльність державного діяча він завжди обирає певний критерій, певну точку опори для такої оцінки. Таким критеріями можуть бути:

- вища справедливість чи несправедливість;
- право і безправ'я;
- агресор і жертва;
- гумінність чи жорстокість;
- позитивні наслідки чи негативні і т.д.

Крім цього, коли це стосується власної держави історик держави і права повинен врахувати інтереси власної Батьківщини. Адже він повинен бути не тільки науковцем, але і громадянином. При цьому, звичайно, він повинен уникати перекручень фактів, вибіркового їх використання, упередженості в оцінках і т.д. Адже оцінювати – означає визначати якість та цінність чого-небудь.

Тому, у процесі наукового пізнання, при оцінці історико-правових фактів, науковець повинен співставляти їх зі загальноісторичним контекстом через призму розуміння та прийняття цих фактів його власним народом.

Важливим також є розуміння безперервності історичного процесу у його багатоманітності та багатовекторності. Через це одноманітне та однозначне сприйняття історичних явищ призводить інколи до категоричних та перекручених оцінок історико-правових фактів без заглиблення у їх суть, причинно-наслідкову зумовленість та значимість.

Історія завжди поєднується з пам'яттю. А пам'ять служить для нас базою даних. Будь-яке суспільство володіє колективною пам'яттю, зберігачем досвіду, котрий дозволяє виробити почуття ідентичності та оцінити напрям свого розвитку. Для того, щоб певна соціальна група набула колективну ідентичність, їй необхідне загальне розуміння подій і досвіду, які поступово сформували цю групу та її історичну самосвідомість.

Історична самосвідомість дає можливість краще зрозуміти місце та роль соціальної групи у системі суспільних відносин, відчувати власні історичні помилки та засвоїти історичні уроки. Та-

ким чином забезпечується зв'язок поколінь, передається досвід та формуються позиції щодо формування майбутнього розвитку. При чому все це стосується не тільки загальноісторичного контексту, але і зокрема, історико-правового. Адже генеза будь-яких правових інститутів завжди пов'язана із історичним розвитком суспільства, соціально-економічними та політичними умовами, пріоритетними напрямками побудови механізму держави та системи права. Значення історико-правових закономірностей формує необхідні умови для формування високої правової культури, правової свідомості та громадянськості.

Таким чином стадія аналізу та оцінювання історико-правових явищ вимагає не тільки високого наукового рівня, але наявної волевої поведінки, котра полягає у патріотичних почуттях та любові до своєї землі та народу.

Це дає змогу робити адекватні та відповідальні висновки, як за формою, так і за змістом будуть ґрунтуватися на гуманістичних ідеалах, загальнолюдських принципах, але враховуючи призму бачення історичних процесів з точки зору відповідної соціальної групи та власного народу.

Кахнич В.С.

*к.ю.н., доцент кафедри Основ права України
Львівського національного університету ім.
І. Франка*

УТВОРЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ В 1784 Р. СТРУКТУРА, ПРОФЕСОРСЬКО- ВИКЛАДАЦЬКИЙ СКЛАД

XXI столітті аксіомою демократичного розвитку держави стало невпинне зростання ролі університетів, як європейської освітньої традиції навчальних закладів. Держава з розвиненою системою освіти і науки – правовий та політичний ідеал сьогодення, досягнути яких прагне все прогресивне людство.

Рух українського народу до ефективної освіти пов'язаний з історико-правовою спадщиною непересічної ідеї та практичної ваги, дослідження якої є вкрай актуальним. Значним здобутком історико-правової освіти та науки є здійснене дослідження становлення та розвитку юридичної освіти та науки у Львівському університеті.

Нині не без успіху формується правова освіта та наука у Львівському університеті, та Україні загалом, яка без сумніву стає повноправним складовим історії держави та права.

Потреба підготовки для Королівства Галичини та Лодомерії чиновників, суддів та інших кадрів, австрійський імператор Йосиф II спеціальним дипломом у жовтні 1784 року відновив Львівський університет. Урочисте відкриття цього вищого навчального закладу, відомого як Львівський Йосифінський університет, відбулося 16 листопада 1784 року. Приміщення університету розміщене було на вулиці Краківській. Львівський Йосифінський університет складався з чотирьох факультетів. Окрім відновлених колишніх філософського й теологічного факультетів, у 1784 році було створено юридичний та медичний факультети .

Тобто юридичний факультет як окремих структурний підрозділ Львівського університету бере початок від 1784 року. Відтоді, на відміну від інших факультетів університету, він не припиняв своєї діяльності. А зважаючи на ліквідацію 1924 року філософського факультету, у 1939 році – теологічного, юридичний факультет нині є найдавнішим факультетом Львівського університету.

Кількість кафедр у Львівському Йосифінському університеті відповідала кількості професорів, тож професор уособлював кафедру (так звана професорська кафедра). Він читав лекційний курс і проводив семінарські заняття. Тільки поодинокі професори мали помічників-асистентів .

У 1805–1817 роках Львівський університет мав статус ліцею. Пониження його статусу було спричинене переходом до Австрійської імперії з подальшим приєднанням до Королівства Галичини та Лодомерії у цей час Кракова, де існував Ягеллонський універ-

ситет. На думку австрійської влади, два університети для однієї провінції було великою розкішшю. У Львівському ліцеї юридичний факультет існував у формі юридичних студій, навчання на яких тривало три роки. Проте вже 7 серпня 1817 року австрійський імператор Франц I своїм дипломом відновив Львівський університет. Упродовж 1817–1918 років офіційною назвою вищого навчального закладу була “Цісарсько-королівський університет імені цісаря Франца I у Львові”. Університет розміщувався у своїй попередній будівлі на вулиці Краківській .

У структурі Францисканського університету на початковому етапі його існування було три факультети: філософський, теологічний та юридичний .

Ще 1784 року, під час створення юридичного факультету, у його структурі виникли такі кафедри:

- природного права, права народів та інституцій (згодом – кафедра природного права, права народів і кримінального права; кафедра кримінального права, філософії та енциклопедії права);

- цивільного, пандектного та кримінального права (згодом – кафедра римського та цивільного права; кафедра цивільного права);

- канонічного права (згодом – кафедра канонічного та римського права, окремі кафедри канонічного права та римського права);

- політичних вчень та австрійського законодавства (згодом – кафедра політичних вчень і статистики) .

Пізніше, у першій половині XIX ст. на юридичному факультеті Львівського університету створено кафедру польського права, торговельного і вексельного права та процесу (згодом – кафедра цивільного, торговельного та вексельного права), кафедру статистики (згодом – кафедра статистики та державних фінансів), кафедру бухгалтерського обліку та кафедру державних фінансів (згодом – єдина кафедра адміністрації та економії), кафедру німецького права .

Як уже було зазначено, назву кафедри ототожнювали зі спеціалізацією професора, який її уособлював, і здебільшого вона

відповідала курсам, які він викладав . Тому часто спеціалізації кафедр у межах факультету повторювались.

Відновлення Львівського університету в 1784 році було спричинене бажанням австрійської влади виховати освічений і професійний чиновницький апарат для Королівства Галичини та Лодомерії – нової провінції Австрійської імперії з центром у Львові, створеної з українських і частково польських етнічних земель після першого поділу Речі Посполитої у 1772 році. Велику роль у вихованні державних чиновників мав виконувати юридичний факультет Львівського університету, створення якого проголошувалось у привілеї Йосифа II від 1784 року про відновлення університету у Львові.

За часів існування Львівського університету у формі ліцею (1805–1817) його юридичний факультет мав статус юридичних студій, навчання на яких відбувалося у звичному режимі. Негативом було лише те, що деякі досвідчені професори юридичного факультету Львівського університету перейшли на роботу до Ягеллонського університету в Кракові, бажаючи зберегти за собою посаду професора вищого навчального закладу.

Після того, як австрійський цісар Франц I відновив діяльність Львівського університету у 1817 році юридичні студії знову набули статусу факультету. Кафедральна структура юридичного факультету Францисканського університету протягом першої половини XIX сторіччя зазнала розгалуження, що було спричинено потребами новітніх спеціалізацій державних чиновників й удосконаленням їхніх знань з деяких дисциплін, зокрема економіко-правового напрямку.

Першими викладачами юридичного факультету були професори, які за походженням були австрійцями, чехами чи словенцями та вихованцями юридичних факультетів університетів Відня, Граца, Оломоуца й Любляни, що славились своїми науковими здобутками. Свою посаду у Львівському університеті ці викладачі, зазвичай, вважали тимчасовою – сходиною до викладацької кар'єри в інших університетах або до державних посад вищих чиновників. Тому лише поодинокі з перелічених професорів за-

лишили свій помітний внесок у розвитку юридичної освіти та науки на юридичному факультеті Львівського університету під час першого періоду його існування. Лише з 1810-х років – іноді, а з другої половини XIX сторіччя – дедалі частіше професорами й завідувачами кафедр юридичного факультету Львівського університету стали призначати його вихованців.

Зважаючи на вимоги українського населення Королівства Галичини та Лодомерії, на початку 1860-х років австрійський уряд дозволив створити на юридичному факультеті Львівського університету дві кафедри з українською мовою викладання: кафедру цивільного процесу та кафедру кримінального права та процесу. На них викладали О. Лопушанський і В. Сроковський, що посприяло розвитку української правової думки.

1. Качмар В. [Львівський національний університет імені Івана Франка. Історичний нарис] / Володимир Качмар // *Літопис випускників Львівського національного університету імені Івана Франка*. – К. : Логос Україна, 2010. – С. 12–51.
2. Крикун М. *Львівський університет австрійського періоду (1784–1918)* / Микола Крикун // *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т. Т. 1 : А–К / вид. рада : І. О. Вакарчук (голова), М. В. Лозинський (заст. голови), Р. М. Шуст (заст. голови), В. М. Качмар (відп. секретар) та ін.* – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – С. 38–53.
3. Finkel L. *Historia Uniwersytetu Lwowskiego* / L.Finkel , S.Starzyński. – Lwów : Drukarnia E. Winiarza, 1894. – Cz. 1. – 351 s.
4. *Львівський університет : монографія / відп. ред. В. Чугайов*. – Львів : Вид-во при Львів. держ. ун-ті вид. об'єднання “Вища шк.”, 1986. – С. 140–146.
5. ДАЛО Ф. 26 *Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 22, Спр. 1491. Списки профессорско-преподавательского состава и абсолювентов юридического факультета, докторов всеобщего и церковного права; 1785–3 октября 1805, 2 арк;*
6. ДАЛО Ф. 26 *Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 22, Спр. 1635. Список профессоров факультета с указанием биографических данных и размеров оклада, 1831, 1 арк;*
7. ДАЛО Ф. 26 *Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 22, Спр. 1655. Список профессорско-преподавательского состава с указа-*

- нием биографических данных и размеров оклада, не ранее июня 1833 – не позже ноября 1833, 1 арк;*
8. ДАЛО Ф. 26 Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 22, Спр. 1676. Список профессоров факультета с указанием биографических данных, 1835, 1 арк;
9. ДАЛО Ф. 26 Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 22, Спр. 1733. Списки профессорско-преподавательского состава факультета с указанием биографических данных, 19 января 1840 – 30 ноября 1840, 3 арк;
10. ДАЛО Ф. 26 Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 22, Спр. 1761. Список профессорско-преподавательского состава факультета с указанием биографических данных, 27 ноября 1842, 2 арк.

Коваль А.

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
історії держави і права Львівського
національного університету імені Івана
Франка*

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПОЛІТИЧНІ ПРАВОВІ ІДЕЇ АНТИЧНОСТІ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА ЮРИДИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ НОВОГО ЧАСУ

Зважаючи на те, що людство значний проміжок часу (декілька мільйонів років) жило примітивним (подібним до тваринного) способом і лише з появою людини розумної починається усвідомлення, що людина сама впливає на організацію свого життя (у сім'ї, роді, племені тощо), історія фіксує значний прогрес удосконалення побуту, культури поведінки та світогляду (магічно-міфологічний змінюється релігійно-філософським та раціонально-світським).

Саме світ перших понятійних абстракцій як продукту людського розуму, а також еволюція цих поглядів і імплементація їх в різних сучасних світоглядних системах є предметом практично всіх наук, які досліджують життя людства (історія, філософія, культурознавство, релігієзнавство, наукознавство, методологія,

логіка, соціологія і, звичайно, юриспруденція). Всі ці науки занурюються у історію розвитку людського розуму, намагаючись відтворити всі фактичні реалії життя людей різних часів (історичних періодів та епох).

Сучасна юридична наука маючи розгалужену структуру та систему знань про право, закон, громадянське суспільство, державу тощо не може зволікати з історією появи перших політичних та правових ідей, з історією запозичень, трансформації та еволюції цих ідей у різні концепції татеоретико-правові підходи розуміння основоположних та вихідних політичних та правових понять.

Так, юриспруденція, визначивши предметом свого дослідження основоположні абстрактні поняття (право, держава, закон тощо) намагається всесторонньо проаналізувати їх на всіх етапах історії людства. Не зважаючи на те, що на території античної Греції перші філософи, зокрема, Демокрит, Сократ, Платон, Арістотель, Епікур, Полібій тощо заклали основи європейського сучасного розуміння права через призму свободи, справедливості, божественності, природності та рівності, історія зародження юриспруденції як суспільствознавчої науки, на думку деяких вчених безпосередньо пов'язана з історією Стародавнього Риму і сягає кінця IV — початку III ст. до н. е.. Тоді починається діяльність римських юристів (Гнея Флавія, Гая, Павла, Ульпіана), з'являються у вжитку латинські терміни (*Jurisprudencia* — праворозсудливість; *juris-prudentia* — правознавство; *Jus* — право, справедливість, закон, правнича установа, правоздатність, перевага, привілей, особливе право, влада, суд, правосуддя, суддівське рішення, вирок, суд як установа; *Prudentia* — передбачення, розумність, мудрість; тощо) Характеризуючи термін юриспруденція Ульпіан писав: «*juris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, justī atque injustī scientia*», що означає «Правознавство є знання речей божественних і людських, що справедливо і що несправедливо».

Основою майбутніх концепцій Просвітництва є давні вислови: 1. «*Neminem laede*» (лат. Нікому не зашкодь) як ідеї права; 2. «*Suum cuique tribue*» (лат. Віддай кожному своє) як ідею спра-

ведливості; 3. «Immo omnes, quantum potes, iuva» (лат. Допомогай навіть усім, скільки зможеш.). Ці вислови складають основу ідеї права як розуміння норми права, справедливості та любові до поняття доброчесності («honestum»), моральна ідею людства і як порядок. Історично право сприймали як «порядок після гріхопадіння» (Шталь), «релігію самолюбства» (Ленц), «запроваджене Богом» (Арене).

Через призму ідей мислителів античності та наскрізного принципу їхніх творів «De iustitia et de iure» (Про справедливість і про право) можна виявити найважливіші постаті та їх ідеї, які стали основою ідей періоду Просвітництва та становлення юридичного світогляду.

Аби побачити необхідність поєднання ідей античності з філософією періоду Просвітництва, варто згадати думку Платона, що людина зі своєю освітою стоїть посередині між змінюваним потоком явищ і їх незмінюваною основою, або посередині між чуттєвим світом та ідеальним, тому необхідно вивчити і той, і другий світ.

Аналізуючи вчення Арістотеля можна виділити такі основоположні ідеї, зокрема: ідею справедливості, види справедливості через законність та доброчесність, визначення об'єктивної справедливості через принцип «suum cuique» (кожному своє); справедливість, що визначається ідеєю гідності («iustitia distributiva») (справедливість розподільча); справедливість, що визначається ідеєю рівності («iustitia commutativa») (справедливість зрівнювальна); вчення про закони писані й природні.

Важливими є ідеї Арістотеля про спілки, які передували виникненню державі: «сім'я, спілка господаря і раба, спілка голови і членів сім'ї, громада. Держава як розумна спілка, узагальнює поняття про громадянина, форми державного ладу «нормальні й ненормальні», вчення про суб'єкт верховної влади у державі. Важливими є вислови Арістотеля: «Держава утворюється тоді коли виникає спілкування між сім'ями і родами заради доброго життя з метою досконалого існування». «Добрий громадянин повинен вміти і бути здатним і підкорятися, і керувати, і чеснота

громадянина полягає у вмінні керувати вільними людьми і бути підлеглим». «Порядок і є закон... Тому бажано, щоб керував закон, а не будь-хто із середовища громадян». «Держава створюється не тільки заради того щоб жити, але переважно для того, щоб жити щасливо»

На думку автора, основоположними для періоду просвітництва є погляди стоїчної школи, зокрема: «Найвище право природи керує всім космосом, вічне і для всіх людей однакове. Це зібрання наказів Розуму відповідає природі світу і людини»

Важливими є і ідеї Ціцерона, зокрема: «Народ – це об'єднання „багатьох людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права і єдністю інтересів» «Природний закон – це розумне становище, яке відповідає природі, розповсюджується на всіх людей, постійне, вічне, яке закликає до виконання обов'язку, наказуючи, забороняючи, від злочину відлякує ... частково обмежувати його дію не дозволено; відмінити його повністю неможливо, і ми ні постановою сенату, ні рішенням народу звільнитися від цього закону не можемо»; один істинний закон — здоровий глузд, який у відповідності з природою стосується всіх людей, є незмінним і вічним. Своїми веліннями цей закон спонукає людей до виконання ними обов'язків, своїми заборонами він утримує їх від лиходійства; має бути один закон, вічний і незмінний, даний усім народам раз і назавжди; і має бути один господар і володар над людьми, а саме: Бог — автор цього закону, його тлумач і піклувальник. Людина, яка йому не підкоряється, втрачає кращу частину свого ества, а відмовившись від істинної людської природи, тим самим зазнає найсуворішої кари, хоча й уникає всіх інших наслідків, що люди називають покаранням; сама держава і її закони незмінно підвладні Божому законові, або ж моральному чи природному законові, — цьому найвищому правовому авторитетові, що стоїть над людськими вчинками та інституціями. В природі держави сила є тільки окремим її проявом, і її застосування можливо виправдати лише потребою здійснити принципи справедливості й права.

З появою Християнства як «чистої релігії Христа» з ідеєю рівності всіх перед Богом, суспільство Стародавнього Риму

змінилось. Перші повстання рабів проти імператорів та всього державного апарату могли знищити імперію. Запозичені християнством космополітичні філософські ідеї грецьких та римських стоїків про душу і тіло, про те що кожна людина є громадянином всесвіту назавжди змінили світогляд кожного європейця. Після максимальних спроб знищення християн, з метою збереження влади імператор Костянтин первинно визнав християнство на рівні з іншими релігіями, сам став християнином, а згодом визнав його як панівну релігію в державі. З ліквідацією язичницького світогляду і з поширенням Християнства у Середньовічній Європі науковці пов'язують і докорінну зміну світогляду людей. Амвросій Медіоланський, святий Августин, Марк Аврелій, Тома Аквінський вплинули на визнання і першість в організації суспільства новоствореної церковної організації, яка формувалась за принципом духовної ієрархії священнослужителів на чолі з Папою Римським, який одночасно повністю підпорядкував собі світську державну владу за принципом «*cuius est religio, eius est regio*» (лат. чия релігія, того й влада.) Коли протестантизм визнав самостійні принципи держави вислів почав звучати так: «*cuius est regio eius et religio*» (лат чия влада, того й релігія.)

Принцип середньовічної науки: *Ratio et Revelatio* - розум і християнське осяяння. *Ratio* покладалося в основу натурального природного права, а осяяння - в основу духовного, канонічного. Церква у період середньовіччя розробила право, не пов'язане ні з грецьким, ні з римським правом, канонічне право. На противагу правознавству як світської науки про справедливу організацію суспільства канонічне право повністю заперечує принципи римського приватного права, ідею свободи людини, раціоналізм та гуманізм античного світогляду. Інквізиція, необґрунтовані привілеї духовенства, різке збагачення церкви як найбільшого середньовічного феодала створило умови чергового незадоволення у суспільстві. Представники школи схоластиків ставили своїм завданням довести за допомогою формально-логічних суджень істинність християнських догматів. Судження схоластів самі по собі не були популярними до часу, коли вони не почали аналізува-

ти та визнавати ідеї давніх мислителів (Платона, Арістотеля, римських юристів). До античних ідей, використаних представниками схоластики, необхідно віднести, зокрема, уявлення про державу і право як певний організм, вчення про правильні й неправильні державні форми та про їх кругообіг, ідею природного права як норми, що випливає з природи речей, положення про високу значимість закону для побудови нормального державного життя. У своїй боротьбі з теократією світська влада знайшла сильну підтримку в юристів, особливо логістів, які спиралися на норми римського права, а також прихильників звичаєвого права.

У XII-XV ст. у теократичних теоріях спостерігався поворот до компромісу між духовною та світською владою. Сама церква в боротьбі з еретиками відчувала потребу в сильному державному апараті, і тому серед духовенства зростала кількість прихильників зміцнення влади монархів, хоч ідея переваги церкви над державою ще зберігалася, що особливо чітко виражено у вченні про державу і право Фоми Аквінського. Згодом ідейне життя середньовічної Європи супроводжувалось появою університетів, у яких на противагу середньовічній схоластичній з'являється особливий інтерес до філософських ідей античності, вивчення природних явищ через призму наукового доведення.

Гностицизм, маніхейство, монтаністи та ін. представники опозиційних течій у період середньовіччя, виражаючи інтереси простих громадян, виступали проти політики єпископів, пресвітерів, дияконів, вони вимагали відновлення початкової демократичної організації громади, повернення церкви до її початкового стану. Вищезгадані ідеї ворожі офіційному віровченню стали основою середньовічних опозиційних рухів (єресь), з якими церква і держава вели довгу боротьбу. Основною передумовою виникнення еретичних рухів став розвиток у Західній Європі антифеодальних елементів, тісно пов'язаних із розвитком міст, торгівлі, появою міського плебсу, міських соціальних низів і зростанням їхньої участі в громадянському й політичному житті. Єресь поширювалася в Італії, Південній Франції, частково в Німеччині місцях інтенсивного розвитку міст. В XI—XIII ст. потік опозиційних

еретичних рухів іще не був суворо диференційований за соціально-становими ознаками. Згодом, у XIV-XV ст. еретичні рухи чітко вирізнилися у самостійні течії, зокрема такі, як бюргерська і селянсько-плебейська ересь.

В період Відродження та Реформації наука на противагу теології створює ідеологію матеріалістичних ідей (Джордано Бруно, Леонардо да Вінчі, Френсіс Бекон). З першої половини XVIII століття починається піднесення науки й в Україні (Ф. Прокопович, Г. С. Сковорода), працює Київська академія. В XIX столітті визнаними науковими центрами стали Львівський, Харківський і Київський університети.

Термін «Відродження» (введений у середині XVI ст.), означає факт воскресіння, відновлення в духовній культурі тих видатних досягнень античної цивілізації, що були втрачені в епоху середньовіччя. Коли говорять про Відродження, мають також на увазі кризу римо-католицької церкви і релігії, формування антисхоластичного типу мислення, гуманістичної культури, мистецтва і світогляду. Передумовою та основою Відродження був гуманізм - прагнення вчених, філософів, політиків замінити традиційне для середньовічної схоластики дослідження текстів Біблії й творів отців церкви вивченням людини, її психології та моралі. Саме з початком відродження розроблено основи світського раціоналістичного світогляду нового часу і перетворення проблеми людини в центральну проблему науки про державу і право. Якщо Реформація залишалася в рамках середньовічного світу думок людини і в цих межах пропонувала їй новий, спрощений шлях до Бога, ідеологічні основи Реформації значною мірою живилися теологією (М. Лютера, Т. Мюнцера, Ж. Кальвіна).

Передумовою та основою Відродження був гуманізм як прагнення вчених, філософів, політиків замінити традиційне для середньовічної схоластики дослідження текстів Біблії й творів отців церкви вивченням людини, її психології та моралі. Представники гуманізму протиставляли церковно-схоластичним вченням світські науки і освіту, які вивчали людину, її відносини з іншими людьми, спираючись при цьому на досвід, раціоналістичні оцін-

ки й висновки. Гуманісти стверджували, що місце людини в суспільстві має визначатися заслугами індивіда, набутими лише власною діяльністю.

На засадах гуманізму зароджується і юридичний світогляд, який пройшов три етапи розвитку: I етап природно-правових теорій (XVII-XVIII), II етап лібералізму (XVIII-XIX), III етап позитивізму (XIX). Згідно з теорією природничого права автономно існуючий індивід є першоосновою соціуму – суспільства. Сукупність незалежних індивідів складає суспільство у його природному стані. Перехід від природного стану суспільства до державно-організованого здійснюється через укладення суспільного договору. Різними є причини, що на думку авторів, примушують індивідів до укладання договору: прагнення запобігти «війні всіх проти всіх»; бажання встановити порядок та справедливість; потреба підкріпити природну рівність індивідів їх рівністю перед законом.

Саме вищевказані ідеї еволюціонували та стали основою нових поглядів мислителів, які прагнули повалення феодально-абсолютистських порядків та сформували прогресивну ідеологію кінця ХУІІ-ХУІІІ ст. Просвітництва. (у Голандії – Г.Гроцій, Б.Спіноза; у Франції – Ш.-Л. Монтеск'є, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро; у Англії – Дж. Локк, Т. Гоббс; у Німеччині – Г.Е. Лессінг). Саме у доктринах цих мислителів пропонується визнання всіх людей рівними від природи і наділеними самою природою людськими-пристрастями і прагненнями, розумом і свободою. Закони природи є основою природного права та позитивного права. Держава, як відомо, утворюється шляхом укладення суспільного договору.

НОТАРІАТ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918- 1939 РР.)

В Другій Польській Республіці, до складу якої відповідно до рішень Ради послів Антанти входили західноукраїнські землі, можна виділити два принципово різних періоди історії нотаріату. Перший, який тривав 15 років, - це період дії колишнього австрійського нотаріального законодавства (1918-1933 рр.), другий, набагато коротший, період уніфікованого загальнопольського права про нотаріат від 1933 р. до початку II Світової війни (1934-1939).

Відносна стабільність політико-економічної ситуації в країні дала можливість протягом другої половини 1919 р. відновити роботу закритих у часи війни нотаріальних контор — адже у Західну Україну повернулися ті нотаріуси, які, не бажаючи присягати на вірність Українській державі, змушені були залишити свої посади. Вже в липні 1919 року відновили свою діяльність Львівська і Перемишльська нотаріальні палати. Однак у той час нотаріат переживав значні труднощі, зумовлені звільненням багатьох нотаріальних посад. Як свідчать архівні матеріали, в липні 1919 року Львівська нотаріальна палата приступила до вироблення пропозицій щодо зайняття вивільнених 27 посад в її окрузі. „Є досить трудним, в тих переломних часах, завдання на 27 посад нотаріальних представити відповідних кандидатів. На Палаті лежить найвища відповідальність за належне обсадження важливих посад. В своїх пропозиціях повинна Палата керуватися інтересами гідності стану і добра для людей, аби кожен із нотаріусів був на відповідному місці, на котрому з користю для держави міг свій уряд виконувати.”, - читаємо у доповідній записці Львівської нотаріальної палати.[1, арк.1]

Існуючі реалії вимагали злагодженого функціонування механізму державних органів. Немаловажне значення у стабілізації

польської економіки відігравав і нотаріат. Але проблема полягала в тому, що у різних частинах польської держави діяло різне, неузгоджене між собою законодавство. На момент відновлення незалежності в Польщі існували три основні системи організації нотаріусів. Перша з систем, на колишніх землях, що входили до складу Російської імперії, опиралася на російське нотаріальне Положення 1866 р. Змінилася лише назва уряду, термін реєнт, - було замінено на нотаріус. Друга, абсолютно інша система існувала на теренах колишнього австрійського панування, де правила організації і функціонування нотаріату і надалі визначались положеннями австрійського Закону 1871р. Третя система функціонувала на територіях колишнього пруського панування, де функції нотаріусів здійснювали різні установи. Хоча кожна з цих систем виростала частково із спільних коренів та традицій європейського нотаріату, опиралися вони на радикально різні засади [8]. Значні відмінності стосувалися правового статусу нотаріату. Російський нотаріальний Закон та законодавчі положення на теренах колишнього пруського панування, відносили нотаріусів до числа державних службовців. Австрійський закон визначав їх як «мужів довіри». На колишніх теренах, що знаходилися під владою Росії та Австрії не можна було поєднувати професію нотаріуса з виконанням професії адвоката. Тут існував так званий чистий нотаріат, натомість в колишніх польських землях, що входили до складу Пруссії нотаріусами були здебільшого саме адвокати. Абсолютно різними були правила щодо кваліфікаційних вимог до кандидатів на нотаріусів. Існування і значуща роль нотаріального самоврядування передбачалося лише австрійським Законом 1871 р. Диференційованим (різномірним) був також обсяг нотаріальних обов'язків. Практичне значення мало й різне вирішення проблеми так званого нотаріального примусу.

Неузгодженість існуючих приписів щодо нотаріальної діяльності активізувала діяльність нотаріального середовища над новим, загальнопольським, законом про нотаріат. Долучилася до неї і нотаріальна громадськість Галичини. З ініціативи нотаріуса, доктора Тадеуша Старжевського, довголітнього президента Кра-

ківської палати нотаріальної, було організовано співпрацю Краківської, Перемишльської та Львівської палат. Ними був скликаний перший з'їзд нотаріусів Польщі, який відбувся у Кракові 4 червня 1922 року, а також другий з'їзд, що проходив у Варшаві 16 листопада 1924 року. На цих з'їздах точилися дискусії стосовно нового закону, організації і засад функціонування нотаріусів, їхнього статусу і професійного самоуправління [3, арк. 2]. Зокрема, з'їзд у Кракові ухвалив основні положення, яким мав відповідати майбутній закон, а саме: нотаріат має бути вільним, а не державним; наріжним каменем організації нотаріату повинно бути широке самоврядування; чітке розмежування сфери діяльності нотаріату, адвокатури і суду; запровадження єдиного професійного іспиту; існування не менш як чотирирічного нотаріального стажування; поширення нотаріального примусу в справах щодо нерухомості на всі ділянки [6, с.134]. Приблизно в цей же час розпочала свою працю над ординацією нотаріальною і кодифікаційна Комісія. Нею були вироблені та розіслані для обговорення „Основні засади діяльності нотаріату”. В них нотаріуса визнано за виконуючого вільне (приватне) урядування, „особу публічної довіри”, яка не є державним службовцем, проте перебуває під контролем держави в особі Міністерства юстиції і загальних судів [5, с.52]. Визнано також за необхідне створення двоступеневого самоуправління, першою ланкою якого є нотаріальні Палати та їхні Ради, а другою – Верховна Рада Нотаріальна.

Кодифікаційна комісія надіслала „Основні засади діяльності нотаріату” до Міністерства юстиції. Його відповідь була першою тріщиною у дотогочасній єдності думок щодо майбутньої організації польського нотаріату. Міністерство було переконане, що оскільки нотаріус виконує повноваження від імені держави, він повинен бути державним службовцем, а не приватним. Як наслідок, міністерство рішуче виступило проти ідеї встановлення нотаріального самоврядування. Міністерські чиновники, висловлюючи погляди, які кардинально відрізнялися від думки нотаріального середовища, як бачимо, майже повністю спиралися на ту модель нотаріату, яка існувала в тій частині Польщі, де діяло

російське нотаріальне Положення, критикуючи при цьому засади австрійського Закону 1871 року.

Протягом наступних років з'явилося два ґрунтовних проекти нотаріального закону: перший був створений з ініціативи Краківської нотаріальної палати відомим ученим-правознавцем, професором В. Яворським, а другий був дітищем спеціальної підкомісії Кодифікаційної комісії. Його автором був член комісії і нотаріус з Варшави Й. Глас. У правничому середовищі з новою силою вибухнула дискусія стосовно майбутнього нотаріату. Проект В. Яворського у цілому був сприйнятий позитивно. Серед критиків особливо вирізнявся Й. Глас, який назвав його “цілком теоретико-абстрактним, повністю відірваним від життя” [4].

Проект же самого Й.Гласа здебільшого викликав негативні відгуки. Висловили свою думку і три існуючі в Польщі нотаріальні Палати: Краківська, Перемишльська та Львівська. Зауваження останніх двох, на відміну від першої, були не такими вже й гострими і зводились головню до конкретних пропозицій щодо зміни тих чи інших статей. Проект Й.Гласа з урахуванням зауважень до нього був предметом розгляду на сімнадцяти засіданнях нотаріальної підкомісії Кодифікаційної комісії. У вересні 1932 року вона закінчила перше читання проекту, остаточний текст якого був опублікований на початку 1933 року.

Відповідно до плану роботи Кодифікаційної комісії, на 1933 рік було заплановане друге читання проекту закону про нотаріат. Однак воно не відбулося, оскільки в травні 1933 року проект було передано Міністерству юстиції. Доопрацьований віце-міністром С.Сечковським, остаточний варіант закону було прийнято розпорядженням Президента Речі Посполитої від 29 жовтня 1934 року, завершивши тим самим етап дискусій і суперечок щодо форми нотаріальної інституції. Незважаючи на дещо драматичні обставини останнього етапу роботи над Законом про нотаріат, він більшістю своїх положень відповідав очікуванням громади нотаріусів і був ними прийнятий, що виразилося зокрема в наданні йому назви «Конституція польського нотаріату» [7].

Заслугою нового закону було здійснення, вперше рівномірно в масштабі всієї країни, відокремлення нотаріусів як виконуючих

самостійну юридичну професію, яка вимагає високої кваліфікації. Новизною в загальнонаціональному масштабі було введення нотаріальної практики (стажування), понять стажера і асесора (помічника). Професія нотаріуса виключала його сумісництво із професією адвоката. Право про нотаріат 1933 року визначило нотаріуса як функціонера публічного, уповноваженого укладати і засвідчувати акти і документи, яким сторони зобов'язані або прагнуть надати юридичної сили, а також виконувати інші, передбачені у законі нотаріальні дії. Таке визначення підкреслювало публічний характер функцій нотаріуса, не визнаючи при цьому його державним службовцем, і надавало нотаріатові широкого професійного самоуправління. Нотаріальні палати, що діяли в окрузі суду апеляційного, здійснювали свої повноваження через загальні збори нотаріусів і обрану на три роки Раду нотаріальну. В цілому компетенція цих корпоративних органів не змінилася: істотним залишався нагляд над нотаріусами та дисциплінарне провадження. Подібно як за австрійських часів нагляд над нотаріусами було доручено головам судів окружних та апеляційних, вищий же нагляд здійснювало Міністерство юстиції.

Період з дати оголошення розпорядження Президента Речі Посполитої про прийняття нового закону про нотаріат, тобто з 29 жовтня 1933 р., і до набрання ним чинності з 1 січня 1934 р., був визначений як перехідний. За час його дії міністр юстиції отримав право звільнення нотаріусів та переведення їх в інші місця без їх згоди (ст. 124). Перехідний період приніс величезні кадрові зміни, що призвели до зменшення загальної кількості нотаріусів близько на 100 посад. На підставі положення ст. 124 було звільнено майже 300 нотаріусів (більше однієї третини всіх нотаріусів). Офіційними причинами звільнень, як правило, були літній вік і відсутність необхідних професійних та етичних вимог. Серед новопризначених нотаріусів переважали колишні судді і прокурори, часто люди, що мали заслуги у боротьбі за незалежність Польщі. Міністерство юстиції пояснювало призначення великої кількості, так званих, судових пенсіонерів, необхідністю впровадити у нотаріат юристів з багаторічним досвідом роботи, не приховувало-

ся навіть бажання отримати матеріальні винагороди для цих осіб за багаторічну службу. Вимогу нотаріального середовища щодо обмеження (шляхом введення відсоткового ліміту) кількості можливих протягом року призначень суддів і прокурорів на посади не було враховано. Відповідно до змісту ст. 7 Закону, нотаріусом міг бути призначений польський громадянин, з бездоганною репутацією, що володів письмовою та усною польською мовою, який мав повних тридцять років. Принцип професійності нотаріату був виражений введенням вимоги завершення юридичного навчання в університеті, проходження окремої нотаріальної практики і здачі нотаріального іспиту. Хоча закон про нотаріат не впровадив ніяких обмежень відносно статі нотаріуса, мало хто з жінок відбував нотаріальну практику і приступав до іспиту, а тому до початку Другої світової війни жодну з них не було призначено нотаріусом. Політика призначень викликала невдоволення нотаріального середовища, яке критикувало перетворення нотаріальної професії в «притулок для пенсіонерів». Хоча слід відмітити, що кадрові зміни та переважаючі призначення досвідчених суддів і прокурорів принесли позитиви в сфері професійності, і дозволили виграти час на освіту у відповідності з новими правилами молодшим поколінням, зацікавленим нотаріальною професією. [7].

Право на визначення кількості посад нотаріусів і призначення офіційних резиденцій (офісів) законом було передане до компетенції міністра юстиції. Міністерське Розпорядження 1933 р. визначило кількість нотаріусів для країни - 779. Найбільшу за чисельністю групу, зі 187 чол. мали становити нотаріуси варшавської Нотаріальної палати. Львівська палата нотаріусів мала нараховувати 163 нотаріуси, Познанська - 150, Люблінська - 96, Краківська - 90, Вільнюська - 66, а найменше - палата в Катовіце - 28 нотаріусів.

Австрійське і польське законодавство, яке впродовж сім десятиліть діяло на західноукраїнських землях, чітко визначало правовий статус, функції, порядок управління нотаріальних палат. Головним функціями цих органів професійного самоуправління були охорона честі і гідності своїх членів, здійснення нагляду

за діяльністю нотаріусів, сприяння здійсненню заходів, спрямованих на зміцнення і розвиток нотаріального права, а також піклування про сумлінне і чесне виконання нотаріусами своїх обов'язків. Про те, що діяльність нотаріальних палат не була формальною, а дієво впливала на політику держави в особі Міністерства юстиції щодо нотаріату, свідчать і архівні матеріали. Свою активну позицію щодо тих чи інших питань не раз висловлювала і галицька нотаріальна громадськість, спираючись при цьому на підтримку Львівської та Перемишльської нотаріальних палат. Наприклад, 30 травня 1928 року львівський нотаріус, українець, Владислав Завадка звернувся до нотаріальної Палати з відкритим листом, про зловживання при підборі нотаріальних кадрів. Нотаріальна палата не залишила його поза увагою, а провівши окреме зібрання, присвячене піднятій львівським нотаріусом проблемі і, попередньо узгодивши свою позицію, відповідно, з Краківською та Перемишльською нотаріальними Палатами, одноставно ухвалила відповідне звернення до Міністерства юстиції. [2, арк.3].

Отже, діяльність нотаріату на західноукраїнських землях у міжвоєнний період (1918-1939 рр.), що ґрунтувалася спочатку на підставах, визначених австрійським Положенням 1871 року, а згодом польським нотаріальним Законом 1933 року, відповідала основним тенденціям розвитку європейського нотаріату. Нотаріуси визнавалися функціонерами публічними, їм надавалося широке професійне самоуправління, на них покладався обов'язок у разі заподіяння збитків клієнтам повністю їх відшкодовувати за власний рахунок.

1. *Державний архів Львівської області (ДАЛО) — Ф.369 (Львівська нотаріальна палата). — Он. 1, — Сnp. 1.*
2. *ДАЛО. — Ф. 369. — Он. 1. — Сnp.16.*
3. *ДАЛО. — Ф. 369. — Он. 1. — Сnp. 21.*
4. *Glass J. Notariatszeitung o polskim prawie o notariacie // Przegląd Notarialny. — 1934. - № 1. — S. 9-13.*
5. *Jaworski W.L. Reforma notariatu. — Krakow, 1919. — 146 s.*
6. *Malec D. Postawowe zasady ustroju polskiego notariatu w swietle projektow i opinii z lat 1918 — 1933 // Czasopismo prawno-historyczne. — Zeszyty 1-2. — 2000.— S. 127-149. — Tom LII.*

7. Malec. D. *Dzieje notariatu polskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego. Wydanie I, Krakow 2007, 349 s.
8. Malec. D. *Biografia T. Starzewskiego. Z dziejow polskiego notariatu. Krakowski polityk i notariusz Tadeusz Starzewski (1860-1931)*, «Rejent», 2002, nr 12.

Липитчук О.

*доктор філософії в галузі права Львівський
національний університет імені Івана
Франка, доцент кафедри історії держави,
права та політико правових учень*

ДО ПИТАННЯ ДОСВІДУ ПОЛЬСЬКИХ ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ ЩОДО СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Наміри України щодо європейської інтеграції вимагають досягнення якісних стандартів розвитку кримінального законодавства та практики боротьби зі злочинністю. Виходячи із необхідності судово-правової реформи в Україні важливою є потреба встановлення ефективного взаємозв'язку науки та практики кримінального судочинства. У цьому контексті важливим є звернення до досвіду польських вчених юристів міжвоєнного періоду. Заслуговує на увагу започаткований вченими Університету імені Стефана Баторія в Вільно метод соціологічних досліджень в кримінальному праві. Цей досвід залишається майже недослідженим як в Польщі так і в Україні.

Відновлена у 1918 р. Польська держава дістала у спадщину кримінальне законодавство, яке залишалось чинним протягом тривалого часу у міжвоєнний період [6, с. 117- 118].

У 1932 році в Польщі був прийнятий новий польський кримінальний кодекс та закон про правопорушення [1, 2]. В кодексі були реалізовані найважливіші засади тогочасного кримінального права – "без закону немає ні злочину, ні покарання», формальна рівність перед законом і гуманізм. Кримінальна відповідальність

набувала суб'єктивного характеру і була індивідуалізована. Крім покарання, передбачалися запобіжні заходи (лікувальні заклади для психічно хворих, наркоманів, алкоголіків та примусові для тих, хто уникає роботи, рецидивістів, професійних злочинців) – нові сучасні засоби захисту від тяжких злочинів[5, с. 280].

Проте застосування норм польського кримінального кодексу в судовій практиці було пов'язано з певними труднощами, передусім недостатньою професійною підготовкою суддівського корпусу. Найбільше занепокоєння у суддів викликало "безладдя" у визначенні міри покарання за злочин одного й того ж виду в різних судах. З цього приводу були нарікання на надмірну "загальність" норм кодексу та широкий діапазон кримінальних санкцій за певні злочини. Це пов'язано з тяжінням до традицій кодексів, які були більш казуїстичними і дріб'язковими та легшими у застосуванні на практиці. Відтепер суддя мав самостійно індивідуалізувати факти, що раніше за нього це робив законодавець [11, с.652-657].

Це породжувало тенденцію в судовій практиці непропорційного застосування покарань щодо різних видів злочинів. Занадто м'які покарання виносили суди за злочини щодо життя і здоров'я особи, більше захищаючи "гаманці", ніж здоров'я і життя людей. Вироки по таких справах складали у 1937 році 8% усіх вироків. [9, с. 390].

Поблажливо карались крадіжки, шахрайство– найпоширеніші в Польщі види злочинів: тільки у 1937 р. вироків по таких справах становили 50%.

У 1933 р. кількість таких злочинів, як вбивство, крадіжки, шахрайство, порівняно з 1924 р. зросла на 77%. У 1934 р. майже 80% усіх злочинів становили злочини щодо майна [9, с. 391]. До того ж , в різних регіонах Польської держави домінували різні види злочинів, що було наслідком їхнього специфічного соціального, економічного та культурного розвитку.

Отже, проблема визначення суддями міри покарання за злочини набула в міжвоєнній Польщі особливої гостроти і потребувала дослідження. Тому відділом кримінального права Університету імені Стефана Баторія у Вільно була організована анкета

серед всіх судів Польської Республіки, присвячена даній проблемі. Ініціатива проведення анкети ви никла на кримінологічному семінарі проф. В. Врублевського. Така анкета розроблялася вперше, оскільки до цього часу анкетування такого роду ніде не проводилося і жодних зразків не було. Щоб зміст та редакція питань були якнайшвидше наближені із практикою до опрацювання питань анкети були залучені всі члени семінару, серед яких були не тільки вчені - юристи, а й практики: судді, прокурори, адвокати [13, с. 1].

Було розіслано 2892 запитальника: 80 – суддям Найвищого суду, 192- апеляційним суддям, 1062– окружним суддям, 1559 – гродським суддям. У зверненні до суддів, яке надсилалося разом з анкетною, йшлося про конфіденційність опитування, а також було прохання поряд з лаконічними відповідями порушувати проблеми, які не містяться в запитальнику, але пов'язані як із визначенням міри покарання, так і з цікавими випадками із власної практики суддів [13, с. 8].

Автори анкети виходили з того, що проблема визначення суддями міри покарання є складною для дослідження. Статистичні матеріали, які видавалися в Польщі про діяльність суддів подавали лише загальну інформацію про вироки, а саме: на скільки вони в певний період і на певній території були суворими чи поблагливіми щодо визначених злочинів, чи застосовувалися інші інструкції кримінального права, яка позиція апеляційних судів щодо визначення міри покарання судами першої інстанції [12].

Проте такі відомості з пізнавальної точки зору є досить обмеженими. Адже йдеться про важливу і складну справу, коли особисті якості судді відіграють важливу роль у визначенні міри покарання. У цьому контексті важливим є дослідження проблеми: чим керується суддя, визначаючи міру покарання за злочин. Оскільки в таких випадках безпосереднє спостереження неможливе, то зі всіх відомих методів дослідження людського фактору найбільш достовірною є анкета.

Безумовно, анкета теж викликала певні застереження. Судді у відповідях часто надавали різне значення висловлюванням,

одне й те саме витлумачуючи по-різному. Однак, в анкеті відповідали юристи-практики, які, згідно виконання своїх функцій, належали до однолітньої групи суддів, пов'язаних одним законодавством. Анкета мала анонімний характер і не викликала сумніву щодо щирості суддівських відповідей. Багато суддів залучили до анкети додаткові листи і тим самим вийшли за межі анкети, а також, скористалися рубрикою «Власні зауваження». Завдяки цьому анкета містила цінний матеріал, який був використаний при опрацюванні. Отже, анкета досягла своєї мети, що дозволило, як сказав один із суддів, «пізнати дійсний стан в цій царині кримінального права для упередження випадковостей визначенні покарання в судовій практиці».

Методика опрацювання анкет полягала у наступному. Питання сформульовані у запитальнику, були співставленні з тим, як вони трактувалися в кримінальному кодексі 1932 р. та відповідями на них судьями. Такий метод дозволив використати анкетування не тільки в соціології визначення судьями міри покарання, а й водночас проаналізувати статті кримінального кодексу з точки зору практики і запропонувати, що необхідно було б змінити в діючому законодавстві, а що мають виправити судді, які застосовують статті кримінального кодексу.

Запитальник складався з двох частин. В першій частині запитальника (1-10) питання автори поставили мету отримати інформацію, яка характеризує з одного боку суддю під кутом зору його досвіду у визначенні міри покарання, з іншого – регіон, де він набув цей досвід. В другій частині запитальника (11-20) питання були сформовані так, щоб отримати інформацію про те, яка практика визначення судьями міри покарання, якими мотивами керується суддя при її визначенні та з якими труднощами або недоліками в польському кримінальному кодексі 1932 р. стикається[13, с. 7].

Відповіді, вміщені в анкетах, були опрацьовані вченими Університету імені Стефана Баторія в Вільно – проф. Б Врублевським та його учнем доц. В. Свідою. У 1938 р. ці матеріали вийшли окремим виданням. Детальний аналіз відповідей зроблено

по кожному питанню. Він включає характеристику відповідних статей кримінального кодексу 1932 р., класифікацію відповідей, встановлення правильної відповіді, співставлення відповіді із питанням в запитальнику, опрацювання позитивних відповідей, пропозицій суддів щодо вдосконалення кримінального права.

До того ж весь матеріал був узагальнений і поділений на окремі проблеми. Б. Врублевським були написані розділи: «Мета визначення покарання», «Мета визначення покарань за політичні злочини», «Мета покарання за злочини щодо життя і здоров'я», «Мета покарання за майнові злочини», «Мета визначення покарання за проституцію», «Мета покарання за образу», «Вплив розміру покарання на злочинця та злочинність», «Суддівські вироки в подібних справах», «Вплив думки правничих авторитетів на розмір покарання», «Апеляційна інстанція та визначення міри покарання», «Інші чинники, що впливають на розмір покарання». В Свіда узагальнив матеріал з проблем «Суспільне становище злочинця», «Ідейні мотиви злочину» Надзвичайне посилення покарання», «Фізичне покарання та інші покарання, не передбачені кодексом», «Необхідність зменшення мінімального покарання». [13, с. 225-273, 389- 446].

Особливий інтерес викликає аналіз Б. Врублевським матеріалу, який вміщено під рубрикою «Власні зауваження». В ньому наводяться власні думки, спостереження, пропозиції суддів, дискутуються питання, які не передбачені в запитальнику. [13, с. 447-484].

Більшість суддів висловилися за пом'якшення кримінальних санкцій кримінального кодексу, розширення суддівських прав у визначенні розмірів покарань та внесли у цьому контексті свої пропозиції із врахуванням стану соціальних відносин в суспільстві. Автори анкети підняли гострі проблеми. Ось деякі з них:» Суди в цілому занадто м'яко карають професійних злочинців, рецидивістів, натомість дуже швидко відправляють до в'язниць незіпсованих і незагрозливих для суспільства; кримінальне судочинство не здійснює в цілому свого завдання, особливо з погляду на значну поблажливість, незначні покарання, велику кількість

зупинення покарань, часті амністії ; все це разом викликає переконання у безкарності; часто чуємо думку, що дрібних злочинців карають, а більших – ні, і думку ту поділяємо; в цілому, якщо йдеться про вищих урядників, яких не притягають до кримінальної відповідальності, бо суд не починає слідство, а прокуратура з різних причин не хоче; такий стан є найсумнішій[13, с. 478].

Окрім цінного матеріалу, який характеризує досвід польських суддів в кримінальному судочинстві, у виданні містяться численні таблиці, які дають наочну уяву щодо їх відповідей.

Отже, опрацьована на підставі анкети книга Б. Врублевського та В. Свіди є цінним джерелом історії права, яка ще недостатньо використана. Досвід польських вчених надає приклад ефективного поєднання соціологічних методів досліджень з практикою судочинства, що безумовно може сприяти оптимальному процесу реформування судової системи. Такі дослідження викликають неабияку зацікавленість і є «найкращим підручником» для молодих вчених і практиків.

1. *Kodekskarny.RozporządzeniePrezydentaPrezydentaRzeczypospolitejz dnia 11 lspca 1932 r.// DziennikUstawRzeczypospolitejPolskiej (дали-DzURP).- 1932. – Nr. 60.- Poz. 571.*
2. *RozporządzeniePrezydentaRzeczypospolitejz dnia 6 lutego 1928 r. Prawoo ustrojusadowpowszechnych// DzURP.-1928. –Nr. 12 –Poz. 93.*
3. *Bardach J .,Lesnodorski B ., Pietrczak M. Historia panstwa I prawa polskiego.- Warszawa: Panstwowe Wydownictwo Naukowe.- 1979. 654 s.*
4. *Borkowska-Bagienska E., Lesinski B., Historia prawa sandowego: zarys wykladu.- Poznan:Ars Boni et Aegui.- 1995.- 304 s*
5. *Cwik W., Opas T. Prawo sadow w Polsce do 1939 r.: zarys wykłady.- Rzeszow: Fosze. – 1999. – 136 s.*
6. *Plaza S. Historia prawa w Polsce na tle porownawczym- Krakow: Ksiegarnia Akademicka. 2001.- Cz. 3: Okres miedzywojenny.- 762 s.*
7. *Sitnicki Z. Kodeks karny 1932 r. a praktyka sandowa // Gios Sandownictwa.-1934.- Nr. 9. – s. 651-657.*
8. *Statystyka czynnosci sadow powszechnych w sprawach cywilnych I karnych.- Warszawa.- 1930. Nakladem Glownego Urzendu Statystyczntgo.- 74 s.*
9. *Wroblewski B., Swida W. Sedziowski wymiar karny w Rzeczypospolitej Polskiej. Anketa.- Wilno: Widano z zasilky Ministerstwa Wyznan*

Моряк-Протопопова Х.М.

*кандидат юридичних наук, асистент
кафедри історії держави і права Львівського
національного університету імені Івана
Франка*

ФОРМАЛЬНО-ЮРИДИЧНІ ВИМОГИ ДО ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ (СЕРЕДИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Службові відносини у Галицькому намісництві були врегульовані міністерським розпорядженням від 17 березня 1855 р. та законом від 25 січня 1914 р. або так званим “Положенням про службу”.

Усіх посадовців австрійської адміністрації було поділено на п’ять груп залежно від отриманої ними освіти. Приналежність до тієї чи іншої групи давала змогу обіймати певні посади та терміни просування по службі.

Просування по службі службовців намісництва (залежно від отриманої освіти)

Тривалість оплачуваної служби	Група				
	A	B	C	D	E
	Роки				
Службовці XI рангу	–	3	6	6	6
Службовці X рангу	5	5	6	7	9
Службовці IX рангу	6	7	7	9	–
Службовці VIII рангу	6	10	–	–	–

А – службовці, що скінчили повний курс середньої школи й отримали повну академічну освіту;

В – службовці, що скінчили середній навчальний заклад та склали державні іспити в академії;

С – службовці, що скінчили середній навчальний заклад;

Д – службовці, що скінчили чотири початкові класи середнього навчального закладу;

Е – службовці, що отримали будь-яку іншу освіту, вищу, аніж та, яку дає початкова школа [1, с. 97].

Чисельність державних службовців можна вважати достатньою для управління Галичиною, проте це не мало позитивного впливу на діяльність намісництва. У своїй доповіді на засіданні польської Народної правої партії доктор І. Вайнфілд зазначав таке: коли в інших краях коронних адміністрація діє зле, то в Галичині дуже зле. Причиною того, що урядовий персонал не виконує покладених на нього обов'язків, він, окрім іншого, вбачав у неналежній професійній підготовці (починаючи зі школи і закінчуючи екзаменом практичним) [2, с. 4].

У січні 1894 р. опубліковано розпорядження міністра освіти з питання регуляції навчання та екзаменів з права і політики. Слухачі права, які прагнули отримати кваліфікацію для державної та суспільної служби, мали пройти курс мінімальною тривалістю в 11 семестрів [3, с. 305] та здати три обов'язкові державні екзамени: правничо-історичний, судовий і політичний. Обов'язковими для вивчення предметами були: римське, церковне, німецьке право; історія австрійської держави; філософія; приватне, торговельне і вексельне австрійське право; австрійське кримінальне право та кримінальний процес; австрійський цивільний процес; державне право та адміністративне право; політична економія; казначейство та інші додаткові дисципліни, у тім числі порівняльне правознавство [4, с. 2-3].

Порядок складання трьох іспитів, які мали назву урядового теоретичного екзамену, регулювали розпорядженням Міністерства віровизнань і освіти від 30 липня 1850 року [5, с. 1369]. Іспит відбувався в усній або письмовій формі, був публічним, його оцінювали спеціально утвореною комісією.

Найбільші претензії І. Вайнфілд висував до перших років служби молодих урядовців на посадах практикантів при намісництві і старостах, де власне мали бути ліквідовані усі недоліки теоретичної освіти. Практиканта зазвичай закріплювали за котримось з референтів одного з департаментів намісництва. Референт, надто завантажений власною роботою, розглядав молодого службовця не як особу, яку треба було навчати і готувати до практичного іспиту, а як додаткову робочу силу. Справи, які доручали останньому, були одноманітними, нескладними, проте такими, що вимагали багато часу. Їх, на думку доповідача, міг виконувати і звичайний канцелярист [2, с. 1-10].

Обов'язок проходити практику при повітах було встановлено указом імператора від 14 вересня 1852 р. За ним, до повітів надсилали канцелярських практикантів для допомоги в діловодстві та підготовки до майбутньої служби в державних органах. На час проходження практики молодих службовців зараховували у штат; вони підпорядковувались старості на тих самих підставах, що й решта службовців повіту [6, с. 12].

Опісля стажування при намісництві практиканта переводили у будь-який з повітів, де ситуація повторювалась (ці слова були підтвержені і старостою одного з повітів М. Бесадецьким [7, с. 20]). Молодого службовця ніхто не навчав адміністративному провадженню різноманітних справ, його розглядали лише як додаткову робочу силу. Зрештою практичний іспит, який відкривав адміністративному чиновнику доступ на найвищі посади в адміністрації краю, складав урядовець, що не отримав достатньої теоретичної підготовки в університеті, практичної підготовки на практиці. Якщо він і знав закони, то не вмів застосувати їх на практиці, не мав уявлення про реальне становище краю і, зазвичай, згодом не міг проявити ініціативи, навіть зрідка [2, с. 11].

Керівник практики складав звіт про її проходження і передавав його до установи, у якій практикант мав складати іспит. Оцінювання практики проводили за трибальною шкалою: “дуже старанний”, “старанний” і “низький рівень старанності” (з такою оцінкою кандидата до іспиту не допускали) [8, с. 792-801].

Законом було визначено, що на час проходження практики особі не присвоювали жодного рангу, а до складання присяги державного службовця кандидата можна було допустити не раніше, ніж через рік з початку проходження стажування [9, с. 222]. При цьому йому видавали уніформу XI (найнижчого) рангу [1, с. 95]. З 1914 р. термін практики було подовжено і для практикантів групи А., В., С. він становив три роки, а для практикантів групи D. і E. – чотири роки [1, с. 97].

З завершенням практики претендент складав практичний іспит по напряму майбутньої роботи (фінанси, адміністрація, судочинство, дипломатія тощо). Власне іспит, як це було передбачено розпорядженням, проводили у комбінованій формі (спочатку письмово, а потім усно). На час іспиту у письмовій формі конкурсантів забезпечували відповідними нормативними актами, але будь-яка інша допомога була заборонена. Тривав письмовий іспит 8 годин у межах одного дня. Після перевірки роботи конкурсанта допускали до усного іспиту (тривалістю близько двох годин) [10, с. 659].

Тож на роботу у намісництво приймали кандидатів з відповідною освітою, крім того вони мали володіти відповідними морально-політичними якостями. Висновок про останні давала дирекція поліції, яка також засвідчувала про відсутність інших перешкод для зайняття певною особою посади в апараті намісництва [11, с. 35-36].

Про високий рівень вимог до посадовців намісництва може свідчити навіть той факт, що для прийняття на роботу урядовим слугою (одна з найнижчих посад в намісництві) треба було вміти читати і писати на крайових мовах (це були польська та українська), мати фізичну змогу до виконання службових обов'язків, підтвержену лікарським свідоцтвом, гідну моральну поведінку та австрійське громадянство. А до обов'язків такого слуги входило паління в печах, носіння матеріалу для паління і води, прибирання і замітання службових приміщень, носіння на пошту і з пошти грошових переказів, урядових листів і бандеролей, а після повернення – вручення сторонам урядових листів.

Посадовою особою чи службовцем намісництва, наділеним навіть найменшими владними повноваженнями, не могли бути жінки. Хоча у законодавстві не містилося прямої заборони приймати їх на службу. Однак це логічно впливало з юридично закріпленого обмеження правоздатності жінок у політичній сфері суспільного життя. Зокрема, жінки не мали права брати участь у діяльності політичних партій, бути обраними до представницьких органів влади; до 1907 р. тільки найзаможніші з них були наділені активним виборчим правом, а з запровадженням прямого, загального і таємного виборчого права 1907 р. усі жінки були позбавлені виборчих прав, адже воно поширювалося винятково на чоловіків [12, с. 183-197].

Якщо до середини XIX ст. можна простежити тенденцію до призначення на посади у Галицькому намісництві та на місцях австрійців та чехів, то з 1867 р. майже усі вищі посади краю обіймали поляки, отож урядова адміністрація краю, по суті, була польською адміністрацією [13, с. 26]. Поляки були службовцями середнього та нижчого рівнів. У праці “Галичина в XIX ст.: соціально-економічне, правове та внутрішньополітичне становище” [14, с. 19] автори висловили думку, що австрійський уряд призначав на адміністративні посади здебільшого польську шляхту і магнатів задля протиставлення українському національному руху [14, с. 19]. Таке твердження не видається нам правильним. Попри свій бурхливий розвиток у другій половині XIX ст. український національний рух не становив суттєвої загрози єдності монархії, на відміну від польського національного руху. Правильніше вважати, що українців не призначали на посади через відсутність міцного національного лоббі у Відні та й на рівні краю.

Також у деяких працях траплялося твердження, що “підбір службовців до державних установ Східної Галичини і Північної Буковини проводився з урахуванням не стільки ділових якостей, як станового походження і національності” [15, с. 257]. І з цим можемо погодитись. Польські намісники, які опирались на підтримку польських консерваторів, на посади воліли призначати поляків, а надання переваги людям знатного походження перед

людьми простого походження було обумовлено монархічною формою правління Австрії та Австро-Угорщини, що тривалий час опиралась на аристократію та магнатів.

На зламі XIX–XX століть ситуація у Східній Галичині починає змінюватися. Кількість українців серед чиновників і суддів постійно зростає (хоча поляків на державних посадах залишалось значно більше) і навіть на найвищі посади призначають осіб не знатного походження.

Та навіть тоді чисельність службовців намісництва непольської національності була мізерною.

Сформовану у такий спосіб бюрократичну систему Галичини доволі влучно охарактеризував Н. Дейвіс як чисельну, могутню, ієрархічну і сумнозвісно формальну [16, с. 554].

Отож, бюрократичний апарат Галицького намісництва формувався з урахуванням вимог загальнонаціонального права. Особа, що бажала стати державним службовцем, мала отримати відповідну освіту, володіти як мінімум двома крайовими мовами, пройти тривале стажування при намісництві та повітових органах влади, скласти кілька теоретичних та практичних іспитів, отримати позитивні відгуки від керівника практики та задовільну характеристику від управління поліції за місцем проживання.

Часто недоліки у роботі місцевої адміністрації намагалися пояснити недостатньо високим рівнем підготовки майбутніх чиновників. Та порівнюючи рівень вимог до австрійського державного службовця у XIX ст. та рівень вимог до українського державного службовця у XX ст., ми можемо з упевненістю стверджувати: сьогодні вимоги до кандидатів не збільшились. Отож нестача належної кваліфікації не могла бути головною причиною поганої роботи місцевих органів управління.

1. *Ustawa z dnia 25. stycznia 1914 o stosunku służbowym urzędników państwowych i służby państwowej (pragmatyka służbowa) / Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w Radzie państwa reprezentowanych. Rok 1914. Część VIII. – Wydana i rozestana dnia 27. stycznia 1914. – Wiedeń : Z cesarsko-królewskiej drukarni nadwornej i rządowej, 1912. – 1–1224 s. – S. 87.*

2. *Weinfeld I. Zadania nowoczesnej administracji // O zadaniach administracji i o wykształceniu urzędników administracyjnych. – Kraków : Stronictwo prawicy narodowej, 1910. – S. 1–20.*
3. *Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań i Oświecenia z dnia 2. Października 1855, mocą którego obwieszczone zostają postanowienia najwyższej uchwały z dnia 25. Września 1855. roku o regulacji nauk prawniczych i politycznych po austriackich uniwersytetach i akademiach prawniczych, wraz z zarządzeniem przepisów wykonawczych, z onychże bezpośrednio wypływających / Dziennik rządowy dla okręgu administracyjnego Namieśnictwa we Lwowie. Rok 1855. Oddział I. – Lwów : Z ces. król. galicyjskiej drukarni rządowej, 1856. – 1–468 s. – S. 305.*
4. *Kurjer Lwowski. – Nr. 4 od 4 Stycznia 1894 r. – S. 2–3.*
5. *Rozporządzenie ministerstwa wyznań i oświecenia z dnia 30. Lipca 1850, obowiązujące dla całego państwa, którem się stosownie do Najwyższej uchwały z dnia 29. Lipca 1850 obwieszczeniem przepis względem urzadzenia teoretycznego egzaminu rządowego dla uczniów umiejętności prawniczych i politycznych / Dziennik ustaw państwa dla cesarstwa austriackiego. Rok 1850. Kwartał trzeci, obejmujący części LXXXIII–CXXVII od N-ru 253–365 wydane w miesiącach Lipcu, Sierpniu, i Wrześniu 1850. – Wiedeń : Z ces. król. drukarni nadwornej i rządowej, 1850. – 1037–1625 s. – S. 1369.*
6. *Утвержденныя Императоромъ 14 Сентября 1852 г. Постановленія объ учрежденіи и порядкѣ дѣйствіи окружныхъ установленій (Bezirksämter) // Областное, административное и общинное устройство Галиціи по австрійскому законодательству. – Петроградъ : Государственная Типографія, 1915. – XXXIII + 185 с. – С. 20–32.*
7. *Biesiadecki M. Przemówienie / Maciej Biesiadecki // O zadaniach administracji i o wykształceniu urzędników administracyjnych. – Kraków : Stronictwo prawicy narodowej, 1910. – S. 20.*
8. *Rozporządzenie cesarskie z dnia 10. Października 1854., mocą którego wydaje się nowe przepisy prawne o praktyce w urzędach politycznych i w urzędzie sędziowskim, tudzież o egzaminach praktycznych politycznych i sędziowskich / Dziennik rządowy dla kraju koronnego Galicyi i Lodomeryi z Księstwami Oświęcimskim i Zatorskim i Wielkiem Księstwem Krakowskiem. Rok 1854. Oddział I. – Tom II obejmujący części XXXVII. włącznie XLIX – Lwów : Z ces. król. galicyjskiej drukarni rządowej, 1856. – 530–1036 s. – S. 792–801.*
9. *Ustawa z dnia 15 kwietnia 1873, o urzędzeniu plac urzędników państwa czynnych / Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w Radzie*

- państwa reprezentowanych. Rok 1873. – Wiedeń : Z cesarsko-królewskiej drukarni nadwornej i rządowej, 1873. – 1–701 s. – S. 222.*
10. Цісарське розпорядження від 10 жовтня 1854, що розповсюджується по території всієї імперії за винятком Ломбардійсько-Венеційського королівства та військових кордонів, яким визначаються нові правові положення щодо практики політичного діловодства і порядок проведення іспитів для призначення на службу // *Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол. : С. В. Кульчицький та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 4 : Документи і матеріали. 1775–1913 / [упоряд.: Г. В. Боряк (кер. кол. упор.), Л. Я. Демченко, В. С. Шандра]. – 872 с. – С. 659.*
  11. ЦДІАЛ України. – Ф. 146. – Оп. 4. – Сп. 7186. – С. 35–36.
  12. Маланчук-Рибак О. Права жінок у контексті суспільно-правової культури Галичини XIX – початку XX ст. / Оксана Маланчук-Рибак // *Вісник Львівського університету. – 199. – С. 183–197. – (Серія історична ; вип. 34).*
  13. Kulczycki L. *Austria a Polska / Ludwik Kulczycki. – Kraków : Centralne Biuro Wydawnictw N.K.N., 1916. – 45 s.*
  14. Кондратюк О. В. Галичина в XIX ст.: соціально-економічне, правове та внутрішньополітичне становище / Кондратюк О. В., Лепісевич П. М. – Львів : Априорі, 2004. – 60 с.
  15. Торжество історичної справедливості. Закономірність воз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі / [редакційна колегія: М. М. Олексюк (відповідальний редактор) та ін.]. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1968. – 804 с.
  16. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Таращук. – К. : Основи, 2008. – 1084 с. : іл. – Бібліогр. – С. 1017–1023.

Федущак-Паславська Г. М.

*доцент кафедри історії держави, права та
політико-правових учень ЛНУ імені Івана
Франка*

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ЗАСАД КОНСТРУКЦІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Загальновизнані стандарти з питань визначення і переслідування правопорушень формувалися і фіксувалися впродовж всього розвитку людського суспільства. Тому причини протиправної поведінки індивіда і реакція на них з боку держави завжди викликали науковий інтерес.

З появою перших державних утворень справа покарання правопорушника перестає належати виключно родовій общині. Навіть з'являється окрема категорія правопорушень, які кваліфікують як такі, що посягають на інтереси загалу, а значить держави як цілого. У римському праві їх називають публічними злочинами.

Із зміцненням державної влади кожен факт вчинення злочину почали тлумачити як подію, котра порушує інтереси загалу, порушує встановлений державою публічний порядок. Врешті, прерогативою саме держави стає визначення в законі тих дій, які вважаються злочинними. Але проблема визначеності діянь, які є злочином у різні періоди розвитку людського суспільства розв'язувалася по-різному. Наприклад, у давньому Римі ще не було чіткого розмежування між злочином і вчинком, який порушує чесьь приватне право. У законодавстві правопорушенням вважався кожен факт заподіяння шкоди. Відомо, наприклад, що злодій і боржник, який не виконав зобов'язання каралися однаково.

І лише кодифікації кримінального права, проведені у державах Європи протягом XIX ст., закріпили принцип законності, згідно з яким умовою визнання діяння злочинним є його караність, передбачена кримінальним законом. З того часу матеріальне визначення злочину замінене формальним визначенням злочину.

Крім того, були виділені елементи, які свідчать про злочинність вчинку людини. Об'єктивний елемент, тобто факт, що даний вчинок заборонений кримінальним законом, а отже, є незаконним. Суб'єктивний елемент, який характеризує внутрішнє ставлення злочинця до вчиненого, тобто його вину. З цих елементів конструкції правопорушення і виходитимемо.

Система норм, що регулюють відносини у сфері вчинення кримінального правопорушення, тобто, злочину сьогодні належить до публічного права. Крім того, вона віддзеркалює цінності відповідної правової традиції. Західна традиція права безумовно є ближчою для України, оскільки містить такі засадничі цінності як рівність, свобода, індивідуальна відповідальність, справедливість, панування права, притаманні правосвідомості українців.

Східна правова традиція очевидно, що має свої цінності, які проявляються у народів сходу ще з давнини. Відомий французький юрист Рудольф Дарест, досліджуючи давнє право, доволі критично оцінював, наприклад, єгипетське кримінальне право і процес. Як характерну для народів давнього сходу вчений виділив кровну помсту та колективну відповідальність[1, с.58-105].

Народи Європи залишили ці, незрозумілі тепер європейській правосвідомості, принципи на стадії протоправа. Однак, як пережиток родового ладу, навіть у правових системах середньовічних держав ще існувала колективна відповідальність за злочини, вчинені членом родини чи територіальної спільноти. Зміцнення державної організації привело до послаблення ролі територіальних зв'язків, а відтак до обмеження колективної відповідальності. Поступово, на зміну їй приходив принцип індивідуальної відповідальності.

Оскільки прийнято вважати, що західна традиція права своїми основами сягає грецької філософії, то саме тут, у Греції, належить шукати базові засади конструкції правопорушення. Питання суб'єктивної сторони людських вчинків, зокрема, ґрунтовно дослідив грецький філософ Аристотель. Він твердив, що людина здійснює вчинки за своїм вільним вибором. Проте, філософ визнає існування випадків, коли людська воля або зовсім руйнується

ся, або значно обмежується. Відтак, Аристотель виділяє три класи вчинків людини: вчинки вільні, коли воля нічим не обмежена; вчинки невольні, коли воля людини паралізована чимось зовнішнім і людина діє як машина; змішані, коли людина діє вільно, але в хибному напрямку, під спонукою. Виключно вчинки людини, які не залежать від випадку, а є результатом її вільної ініціативи можуть піддаватися похвалі чи осудові.

У правовій доктрині давнього Риму ще до видання Закону XII таблиць як убивцю кваліфікували особу, котра свідомо і зі злим наміром спричинила смерть вільної людини. Тобто, в даному випадку описано винне здійснення такого злочину як позбавлення життя іншої особи. Римський філософ Лактацій, на основі розмежування людей і тварин, підкреслює, що людина знає, що шкодити є злом. А оскільки людині доступне розуміння добра і зла, то вона утримується від заподіяння шкоди іншим, навіть на шкоду собі. Тобто, людина діє, маючи це розумінням. Відтак, дії її є усвідомленими.

Загальні засади відповідальності формувалися досить повільно. Навіть в період раннього середньовіччя певний час дії злочинця ще не розглядали з точки зору його ставлення до вчиненого, його свідомості і волі, тобто, з точки зору суб'єктивної сторони. Як наслідок - відповідальність без вини (об'єктивна відповідальність), а з другого боку, - некараність замаху. Тенденція до суб'єктивізації відповідальності з'являється в результаті рецепції римського права та у зв'язку з поширенням вчення Отців Церкви. Зокрема, Августин пов'язував злочин з гріхом, а отже, з винним порушенням права. З тих самих засад виводять і міру відповідальності, яка повинна залежати від спрямування волі порушника. Тобто, стан умислу порушника у сфері кримінального переслідування відіграє подвійну роль: при визначенні вини та при призначенні міри покарання.

Хоч грецькі філософи окремо не акцентували на проблемі пропорційності покарання вчиненому злочину, проте, намір завжди брали до уваги при оцінці тяжкості вчиненого. Римський Закон XII таблиць зафіксував різницю між умисним і ненавмисним

вчиненням кривди. Підкреслюючи необхідність у всіх справах виходити із наміру, М.-Т. Цицерон визнає надзвичайно негідним покарання особи невинної. Римський юрист Калістрат, неодноразово цитований у Дигестах, наводить застереження імператора Адріана: «При злочинах увагу належить звертати на намір, а не на результат» (Д.48.8.14) [2, с.90-91].

Однією із важливих проблем є питання пропорційності покарання, вчиненому злу. Обґрунтування цієї ідеї міститься у творах грецьких філософів, які заклали основи концепції західної традиції права. Питання пропорції і міри, розглянуті у концепціях Платона і Аристотеля, як загальнофілософські, з часом одержують практичне впровадження. Як відомо, Платон твердив, що зрівнювання нерівних речей веде до нерівності, хіба що буде застосована відповідна міра. Аристотель так само говорив, що лише однакові речі є рівними, а неоднакові – нерівними; справедливість є пропорцією, а несправедливість – її протилежністю. А, відтак, Законами Солона (поч. VI ст. до н.е.) були ліквідовані норми Законів Дракона (VII ст. до н.е.), що не відрізняли звичайних злочинів від тяжких та впроваджені норми, котрі цю різницю відображали при допомозі відповідних покарань за їх вчинення.

Уявлення про зміст і мету покарання є показником рівня розвитку суспільства, його цивілізованості. Вже у давньогрецькій правовій думці мета покарання охоплює такі аспекти як відновлення, виправлення, завданої жертві кривди; залякування оточуючих та захист гідності жертви, якої вона могла би бути позбавлена, якби кривдник уникнув покарання. Ця остання є вагомою і у римській доктрині. Проте, практика здійснення судочинства у Римі свідчить, що основним при призначенні покарання все ж було залякування, оскільки траплялися випадки, коли покарання проголошувалося як приклад, демонстрація і могло бути спеціальним чи суворішим за належне при вчиненні такого злочину, покарання. Хоча, до честі римського судочинства, належить нагадати, що юристи такі випадки повинні були обґрунтувати, посиленням на специфічні обставини місця чи часу, тобто, дотримуючись принципу належного порядку ведення процесу.

Аристотель, по суті вважає залякування метою покарання. Так він твердить, що кожен через покарання, яке спричиняє невдоволення, уникатиме вчинків, які призводять до порушення закону. Покарання здійснюється в інтересах злочинця і держави разом. Покарання має на меті попередити злочин, воно лікує, коли вчиняється злочин і очищає державу від лихих людей, коли вони виявляються невинуватими. Але і виховна мета покарання також присутня у його концепції: покарання має на меті допомогти громадянам досягти добродетельності, яка виявляється у дотриманні закону.

У відомого римського стоїка Сенеки, крім такого поширеного залякування, з'являється нова для того часу думка про те, що шляхом покарання злочинця, суспільству забезпечується безпека. Сенека, якого вважають одним із тих, хто вплинув на формування християнської ідеології, висловлює думку про виховання злочинця як один із аспектів реалізації мети покарання.

1. *Дарест Рудольф, Исследования по истории права: Пер. с фр. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 392 с.;*
2. *Дигесты Юстиниана / Пер. с лат. ; Отв. Ред. Л.Л. Кофанов. Т.VII. Полутом 2. – М.: Статут, 2005. – 564 с.*

Ванієв Е.С.

Львівський національний університет ім. І. Франка, кафедра історії держави і права та політико-правових учень, аспірант

ПРАВОВЕ ТА ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У КРИМСЬКОТАТАРСЬКІЙ СІМ'І

Іслам як провідна релігія на кримському півострові розповсюдився та вкоренився приблизно у VIII ст. Після утворення кримськотатарського етносу та створення держави Кримського ханства у 1233 р. він став державною релігією. Відповідно, у ханстві діяли норми ісламського права – фікх, які нерозривно були пов'язані з релігійними канонами, і виходили з них. Тому А. Ф. Шебанов назвав положення мусульманського права «релігій-

но-юридичними нормами»[1; с.4-5]. Низка мусульманських правників вважала, що Коран та Сунна самі по собі не містять правових норм, а включають перш за все релігійні правила поведінки, частина яких є й джерелом конкретних норм мусульманського права завдяки визнанню їх з боку держави[2; с.28]. Таким чином, релігійне та правове виховання в кримськотатарській родині були взаємопов'язані. На думку Л. Р. Сюкіяїнена, «специфіку мусульманського права не можна розкрити, вказавши тільки на його тісний зв'язок із мусульманською релігією та мораллю»[3; с.13]. Ми вважаємо, що так само вірним буде і зворотнє твердження: специфіка релігійної складаючої ісламу полягає не тільки в тому, що вона одночасно є і фікхом. Вона є набагато ширшою, розповсюджуючись та охоплюючи практично всі сфери суспільного життя. Іслам є тим чинником, який об'єднує членів різних прошарків суспільства в єдине ціле. Ось чому однією з найважливіших функцій ісламу є виховна функція. Людина лише тоді буде жити у мирі із собою та світом, дотримуючись встановлених та освячених правил поведінки, якщо до цього вона навчена з дитинства. Зважаючи на вже вказане тісне переплетіння релігійної та юридичної складових ісламу, релігійне виховання людини у кримських татар є водночас й правовим. Специфікою кримськотатарської спільноти, або, якщо точніше, кримської (від *qırımli* – кримець (кр.-тат.), авт.) було те, що під час завершення довгих та складних процесів формування самоідентифікації кримських татар як самотнього автохтонного кримського етносу та створення власної держави, іслам за мірою розповсюдження у Криму був накладений на вже існуючі звичаєві правила поведінки серед кримської спільноти – адет. Тому у Кримському ханстві, й після його анексії Російською імперією у 1783 р. і до сьогодні серед кримців адет так само дуже переплітається із ісламом. Таким чином, правове виховання у кримськотатарській сім'ї містить в собі дві складові: релігійну, яка включає норми Корану та Сунни, та звичаєву, яка включає в себе народні традиції та звичаї, збережені народом протягом століть. В усі часи кримській спільноті був притаманний общинний спосіб самоорганізації. В Криму община називалася джемаат.

Кожне село та місто мало свою общину. На нашу думку, в правовому полі Кримського ханства джемаат виступала не лише як громада, а й як окремий колективний суб'єкт, наділений певним об'ємом прав та обов'язків. Г. Блюменфельд зазначав, що «переважною формою татарсько-селянського землеволодіння на Кримському півострові є община... – продукт родової культури, спадок родів, що припинили кочування й осіли на одному місці. Община перемогла, незважаючи на основний принцип ісламу, який оголошує, що мертва земля складає особисту власність того, хто вперше оживить її»[4; с.35]. В. Возгрін відмітив, що вона «мала всі права законного добровільного союзу людей»[5; с.472], була «соціальним організмом»[5; с.473]. Община «була самодостатньою, її життя було засноване на внутрішньому самозабезпеченні»[5; с.473]. Ф. Лашков визначав джемаат як «групу людей, пов'язаних інтересами сусідства, землеволодіння та поєднаної із ними землеробської культури»[6; с.230]. Автор вказував на внутрішню структуру джемаат: «ця група розташувалася селом, яке складається з групи дворів. Двір слугував головною основою організації джемаат... Татарський двір представляв поєднання одружених членів сім'ї, що живуть на спільному господарстві»[6;30]. Отже, стосовно правового виховання ми також можемо виокремити й 2 рівня виховання: внутрішній (внутрішньосімейний) та зовнішній – в межах джемаат. Сім'я є однією з головних цінностей ісламу. Хадис Аль-Бухарі 1797 кн. 65 гл. 1 охороняв та заохочував інститут сім'ї[7; с.732]. Адет зобов'язує подружжя піклуватися про дітей[8; с.215]. Відповідно, і дітей, а також всіх молодших за віком осіб адет зобов'язує поважати старших: в будь-який час та в будь-якому місці незалежно від статі. На відміну від арабських сімей, в кримськотатарській родині дотримується відносна рівноправність в стосунках між чоловіком та жінкою. Сімейні відносини склалися таким чином внаслідок близького розташування та багатівікового співіснування та взаємовпливу з українцями та росіянами. Це відклало відбиток і на вихованні людини. В Корані було встановлено, що «чоловіки є піклувальниками дружин»[7; с.93]. Проте, вказана норма не порушувала гідності жінки і не

зменшувала об'єму її правового статусу. До виховання дітей залучалися обидвоє батьків. Як зазначили М. Хайруддінов та С. Усеїнов, «принципи та норми поведінки закладаються вдома»[8; с.211]. На думку авторів, всередині сімейного виховання лежать не підкорення і не примус, а взаємопоміч, взаємовплив та взаємозалежність[8; с.212]. Вони виділяють наступні його основні принципи та норми: людинолюбство та гуманізм, ввічливість, тактовність, добросердечність та благородство[8; с.213-214]. На дружину покладалося, так би мовити, «традиційне» виховання дочок як майбутніх матерів, а батьки займалися підготовкою хлопчиків як майбутніх чоловіків. Вони займалися їх фізичним вихованням шляхом щоденних занять, тренувань володіння зброєю, залученням до полювань та змагань. Діти доволі рано починали залучатися через працю до сімейного життя, що позитивно відбивалося на їх само-затвердженні як повноцінних членів джемаат. Ще одною досить потужною складовою патріотичного виховання молоді особи всередині сім'ї було її знайомство із народним епосом: легендами, казками, прислів'ями. Кримські татари зберігли в своїй пам'яті багато легенд, пісень, пов'язаних з тією чи іншою місцевістю (легенди про Аю Даг, Демерджі та ін.), які є дуже близькими та рідними для тої джемаат, яка проживає в цій місцевості. Посередництвом народного епосу в людини змалку закладається любов не просто до Криму, а до свого краю, де вона народилась та виросла. Прислів'я «озюньден буюкке ёл бер», «таякнен бала тербиеленмез», «энь сайггылы мирас – эдептир», «анань-бабань огют берил анълатыр, аят исе, сыртнынъ тепил анълатыр»[9; с.47, 50] закладають в людину кодекс стосунків всередині родини. В сфері шлюбно-сімейних відносин у хадисі Аль-Бухарі 1761 кн. 10 гл. 11 містилася заборона видавати доньку заміж без її згоди[7; с.717], а хадис 1772 кн. 10 гл. 24 встановлював правило укладання шлюбу жінки тільки в присутності опікуна, яким міг бути тільки близький родич дівчини (батько, а у разі його смерті – брат, або дядько – авт.)[7; с.717]. Це загальне правило мало свою специфіку в Кримському ханстві по відношенню до кримськотатарської жінки. Суспільні стосунки склалися таким

чином, що в країні існував звичай, згідно якого дівчину не видавали заміж у інше село, або місто, оскільки дівчина не повинна була відриватися від своїх коренів[10]. Крім того, згідно правила інституту *qudaliq* (кирилицею: кьудалиць – авт.), до утворення нової сім'ї підходили із великою відповідальністю і головну роль тут грали старійшини роду[10]. Саме вони обирали найбільш підходящу, на їх думку, кандидатуру жениха. Проте, останнє слово було за дівчиною. Хадис 1758 кн. 10 гл. 10 забороняв шигар – таку форму шлюбу, коли 2 людини віддавали двох доньок заміж один за одного, не даючи їм жодного шлюбного дару[7; с.715], а хадис 1759 кн. 10 гл. 11 заборонив тимчасовий шлюб[7; с.715]. У формі адет зберіглося для чоловіка право повернути жінку назад у разі, якщо вона не виявилася цнотливою.

Висновки. Отже, правове виховання в кримськотатарській сім'ї в усі часи від Кримського ханства до наших днів було спрямоване на формування з людини справжнього мусульманина, цілісної гармонійної особистості, гідного сина свого народу, який любить свою землю і здатен захистити її від агресора. Шляхом засвоєння релігійних правил поведінки особа вивчає й правові норми, встановлені в державі, й навпаки: дотримуючись юридичних норм, особа дотримується й релігійних приписів. В наші дні правове виховання в кримськотатарській сім'ї набуло більш світського характеру внаслідок об'єктивних причин знаходження кримськотатарської спільноти в українському правовому полі, однак в повсякденному житті правила адет продовжують виконувати досить вагомую роль, підтримуючи зв'язок молодого людини із рідним народом та землею.

1. *Шебанов А. Ф. Введение. – Садагдар М. И. Основы мусульманского права. - М. 1968.*
2. *Мусульманское право. Библиографический указатель по мусульманскому праву и обычному праву народов, исповедующих ислам. Сост. Э.А. Урусова, Ю. В. Иванов. М. «Марджани». 2010.*
3. *Сюкияйнен Л. Р. Мусульманское право. – М. «Наука». 1986.*
4. *Блюменфельд Г.Р. Крымскотатарское землевладение (историко-правовой очерк). - О. 1888.*
5. *Возерин В.Е. История крымских татар. Т. 1. С., «Крымучпедгиз». 2013.*

6. Лашков Ф. *Сельская община в Крымском ханстве*. - С. 1887.
7. Сахих Аль-Бухари, сост. Имамом Абу'ль Аббасом, пер. В. Нурша. – М. «Умма». 2011.
8. Хайрулдинов М. А., Усеинов С.М. *Этикет крымских татар*. С. «Сонат». 2001.
9. Музафаров Р. И. *Пословицы и поговорки крымских татар*. С. «Тарпан». 2007.
10. Абдуллаева Г. *Положение женщины в Крымском ханстве*// «Авдет». № 15(698). 2012.

Бедрій М.М.

*кандидат юридичних наук, асистент
кафедри основ права України Львівського
національного університету імені Івана
Франка*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВІДЬОМ В УКРАЇНСЬКОМУ КОПНОМУ СУДОЧИНСТВІ (XIV-XVIII СТ.)

Актуальна в сьогоднішній протребі реформування судової системи України спонукає до дослідницьких пошуків у різних напрямках юридичної науки задля реалізації цієї важливої мети. Одним із таких напрямків є історико-правовий, за допомогою якого концепція судової реформи в Україні має можливість бути більш системних, комплексних, продуманих і дієвих рис. Важливою частиною національного правового досвіду еволюції судоустрою є організація та діяльність копних судів – юрисдикційних органів народних зібрань в українських селах XIV–XVIII ст. Копне судочинство здійснювалося колегіально і публічно виборними непрофесійними суддями, які керувалися при вирішенні справ, передусім, українським звичаєвим правом.

Копні суди мали на меті боротися зі злом, яке асоціювалось у них, передусім, із порушенням Божих заповідей (не вбий, не вкради, не свідчи неправдиво тощо). На думку П. Музиченка, наявність елементів слідчого процесу в копному судочинстві зумовлена формуванням у народній свідомості погляду на злочин як на

гріх, що стосувався всієї громади, на відміну від цивільних правопорушень, які не вважались гріхом. Тому щодо них розслідування і не проводилось [1, с. 123]. Водночас копні суди боролись не лише з кривдою соціальною, але й з містичними силами та слугами диявола, тобто відьмами, чаклунами, упирами тощо. При чому ця категорія злочинців каралась значно суворіше, ніж інші (як правило, їх засуджували до страти). Так, у 1720 р. в селищі Красилові (Південна Волинь) відбувся копний суд над відьмою, яка обвинувачувалася у спричиненні епідемії морової виразки. Громада звинуватила 120-річну жінку за результатом показань місцевого знахаря. На підставі вироку копного суду жінку закопали в землю до плечей і спалили [2, с. 388].

Відьма (із санскриту «веда» – священне знання) була одним із основних персонажів української демонології. Нею вважали жінку з надприродними можливостями, за допомогою яких вона могла викликати неврожай, епідемії, епізоотії чи інші прикрощі. Відьми в українській міфології класифікувалися на вроджених (отримали надприродні здібності при народженні) та навчених (отримали надприродні здібності від іншої відьми або чорта) [3, с. 432]. Як і в усій Європі, адекватним покаранням для відьми в українському праві вважалося спалення на вогнищі. Водночас на відміну від інших європейських народів, українці не завжди переслідували та страчували відьом, а тільки у тих випадках, коли вони своєю діяльністю приносили людям значну шкоду. Більше того, такий факт повинен був бути доведений і встановлений судовим рішенням. Справи про відьом у XIV-XVIII ст. належали до виключної компетенції копних судів.

Основним засобом перевірки жінки на приналежність до категорії відьом була ордалія випробування водою. Вважалося, що вода як чиста субстанція не прийме морально нечистої людини, тому така людина не зможе потонути. До прикладу, у 1615 р. в с. Магуни Брацлавського повіту копний суд під час розгляду кримінальної справи про чаклунство здійснював щодо підсудних ордалію випробування водою. Трьох підсудних (імовірно відьму та її синів) кидали зв'язаними в озеро, але вони не тонули. Присутня

на засіданні копного суду громада (публіка) почала кричати, що вони чаклуни і їх треба спалити. Проте ордалія ще не була завершена, тому копний суд не приймав остаточного рішення. Серед присутніх на копі обрали найбільш добропорядного жителя села – Янута Пашкена. Тоді копні судді його зв'язали та кинули в озеро. Він пішов на дно. Це вважалось свідченням того, що Я. Пашкен не вчинив злочину чаклунства, тому його врятували від утоплення. За результатами випробування водою копний суд визнав винними в накладенні чарів трьох співучасників злочину, які не тонули у воді, та призначив їм покарання у вигляді спалення на вогнищі [4, с. 5]. Імовірно, що виклик на ордалію мав певну словесну форму, що згодом стала народною приказкою *«Правда не втоне в воді, не згорить в огні»* [5, с. 310].

Коли копний суд вирішував справу про відьму в місцевості, де не було достатньо великих водойм для проведення випробування водою, він міг застосувати щодо підозрюваної інші ордалії («муки»). Так, у справі про зачарування збіжжя Павлюка Опанасовича копний суд вирішив застосувати допит з тортурами («муки») щодо підсудної Уршули Тишківни, зазначивши у своєму рішенні: «...якщо б не призналась, тоді сторону скаржучу згідно зі Статутовим правом, нав'язкою казуємо» [6, с. 504]. Отож, у разі помилкової підозри жінки у відьомстві, позивач повинен був їй сплатити грошову компенсацію – «нав'язку на муки».

Доволі поширеним і практичним підходом копного суду до вирішення кримінальної справи про чаклунство було залучення до справи знахаря, що володів спеціальними знаннями, за допомогою яких міг розпізнати відьму серед натовпу. Він був своєрідним судовим експертом (спеціалістом) у справах про відьом. Так, у 1745 р. в с. Обухівка Стародубського полку копний суд розглядав справу заподіяння шкоди шляхом чарів, вчинених місцевою жителькою Вівдею Москаленко. У 40-х XVIII ст. у цьому невеликому українському селі у великих кількостях гинула худоба. Водночас по всій Обухівці селяни знаходили завої та заломы, тобто відьомські знаряддя заподіяння шкоди. Це спонукувало війта Обухівки організувати засідання копного суду, який би розслі-

дував справу, покарав відьму та відновив спокій у селі. Він наказав: «созвать на купу всех той деревне жытелей мужыков и жонок старых и малых» [7, с. 146-147].

20 вересня 1745 р. зять вїта поїхав у сусідній хутір Піскунівку, щоб забрати знахаря Івана Мирошника на засідання копного суду. Під час судового розгляду (великої копи) знахар запитав громаду, чи показати їм відьму. Учасники копного суду відповіли йому так, як того вимали українські правові зичаї, тобто своєрідною формулою: «видай винного, хоч би й батько був чи матір». І. Мирошник заявив, що відьмою є присутня на засіданні старша жінка Вівдя Москаленко, після чого копний суд почав допит підозрюваної. Проте вона не бажала визнати свою провину. Тому один за одним різні жителі Обухівки почали давати свідчення, що неодноразово після сварок з цією жінкою на їх полях почали появлятися завої та заломы. На підставі цих свідчень копний суд визнав Вівдю Москаленко винною у зайнятті відьомською діяльністю [7, с. 147-148].

21 вересня 1745 р. в с. Обухівка відбулась завершальна стадія копного судочинства (завита копа), на якій копний суд, побоюючись, що Вівдя Москаленко, як уже виявлена відьма, «и самих их не почарувала и на имуществу до крайняго убожества не привела», засудив її до спалення у бочці. Після прийняття остаточного вироку відразу відбулось його виконання. На місці, де була спалена відьма, вбили осиковий кіл. Невдовзі вїт, кілька козаків і селян Обухівки відправили лист до сотника, в якому звітували про копний суд і виконання смертної кари щодо відьми [7, с. 148-149].

Таким чином, українське копне судочинство, яке базувалося на звичаєвому праві, передбачало певні особливості провадження у справах про відьом, які заподіювали шкоду здоров'ю, життю чи майну людей. Такі особливості, а також суворість їх покарання, зумовлювалися специфікою цієї категорії злочинців, які (за народними переконаннями) володіли надприродною силою. Про споконвічне визнання принципу верховенства права українським народом свідчить те, що жодна відьма не могла бути покараною

без рішення копного суду, який повинен був встановити, чи була в її діях суспільна небезпека та злий умисел. Хоча в сучасних умовах нам важко оцінити обґрунтованість таких обвинувачень і покарань за них, однак вирішення копними судами справ про відьом вказує на першочергові та актуальні завдання судової системи – боротьба зі злом, покарання винних і захист прав людини від неправомірних посягань.

1. Суд і судочинство на українських землях в XIV–XVI ст. / за ред. П. Музиченка. – Одеса : Астро Принт, 2000. – 180 с.
2. Ефименко П. Судъ надъ відьмами / П. Ефименко // Кіевская старина. – Годъ второй. – Томъ VII. – 1883. – С. 374- 401.
3. Иванов П. В. Народные рассказы о ведьмах и упырях / П. В. Иванов // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – С. 430-497.
4. Спрогись И. Я. Народный судъ литвиновъ надъ колдунами (чародгьями) 1615 года / И. Я. Спрогись. – Витебскъ, 1896. – 18 с.
5. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича та інших / уклад М. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 766 с.
6. Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII в.в. / І. Черкаський // Праці комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. – К., 1928. – Вип. 4/5. – 714 с.
7. Горбань М. Копний суд над відьмою / М. Горбань // Червоний шлях. – X., 1925 – № 8. – С. 146–159.

Андріюк В.В.

к.ю.н., доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ПРОФЕСІЙНИХ СУДДІВ В УКРАЇНІ

Призначення судової влади полягає в справедливому правозастосуванні через високопрофесійне тлумачення права. Тому аксіоматичним є те, що суд (суддя) при здійсненні правосуддя повинен бути незалежний від будь-якого впливу з боку державного апарату, суспільства, його частини чи конкретної особи, а його рішення не може втілювати в собі жодних індивідуальних, корпоративних чи інших вузькосоціальних, а навіть і загальнодержавних інтересів, що йшли б врозрід із вимогами об'єктивності, всебічності, законності і справедливості судового розгляду.

Крім того, з огляду на велику роль суду і суддів у вирішенні соціальних конфліктів правовими засобами, що часто прямо пов'язане з впливом судового рішення на долю людини, а також непоодинокі факти судових помилок, винесення діаметрально протилежних рішень як окремими судьями, так і судами різних інстанцій чи спеціалізації (до речі, останнє є особливо поширеним в національній судовій практиці), що в поєднанні з відвертою непрофесійністю і безвідповідальністю окремих представників судової влади на сьогодні істотно підірвало довіру суспільства до судів і суддів, особливо актуалізується проблема підготовки професійних суддів в Україні.

Звичайно, проблема підготовки професійних суддів є комплексною, оскільки її вирішення включає в себе багаторівневу систему правових, організаційних, ідеологічних та інших заходів, спрямованих на формування професійної підготовки майбутніх носіїв судової влади, а також підвищення їх кваліфікації, чим зумовлена її складність і багатоаспектність. В зв'язку з цим та

неможливістю висвітлення всіх цих питань в обмеженому часом та обсягом виступі, акцентую вашу увагу лише на окремих теоретичних, світоглядних моментах, що становлять зміст професійної підготовки суддів.

При розгляді цього питання, насамперед, треба виходити з того, що в умовах динамічного розвитку українського суспільства, складних і болісних процесах його трансформації в громадянське суспільство законодавець досить часто невчасно, неповно або неякісно формує правову базу для нормативного регулювання суспільних відносин, що призводить до таких проблем як застарілість, прогалинність, колізійність (суперечливість) законодавства, які не можуть не позначитись на ефективності правозастосування, якщо останнє побудувати на суто нормативістських підвалинах, надавши перевагу догмі права перед його доктриною, абсолютизуючи «букву закону». А оскільки в такій ситуації суддя повинен здійснювати «пошук права» для справедливого вирішення справи, а не лише відшукування в правовому масиві необхідної норми, то ця обставина зумовлює необхідність підготовки незадогматизованого, творчо мислячого, високопрофесійного судді, який при розгляді справи керувався б не лише галузевими законами, але й Конституцією України, не лише нормами, але й принципами права (а вони, до речі, наділені вищою імперативністю відносно правових норм), ключовим серед яких є принцип верховенства права.

Оскільки ж саме судова влада виступає ядром механізму втілення принципу верховенства права в життя і власне саме з нею асоціюється забезпечення панування права у всіх сферах життєдіяльності суспільства, то забезпечення справедливого і неупередженого судочинства, незалежності суду і суддів в Україні є центральною ланкою національної правової політики, а наукове обґрунтування цих процесів – чи не найактуальнішим завданням сучасної української юридичної науки.

Разом з тим, як і багато інших принципів права, конституційних положень, цей принцип не реалізований на практиці ні в ідеологічному (світоглядному), ментальному (йде мова не тільки про

менталітет суспільства, але й менталітет представників влади, в тому числі і самих суддів), ні в правовому (особливо, процедурно-процесуальному), ні в матеріально-фінансовому вимірах.

Цілком очевидно, що вимоги принципу верховенства права, який, до речі, легалізований шляхом його закріплення в Конституції України (ст. 8 Конституції України), а також галузевому законодавстві, а отже формально є імперативною засадою функціонування українського суспільства, мають виконуватися і суддями, які повинні добре вивчити його зміст і практику застосування в розвинених правових системах світу.

Все вище сказане зумовлює зміст і спрямованість професійної підготовки суддів, яка, звісно, має спеціалізований характер і повинна здійснюватися відповідним навчальним закладом. Як відомо, 21 грудня 2010 року рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України на виконання вимог Закону України «Про судоустрій і статус суддів України» було створено Національну школу суддів України як державну установу, науковий заклад та методичний центр суддівської освіти, метою якої є забезпечення формування в Україні ефективної, сучасної та зорієнтованої на реальні потреби суддівського корпусу системи професійної підготовки суддів.

При вирішенні питань кадрового забезпечення професійної підготовки суддів слід, звичайно виходити з тези, що, як цілком вірно відзначає ректор Національної школи суддів України Микола Онішук, «теоретичні знання високоосвічених науковців не можуть замінити практичного досвіду суддів у здійсненні правосуддя» [1], тому професійною підготовкою суддів мають займатися досвідчені судді. Але при цьому, на мою думку, перевага повинна надаватись не «суддям-ремісникам», а суддям, які глибоко вивчили і засвоїли природу та сутність права, а також суспільних відносин, що ним регулюються, мають тривалий стаж роботи професійного судді (мабуть, не менше десяти років), пройшли відповідне стажування (в тому числі, в судах та спеціалізованих навчальних закладах розвинених у правовому відношенні країн світу).

Цілком очевидно і те, що сам зміст професійної підготовки суддів повинен бути трансформований, виходячи із вище сказаного.

При цьому слід відзначити, що іноді висловлюються думки про те, що предмети, які вивчаються під час підготовки суддів, мають бути вузькоспеціалізованими та мати яскраво виражений прикладний характер [2, с. 407], з чим неможливо погодитись. Адже за таких умов підготовка судді зводиться до генерації «судді-інструменталіста», який добре знатиме законодавство та практику його застосування, але буде позбавлений розуміння природи та світоглядних, моральних критеріїв права. Звичайно, при вирішенні більшості простих і стереотипних справ, з яких добре напрацьована правова позиція Верховного Суду України, такий суддя справлятиметься успішно, але при вирішенні «нестандартної» справи цілком закономірно можуть виникнути проблеми, що призведуть до судової помилки, несправедливого з точки зору «духу права» вирішення справи.

З огляду на це, а також враховуючи різноплановість та багатоаспектність судових справ, доводиться погодитись з І. Войтюк, яка зазначає, що навчання суддів має виходити за межі вузької фахової підготовки і включати світоглядні дисципліни, які даватимуть знання у сфері політики, економіки, психології, найновітніших технологій, комп'ютерних навиків тощо [3, с. 110].

Крім того, особливу увагу слід звернути на ті навчальні дисципліни, які спрямовані на вироблення вмінь та навиків генерації та правової аргументації судового рішення, виходячи, як вже зазначалося, з «духу права», а не лише з «букви закону», серед яких філософія права, історія права, загальна теорія права, правова логіка, принцип верховенства права та проблеми його реалізації тощо.

Отже, з метою усунення таких перешкод на шляху справедливого, обгрунтованого та неупередженого правосуддя як недостатній досвід, низька якість судових рішень, прийняття судових рішень “під копірку”, ідеологічні проблеми правозастосовчої діяльності судів, які деформують втілення верховенства права в

правосуддя (догматизм, нормативізм), проблема адекватної правової аргументації судового рішення, недостатній рівень професіоналізму слід підвищити рівень підготовки кандидата на посаду судді шляхом відповідного навчання в спеціалізованому закладі, зміст якого слід «перепустити» через призму верховенства права та кращих зразків реалізації західної традиції права, адже саме верховенство права є тим цивілізаційним стрижнем, що виплеканий досвідом багатьох поколінь, який має в собі багату традицію, що не дозволяє зійти зі шляху справедливості, саме верховенство права – це антипод догматизму та сліпому відтворенню нормативного матеріалу, це ідея та механізм, що забезпечує через функціонування судової системи можливість істотного зменшення свавілля влади, в тому числі і судової, конкретної особи чи суспільства загалом. Тому на сьогодні єдиним шляхом укріплення незалежності, неупередженості та справедливості судової влади є утвердження у всіх сферах життєдіяльності суспільства принципу верховенства права.

При цьому принцип верховенства права має розглядатись як система координат, в якій повинні існувати і суспільство, і влада. Без втілення принципу верховенства права в соціальну реальність, насамперед, в організацію та діяльність державного апарату, без трансформації суспільної правосвідомості на основі базових складових панування права, видається неможливим правовий прогрес, проведення правової реформи, як і загалом цивілізований розвиток нашого суспільства.

1. *Оніщук М. Хіба що чародій зможе за півроку підготувати професійного суддю» / Микола Оніщук [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nsj.gov.ua/ua/news/press-about-us/interviu-aektora-nshsu-mikoli-onishuka-hiba-sho-charodiy-zmoje-za-pivroku-pidgotuvati-profesiynogo-suddu-zakon-i-biznes/>*
2. *Бурмака Є. Післядипломна підготовка суддів у контексті верховенства права // Є. Бурмака // Публічне право. – 2013. – № 2 (10). – с. 405-409.*
3. *Войтюк І. Проблеми підготовки професійних суддів / І. Войтюк // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2008. – № 3. – С. 108–113.*

Питльована В.П.

*Прикарпатський національний університет
ім. Василя Стефаника, викладач кафедри
теорії та історії держави і права, кандидат
юридичних наук*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В КРАЇНАХ СХОДУ

Правове виховання в кожному регіоні чи країні світу має свої джерела, принципи й особливості. Універсальними джерелами правового виховання традиційно виступають такі об'єктивні форми духовної діяльності: звичай, моральне виховання в родині і суспільстві, релігія, політичні відносини і традиції влади, правова доктрина, система правосуддя і покарання.

Так, правове виховання громадян у країнах традиційної правової сім'ї (Китай, Японія, Монголія, Малайзія, країни Африки) визначається *звичаєм*, у той час як у країнах релігійної правової сім'ї — *діючою релігійною доктриною, релігійними цінностями* (країни Арабського Сходу, Індія, Ізраїль).

Правові системи Китаю та Японії належать до системи далекосхідного типу в складі *традиційної правової сім'ї*. Основи правового виховання в цих країнах обумовлені загальними особливостями традиційних правових систем, до яких належать:

- визнання звичаю (традицій, морально-етичних уявлень народу) основним джерелом права;
- негативне ставлення до законодавства (позитивного права) як неприродного джерела права;
- ігнорування державних структур (зокрема, інституту судової влади) у процесі реалізації норм права та заміщення цих структур самокерованими суспільними структурами, що діють на основі норм звичаєвого права;
- слабкий розвиток юридичної інфраструктури (юридичної практики, системи освітніх закладів із підготовки юристів).) [2,с.52-53].

Основою морального, релігійного і правового виховання в Китаї є вчення Конфуція — «учителя десяти тисяч поколінь» (V ст. до н. е.). Основне місце в конфуціанстві займають питання соціальної етики, моральної природи людини та принципи керівництва державою. Моральні аспекти, які Конфуцій висував на перше місце, включали в себе «п'ять добродійностей»: людянолюбство, обов'язок, норми поведінки, знання і відданість.

У наш час китайський централізм рельєфно виявляє себе у принципах керівництва. Відсутність розподілу влад особливо виявляється при формуванні органів судової влади, що є повністю підконтрольними представницьким органам. Судова влада у Китаї представлена Верховним народним судом, місцевими народними судами, військовими трибуналами та іншими спеціальними народними судами. У такий саме виборний спосіб формується і склад верховної прокуратури. Ураховуючи, до речі, той факт, що до складу китайського парламенту, вищого законодавчого органу держави — Всекитайських зборів народних представників — входять до 3000 представників народу (комуністів), які працюють на непостійній основі, можна припустити, що значний відсоток правоздатного населення Китаю беруть (чи брали) участь у правотворчій діяльності, отже, мають високий рівень правової свідомості. [4, с. 62-63].

Незважаючи на високий рівень правосвідомості, китайці сфері особистих прав приділяють незначну увагу. Стан конституційних прав і свобод людини в Китаї значною мірою не відповідає міжнародним стандартам. Китайський законодавець основну свою увагу приділяє не стільки правам людини, скільки правам громадянина. У переліку природних прав громадянина КНР відсутні норми про свободу думки (адже фактично панує диктатура комуністичної партії), про право на життя. [4, с. 64]. І тому не дивно, що КНР посідає одне з перших місць у світі за винесеними смертними вироками. Китайці традиційно мають високий ступінь патріотизму і громадської відповідальності. Конституція Китаю містить великий перелік обов'язків громадянина і дуже мало уваги приділяє його правам.

Так, до основних обов'язків громадянина КНР належать такі: захищати Вітчизну, охороняти безпеку, честь та інтереси Батьківщини; зберігати державну таємницю; захищати єдність держави і братерство всіх національностей; зберігати суспільну власність; дотримуватися трудової дисципліни й оберігати громадський порядок; поважати норми громадської моралі тощо. [4,с.63].

До юристів китайці ставляться із недовірою, вважаючи, що, використовуючи абстрактні норми, юристи створюють перепони для досягнення компромісів, чим сприяють негідній егоїстичній поведінці, несумісній з інтересами суспільства. Згідно з китайською традицією, спірні питання вирішуватимуться на основі почуття гуманності, потім — ритів (звичаєвих правил і прав), потім — розуму і лише після цього може слідувати звернення до права. Закони для китайців не є нормальним засобом вирішення конфліктів між людьми. Їх корисна роль обмежується тим, що вони пропонують зразки поведінки та застережуть тих, хто міг би повести себе в антисуспільний спосіб.

Судова практика та кримінальна політика в Китаї як джерела правового виховання. Для азійських країн відносно питань кримінального права залишається характерною концепція покарання-кари, яка по суті відроджує давній принцип таліону про адекватність розплати. Конфуцій, як відомо, не відмовлявся від смертної кари взагалі. Страта, згідно з його вченням, — це міра крайня, вимушена, що може бути продиктована конкретною ситуацією. У суворому принципі адекватної відплати наявний позитивний момент. Він полягає в тому, що покарання може призначатися тільки у випадках здійснення такого діяння, яке прямо передбачене законом, а розмір покарання має відповідати тяжкості злочину. Іншими словами, концепція покарання-кари певною мірою обмежує свавілля суду. [1,с.54]. І все ж таки теорія, згідно з якою сенс покарання зводиться виключно до кари, по-перше, призводить до надто жорстокого покарання, а по-друге, ігнорує самі причини злочинності, борючись із їх наслідками. І хоча санкція залишається одним із вагоміших факторів правового виховання в Китаї, однак слід відмітити, що у соціалістичну добу значного

поширення набули ідея і практика виправлення правопорушників, перетворення їх у «корисних» громадян, що і проголошено основною метою покарання, яка визначає характер і міру останнього. Зазначимо, що сьогодні за скоєння кримінальних злочинів смертну кару застосовують 87 країн світу, серед яких і Китай.

До основних рис, що визначають національний характер, а також правовий менталітет китайців, належать консерватизм, культ традиції як надійна запорука стабільності, раціоналізм, практицизм, прагматизм, ретельність, скрупульозність у справах, колосальне працелюбство, завзятість, наполегливість, колективізм, відповідальність, слухняність, стриманість, терпіння, покора, самодисципліна, патріотизм тощо. [1,с.57].

Звичай і традиція як джерела правового виховання в Японії. Послідовна передача звичаїв, традицій, сталих стереотипів поведінки від одного покоління до іншого забезпечує стабільність соціальної організації Японії — країни, що має найнижчий рівень злочинності серед індустріально розвинутих держав світу. Значну роль у правопорядку відіграє спадковість японцями ціннісно-мотиваційних настанов у правовій сфері та в юридичній діяльності, у ставленні до права, його вимог, приписів, норм, законів. [6,с.78].

У своїй внутрішній політиці японці керуються прагненням будь-яким чином уникати конфліктів, досягати консенсусу, підтримувати гармонію на всіх рівнях суспільства. У 1996 році в японській публіцистиці з'явився офіційний «Опис ідеального японця», у якому визначено чотири головні групи його морально-етичних якостей:

якості індивідуальні (бути вільним, розвивати індивідуальність, бути самостійним у справах, володіти бажаннями, мати почуття пієтету);

якості члена сім'ї (бути здатним перетворити свій дім на місце любові, відпочинку, виховання, зробити свій дім відкритим);

якості члена суспільства (бути відданим роботі, сприяти добробуту суспільства, бути творчою людиною, поважати соціальні цінності);

якості громадянина нації (бути патріотом, шанувати державну символіку, мати найкращі національні риси). [3,с.28].

Роль громадських об'єднань у правовому вихованні японців. Активну участь у різних формах правового виховання, формуванні правової культури, профілактиці правопорушень беруть громадські об'єднання Японії. Це квартальні комітети (комітети самоуправління); сусідські комітети (асоціації батьків та вчителів); рух старших братів та сестер; асоціації з попередження крадіжок у багатоквартирних будинках; асоціації попередження розбійних нападів на фінансові установи; асоціації «наставників неповнолітніх», які займаються виявленням «важких» підлітків, виховною роботою з ними; асоціації зв'язку школи і виробництва з поліцією; центри з керівництва неповнолітніми тощо. Тобто це пересічні громадяни, які працюють на громадських засадах для підтримання правопорядку. [5,с.83].

Важливе значення у справі правового виховання населення має також захист жертв злочину. Правовою основою системи компенсації певних збитків унаслідок організованої злочинності є фінансова допомога з державної скарбниці у вигляді суспільної підтримки. Японська система компенсацій за шкоду, заподіяну злочинами, є досить ефективною.

Отже, розгляд японської та китайської моделі розвитку правового виховання засвідчує, що в цьому суспільстві воно тісно пов'язане із загальними напрямками виховання та соціалізацією особистості.

1. Давид Р. *Основные правовые системы современности*. — М., 1998.
2. Златопол'ській, Д. Л. *Державне право зарубіжних країн: Східної Європи і Азії: підручник для вузів / Д. Л. Златопол'ській*. - М.: «Зерцало», 1999. - 320с.
3. Нода И. *Сравнительное правоведение в Японии: прошлое и настоящее/ Очерки сравнительного права*. — М., 1999.
4. *Конституційне (державне) право зарубіжних країн: підручник: у 4 т. / Б. А. Страшун*. - М.: БЕК, 2001. - 639с.
5. Решетніков, Ф. М. *Правові системи країн світу: довідник / Ф. М. Решетніков*. - М.: Юрид. лит., 1993. — 256

б. Рубель В. А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. — Київ: «Аквілон-Прес», 1997.

Саветчук Н.М.

*Прикарпатський національний університет
ім. Василя Стефаника, викладач кафедри
теорії та історії держави і права, доктор
філософії в галузі права, викладач*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Україна, як визначає її Конституція, розбудовує правову державу. Конституційне положення щодо творення демократичної, правової держави України вимагає піднесення рівня правової культури нашого суспільства. Бо, як підкреслюється в юридичній літературі, без підвищення рівня правової культури українського населення побудова правової держави неможлива.

Правова культура – це важлива складова процесів здійснення суспільно-правової реформи в країні, утвердження верховенства права в усіх сферах соціального буття. Зрілий рівень правової культури в суспільстві, де функціонують її ефективні механізми, є умовою формування демократичних засад життєдіяльності[1, с.9].

Останніми роками в світі спостерігається зростання інтересу правознавців, політиків і широкої громадськості до проблем правової культури. Правова культура – це особливе соціальне явище, яке може бути сприйняте як якісний правовий стан і особи, і суспільства, структурованого за різними підставами[2, с.16].

Можемо зазначити, що сьогодні в юридичній літературі є дуже багато наукових визначень щодо поняття правової культури. За сучасних умов формування правової культури в Україні поширився новий гуманістичний підхід до права, де основна увага в цьому праворозумінні приділяється основним правам людини, належному правосуддю, загальноправовим засадам суспільного

і державного розвитку. Правова культура – це система духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права. Вона є складовою частиною загальної культури. Треба розрізнити поняття правової культури особистості і правової культури суспільства. Але в той же час ці поняття пов'язані одне з одним. Рівень культури нашого суспільства залежить від правової культури кожної особистості. Тобто, чим більше особистостей матимуть відповідні правові знання, дотримуватимуться правомірної поведінки, то і вищою буде правова культура українського суспільства [3, с.24].

Деякі науковці зазначають, що рівень правової культури суспільства характеризують такі показники: стан охорони і захисту прав і свобод людини правовими засобами; стан законодавства, ступінь його досконалості за змістом і формою; стан законності в суспільстві; рівень правової активності громадян. Правова культура – це складне системне утворення, що охоплює всі правові цінності суспільства.

Аналіз наукових підходів до розуміння поняття правова культура призводить до висновку, що її основу складають знання та розуміння права і дії у відповідності до рівня цих знань, бо в кінцевому рахунку найголовнішим є дії людини у повсякденному житті у відповідності з вимогами до чинного законодавства.

Дослідження сутності феномену правової культури має досить тривалу історію. Умовно можна виокремити декілька етапів дослідження сутності і змісту правової культури: дореволюційний, радянський і період сьогодення [4, с. 391]. У дореволюційний період вчені зосереджували увагу на аналізі місця і ролі правової свідомості як важливого структурного елемента правової культури. У радянський період у дослідженні проблем правових цінностей, правової свідомості як складової правової культури розпочинається період боротьби проти права та правосвідомості в їх загальноцивілізаційному тлумаченні, а також проти «юридичного» світогляду як буржуазного. Уже з середини 50-х років починають з'являтися статті з проблем правосвідомості, яка аналізується як система правових поглядів людей [5, с.45]. На початку 70-х років деякі автори почали вивчати проблеми правової культури більш системно і цілеспрямовано.

Отже, правова культура є надзвичайно складним і духовним феноменом. Особливість правової культури полягає в тому, що вона являє собою не право чи його реалізацію, а комплекс уявлень тієї чи іншої спільноти людей про право, його реалізацію, про діяльність державних органів та посадових осіб.

На жаль, на сьогоднішній день, якщо говорити про нашу державу, то високий рівень правової культури не спостерігається не лише у пересічного громадянина, часто його не вистачає навіть законодавцям, політичним лідерам, керівникам суспільних організацій. І справа не в тому, що вони не знають закону, а в тому, що вони не рахуються з ним. А це вже зневажання правом. Низький рівень правової культури, нерозвиненість у населення юридичних традицій, що переходять у відкритий правовий нігілізм, заперечення необхідності і цінності права мають глибокі історичні корені. З покоління в покоління в Україні проявляється зневага до закону та суду, терпимість до свавілля [6, с.234].

Досить активна увага стала приділятися підвищенню рівня правової культури зі створенням незалежної держави. Але не слід чекати швидких позитивних змін, швидкого росту рівня правосвідомості і правової культури суспільства, оскільки це є довготривалий процес по відновленню не лише правових, а й культурних цінностей, які пригнічувалися та не визнавалися на протязі багатьох поколінь.

Сьогодні правова культура суспільства потребує систематичного раціонального формування, стимулювання та позитивного соціального розвитку. Дослідники даного явища вказують на те, що починати потрібно з правового виховання. Змістом правового виховання є залучення людей до знань про державу і право, законність, права та свободи особистості, розуміння сутності правових вчень, доктрин, формування у громадян стійкої орієнтації на законслухняну поведінку. Звісно, деякі правові цінності, маючи своє походження з моральних норм, засвоюються особистістю в процесі різноманітної соціальної практики. Однак метою правового виховання є «створення спеціального інструментарію з донесення до розуму та почуттів кожної людини правових цінностей» [7, с.26].

Одним із видів правового виховання є правова просвіта громадян, головним інструментом забезпечення якої є навчальні заклади освіти. Діяльність у сфері правової просвіти громадян включає: викладання правових дисциплін і правове виховання; підготовку розповсюдження і популяризацію юридичної літератури; роз'яснення чинного законодавства; поширення правової інформації тощо. На сьогодні відчувається нагальна потреба у правовому вихованні людини, а тим більше молоді. Суспільство потребує підсилення цілеспрямованої діяльності держави щодо передачі юридичного досвіду, систематичного впливу на свідомість і поведінку людини з метою формування відповідних позитивних уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, установок, що забезпечують додержання, виконання і використання юридичних норм[8, с.281].

Для цього, без сумніву, необхідно переглянути програми правової освіти студентської молоді з урахуванням інтересів цієї соціально-демографічної групи, адже побудова дійсно демократичної, правової держави, проголошеної Конституцією України, обумовлює суттєве підвищення правової свідомості громадян, їх правової культури, неухильне дотримання ними вимог законодавства, а також послідовну реалізацію основних прав і свобод людини і громадянина.

Немаловажну роль у правовому вихованні відіграють такі засоби масової інформації як газетна, журнальна стаття, кіно і телебачення. Однак більшості журналістських публікацій та сценаріїв фільмів не вистачає глибини та багатосторонності при дослідженні проблеми виховання почуття поваги до прав, свобод людей. Про яку правову культуру суспільства може йти мова, якщо газети та журнали мають велику кількість сцен кримінального життя, на екранах телевізорів грабіж та вбивства. В останній час з'явилася негативна тенденція прийняття негативного досвіду західних країн у справі правового виховання через кінофільми та журнали. Крім розвитку нездорових тенденцій, наслідування кримінальним елементам в молодіжному середовищі, суспільство опинилося позбавленим об'єктивної картини, що відобра-

жає не тільки злочини та їх генезис, але також і всі наступні за злочинами етапи правозастосовної діяльності[4, с.392].

Найважливішим фактором, що безпосередньо і досить активно впливає на правову культуру людини, є культура правотворчості. Підґрунтям смислової позиції в даному разі є ставлення до вже готового, закріпленого у нормі права варіанта поведінки за співвідношенням «правильно - неправильно», «врегульоване — не врегульоване». Стосовно правової культури це означає, що зміст правової норми визначається правилом, яке вказує на те, що має існувати в дійсності. Тобто, те, що законодавець вводить в норму, те й існує як права реальність. Насправді людині буває дуже складно самостійно визначити своє ставлення до варіанта поведінки, зафіксованого текстуально вираженою нормою у співвідношенні з реальною дійсністю, оскільки норма права не завжди стає масштабом, завдяки якому дійсність оцінюється як правильна або неправильна, врегульована чи не врегульована. Зазначене формує варіант поведінки спонтанної (подекуди — протиправної)[4, с.395].

Сучасна права система України настільки заплутана, що навіть досвідченому юристу не просто зорієнтуватись у частокілї безсистемно існуючих нормативних актів. Реальний стан вітчизняного законодавства — це показник наявності суб'єктивних передумов нестабільності чинних нормативно-правових актів.

Сьогодні підвищення рівня правової культури і правосвідомості населення України – це першочергове завдання суспільства і держави. Треба чітко усвідомити, що права свідомість населення залежить не тільки від їх життєвого рівня, створення умов для реального забезпечення прав і свобод людини на державному рівні, але й у значній мірі від впевненості громадян у тому, що вони в будь-який час зможуть захистити свої права у судовому порядку. А також вірі у те, що реалізація цього захисту є доступною, швидкою і справедливою. Без цього неможливо переконливо вести мову про потребу оволодіння правовою культурою кожній людині. Тому-то суди, прокуратури повинні налагодити постійний і чіткий зв'язок з населенням щодо інформування його

про те, що захист прав і свобод громадян є не тільки теоретично і конституційно визначеним, а є реальним практичним фактом, при чому це не поодинокі випадки, а системна і масова судова практика. Без такої інформативної роботи не можна розраховувати на те, що громадяни з повагою ставитимуться до чинного законодавства, вважаючи його важливою цінністю у сфері суспільних відносин, що вони захочуть зрозуміти принципи права і повірити в них[2, с.18].

Треба зазначити, що сучасні наукові підходи щодо панування в суспільстві права ще мало зрозумілі для людей. Тому це теоретичне положення необхідно більш широко пропагувати серед населення, що повинно позитивно вплинути на правове виховання людей, на підвищення їх правової культури. В питаннях шляхів підвищення правової культури треба виходити з того, що сьогодні ще не подоланий такий стереотип у правовій свідомості як отожднення права і законодавства, що був панівним до проголошення незалежності України. Це викривлення правової свідомості наносить неабияку шкоду у захисті прав і свобод громадян.

Ряд заходів потрібно вжити і для оволодіння громадянами основами позитивного права, як складового елементу правової культури. До процесу правового виховання населення мають долучитися науково-педагогічні працівники, юристи, представники засобів масової інформації, творчої інтелігенції. З цією метою варто було б продумати як і в який спосіб донести знання з теоретичних засад праворозуміння чинного законодавства до населення. Мається на увазі інформаційна діяльність викладачів-юристів вузів, практичних працівників правоохоронних органів через засоби масової інформації, їх виступи з лекціями і бесідами в учнівських, студентських та трудових колективах. Саме вони мають відіграти головну роль у підвищенні рівня правової культури громадян[8, с.281].

Важливим є формування правової культури працюючої частини населення. Варто погодитись із пропозиціями А.Кутиркіна, які він виклав у статті «Шляхи розвитку теорії та практики правового виховання населення України». Мова йде про те, що у

трудовах колективах мають бути юрисконсультами(або інші особи, які можуть виконувати ці функції), які проводили б курси підвищення правових знань працівників. Цікава думка автора про те, що завдяки цьому працівники не тільки зможуть отримувати постійно юридичні знання і відповіді на свої питання, але й при допомозі цих же осіб мають можливість покращити свої знання щодо правового виховання дітей. Однак в цьому юрисконсультам та іншим особам повинна надаватись кваліфікована допомога з боку управлінь юстиції, освіти, у справах сім'ї, молоді та спорту. Бо тільки за умови скоординованої роботи цих відомчих структур можна розраховувати на ефективні результати у правовому вихованні батьків і дітей [5, с.45].

У науковій літературі звертається увага і на проблемні питання, які мають місце серед студентської молоді, зокрема, відзначається зниження рівня її правової свідомості. Сьогодні «зарозуміле ставлення деякої частини студентів до себе і оточуючих знаходить прояви у відкритій неповазі до людей, незалежно від їх віку або соціального статусу, що призводить не лише до порушення дисципліни, а й прав та свобод людини і громадянина... З великим побоюванням треба нам усім ставитися до зростаючої бездуховності, особливо серед молоді... Без цілеспрямованого виховання(у тому числі й правового) держава аж ніяк не може обійтися»[7, с.27]. Отже, правове виховання студентів є необхідним.

Таким чином, є всі підстави погодитися з твердженням О.О.Ганзенка про те, що рівень правової культури сучасного пострадянського суспільства є невисоким. Як підтверджують соціологічні дослідження, значна частина населення не орієнтується в нормах законодавства. Криза права, сучасної правової свідомості як важливої правової культури зумовлена загальною кризою суспільних відносин, з якої має вийти українське суспільство. В Україні відбувається процес девальвації права, його регулятивних чинників, спостерігається масова неповага до права, зневажливе ставлення до законодавства, правових норм, широких масштабів набули явища правового нігілізму, який заперечує цінність права[8, с.283].

Отже, формування і розвиток правової культури всього суспільства залежить від високого рівня правової культури кожного громадянина, а саме: виховання глибокої пошани до закону, формування готовності безпосередньо і активно брати участь у втіленні його положень у повсякденне життя, кожної посадової особи, кожного державного службовця, і особливо професійних юристів, на яких припадає головна робота у законотворчості та застосуванні права. Лише тоді рівень правової культури населення досягне найвищого щабля розвитку, лише тоді кожен громадянин держави відчує власну приналежність до правового життя країни, буде активним учасником правового процесу й матиме змогу самостійно аналізувати чинне законодавство, відзначаючи його здобутки та недоліки.

1. Горбунова Л.М. *Правова культура як умова ефективного розвитку законодавства*/ Л.М. Горбунова // *Право України*. - 2007. - №3.-С. 21-25.
2. Максимов С.І. *Українська правова культура: ціннісний вибір* //С.І. Максимов/ *Державне будівництво та місцеве самоврядування*.– 2007.– № 14. – С.15-21
3. Голосніченко І. *Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави*/ І.Голосніченко// *Право України*.- 2005.- № 4.- С.24-25.
4. Скуратівський А. *Правова культура: сутність, стан та шляхи розвитку*/А.Скуратівський// *Збірник наукових праць Української академії державного управління при Президентові України/ За заг. ред..В.І.Лугового, В.М.Князева*.– Вип.1.–К.:Вид-цтво УАДУ, 2000.– С.389-401
5. Головченко В. *Правові механізми формування правосвідомості студентів*/ В.Головченко, А.Потьомкін// *Право України*.- 2006.- № 4.- С. 44-46.
6. Дмитрієнко І. *Проблеми та перспективи історичного осмислення української правової культури*/ І.Дмитрієнко// *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 38.- К.: Ін-т держави і права ім.. В. Корецького НАН України, 2007.- 776 с.*
7. Третяк С. *Правове забезпечення правової культури населення як умова створення основ громадянського суспільства*/С.Третяк// *Право України*.- 2005.-№ 4.-С.26-28.

8. Ганзенко О.О. *Правова культура особи в умовах розбудови правової держави Україна/ О.О.Ганзенко// Вісник запорізького юридичного інституту. – 1999.–№ 2.–С.279-284*

Тонієвич Є.Д.

*викладач кафедри теорії та історії
держави і права Юридичного інституту
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника*

РОЛЬ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ У ПРОЦЕСІ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ- ЮРИСТІВ

У сучасних умовах розвитку України як соціальної, правової держави актуальним залишається питання реалізації права кожної людини на освіту. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями. В умовах здобуття освіти виховання виступає як спеціально організований і цілеспрямований педагогічний процес формування належного рівня свідомості і поведінки особистості.

Відповідно до ст. 42 Закону України «Про освіту», вища освіта забезпечує фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами ступенів вищої освіти відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовки та підвищення їх кваліфікації [1].

Саме юридична освіта в Україні має найбільш тісний зв'язок теорії з практикою і саме тому відіграє важливу роль у формуванні справжнього юриста-професіонала. Юридична професія

дедалі більше диференціюється як у функціональній площині (суд, прокуратура, слідство, адвокатура, нотаріат тощо), так і у предметній (кримінальне право, цивільне право, адміністративне право тощо). Тому, на сьогодні вже не достатньо блискучих теоретичних знань. Ринку праці необхідні такі фахівці, які вже вміють реалізовувати знання на практиці.

На недоліки підготовки юристів за традиційною системою юридичної освіти звертали увагу ще в XIX-XX століттях П.Є. Казанський (Одеса), Д.І. Мейер, О.А. Люблінський, І.І. Янджұл, Г.Ф. Симоненко (Росія) та інші.

Одним з дидактичних принципів юридичної освіти є принцип зв'язку теорії з практикою, що полягає в гармонійному поєднанні доктринальних знань з юридичною практикою і повсякденним життям людей. Саме на цих засадах має ґрунтуватися викладання юридичних дисциплін.

Методичну основу цього принципу заклав один з видатних цивілістів Дмитро Меєр у своїй праці «О значении практики в системе юридического образования» Головною ідеєю Мейєр Д.І. був практичний характер викладання юридичної науки. «Насправді, звання юриста, як і звання лікаря - практичне, і тому як практична підготовка учнів до лікарської науки відбувається в школі, точно так само практична підготовка юриста повинна відбуватися там само» [2, с.42]. В своїй праці автор виклав докладну програму проведення практичних занять з цивільного, кримінального права і судочинства. Варто зазначити, що свої ідеї цей видатний юрист реалізував на практиці відкривши в середині XIX ст. при Імператорському Казанському Університеті першу юридичну клініку в Росії.

Також, варті уваги положення статті Геннадія Матвєєва «О методике проведения семинаров и практикумов по юридическим дисциплинам», у якій не лише сформульовані конкретні методичні рекомендації щодо проведення семінарських і практичних занять, а й показані характерні недоліки проведення семінарських занять з юридичних дисциплін [3].

Світовий досвід показує, що для підготовки висококваліфікованого юриста необхідно забезпечити системне викладання 32-35

професійно значущих основоположних дисциплін, що становить приблизно дві третини загального часу навчання. Сюди, зокрема, належать філософія, основи економічних теорій, теорія держави і права, конституційне право, цивільне право, господарське право, кримінальне право, земельне право, міжнародне право, фінансове право, різні галузі процесуального права, іноземна мова та ін. Решта – це навчальні дисципліни, які групуються за ознаками меншої вагомості в системі юридичної освіти та за конфігурацією конкретної спеціалізації, наприклад, право інтелектуальної власності, кримінологія, криміналістика, судова бухгалтерія, банківське право, біржове право, транспортне право, судова психіатрія тощо. Тенденція становлення і розвитку спеціалізованих вищих навчальних закладів, викликана об'єктивними закономірностями існування суспільства, зростає. Вже працюють за відповідно відкоригованими навчальними планами спеціалізовані інститути (факультети) у провідних вищих навчальних закладах, де постійно зміцнюється матеріальна база, удосконалюється методичне забезпечення, ведеться велика робота по підбору належних педагогічних кадрів [4, с. 134-135].

Як спеціальна за призначенням, метою та змістом форма виховання, правова практика є одним з вирішальних та обов'язкових елементів, що забезпечує здобуття особою належного кваліфікаційного рівня та отримання диплома юриста за спеціальністю «правознавство». Її основною метою є оволодіння на основі набутих теоретичних знань практичними навичками та вміннями, які необхідні у майбутній професійній діяльності. Крім того, правова практика передбачає формування у студентів-юристів поважного ставлення до праці, обраного фаху [5, с.256].

Важливе значення для організації і здійснення практичної підготовки студентів має нормативно-правове і методичне забезпечення. Основним нормативно-правовим актом з даного питання є Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів [6], Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України [7] та інші нормативні документи Міністерства освіти і науки України, а також з відповід-

ними документами з цих питань, розробленими університетом і факультетом.

Відповідно до п. 1.1. Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів, метою практики є оволодіння студентами сучасними методами, формами організації та знаряддями праці в галузі їх майбутньої професії, формування у них, на базі одержаних у вищому навчальному закладі знань, професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних ринкових і виробничих умовах, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати в практичній діяльності [6].

Проте, у більшості випадків дані норми мають декларативний характер. При проходженні практики зазвичай студенти-юристи виконують ту роботу, яка навіть і близько не стосується фаху. Це функції або секретаря-референта або діловода, що ставить під сумнів всю систему проходження практики студентами-юристами в Україні.

Однією з найбільш вдалих форм практично спрямованого навчального процесу є юридична клініка, основою функціонування якої є синтез інтересів: громадяни, що потребують правової допомоги і не можуть оплатити послуги адвоката, готові звернутися за порадою до студента, аспіранта чи молодого викладача – кваліфікованих правознавців. У свою чергу, студенти та науковці зацікавлені в отриманні практичних навичок, що сприятимуть у майбутньому їхньому працевлаштуванню.

Відповідно до пункту 2.2. Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, основними завданнями юридичної клініки є надання студентам юридичної клініки можливості набуття навичок практичної діяльності за фахом; створення місць для проходження студентами навчальної та виробничої практики; надання громадянам соціально вразливих верств населення суспільства безоплатних юридичних консультацій; проведення заходів з правової освіти населення; забезпечення можливості спілкування студентів під час навчального процесу з фахівцями-практиками судових і правоохоронних органів,

інших державних органів та органів місцевого самоврядування з питань їх діяльності; створення ефективного механізму обміну інформацією між населенням, засобами масової інформації та юридичною клінікою, що дозволить оперативно реагувати на практичні потреби громадян [7].

Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що на превеликий жаль методичні засади організації практичної підготовки студентів-юристів, хоча і впроваджені на законодавчому рівні, проте залишаються номінальними. А юридичні клініки, як одні з найбільш вдалих форм практично спрямованого навчального процесу у більшості випадків або взагалі відсутні при юридичних факультетах вузів або існують формально. Разом з тим, слід враховувати, що будь-яке, в т.ч. правове, професійне виховання є цілеспрямованою, плановою і організаційною діяльністю державних органів і суспільних організацій, у ході якої з урахуванням об'єктивних умов суспільного життя у студентів формується система професійних правових знань і уявлень, емоцій, почуттів і установок, що забезпечують їх свідомо-активну правомірну поведінку в процесі професійної діяльності.

Отже, професійно-правове виховання студентів-юристів слід проводити з метою формування у них комплексу правових і професійних знань, умінь, навичок, звичок, уявлень та переконань, які забезпечують його становлення як особистості та фахівця відповідного рівня.

1. *Про освіту [Текст] : Закон України від 23.05.1991 р. № 1060-XII. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>*
2. *Мейер Д.И. О значении практики в системе современного юридического образования. Казань : В Типографии Университета, 1855. - 50 с.*
3. *Матвеев Г.К. О методике проведения семинаров и практикумов по юридическим дисциплинам // Проблемы правоведения. Республиканский межведомственный научный сборник. - Киев: Вища шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1984, Вып. 45. - С. 125-131.*
4. *Діденко Я. «Болонський процес» і його перспективи для українських студентів / Я. Діденко // Юридичний журнал. – № 7. – 2004. – С. 132-135.*

5. *Теорія держави і права : навч. посіб. / [С.К. Бостан, С.Д. Гусарєв, Н.М. Пархоменко та ін.]. – Київ : Академія, 2013. – 348 с.*
6. *Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України / Наказ Міністерства освіти України № 93 від 08.04.1993 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93>*
7. *Про затвердження типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України / Наказ Міністерства освіти і науки України № 592 від 03.08.2006 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06>*

Зміст

<i>Тищик Б.</i> З нагоди ювілею (230-річчя) кафедри історії держави, права та політико-правових вчень	3
<i>Бойко І.Й.</i> Історія держави і права України в системі юридичних наук та її методологічні засади	8
<i>Кравчук М.В.</i> Досвід розбудови армії УНР та його роль у сучасному виховному процесі.....	14
<i>Присташ Л.Т.</i> Наслідки фашистсько-німецької окупації України в період другої світової війни	24
<i>Адамович С.В, Адамович Г.М.</i> Роль суспільних дисциплін у національно-патріотичному вихованні студентської молоді	31
<i>Сворак С.Д.</i> Народовладдя та диктатура в політико-правовій доктрині українського націоналізму	36
<i>Кольбенко А.В.</i> Аналіз та оцінка історико-правових фактів у наукових дослідженнях	45
<i>Кахнич В.С.</i> Утворення юридичного факультету у Львівському університеті в 1784 р. структура, професорсько-викладацький склад	49
<i>Коваль А.</i> Основоположні політичні правові ідеї античності та середньовіччя як невід’ємна частина юридичного світогляду нового часу.....	54
<i>Шевчук Л.Е.</i> Нотаріат на Західноукраїнських землях у міжвоєнний період (1918-1939 рр.).....	62
<i>Липитчук О.</i> До питання досвіду польських вчених-юристів щодо соціологічних досліджень в кримінальному судочинстві у міжвоєнний період.....	69
<i>Моряк-Протопова Х.М.</i> Формально-юридичні вимоги до працівників державних органів влади в Австро-Угорщині (середина ХІХ – початок ХХ ст.)....	75
<i>Федуцак-Паславська Г.М.</i> До питання формування філософських засад конструкції правопорушення	83

<i>Ванієв Е.С.</i> Правове та патріотичне виховання у кримськотатарській сім'ї.....	87
<i>Бедрій М.М.</i> Особливості провадження у справах про відьом в українському копному судочинстві (XIV-XVIII ст.).....	92
<i>Андріюк В.В.</i> Теоретико-правові проблеми підготовки професійних суддів в Україні	97
<i>Питльована В.П.</i> Особливості правового виховання в країнах Сходу	102
<i>Саветчук Н.М.</i> Проблеми формування правової культури в умовах розбудови Української держави.....	107
<i>Тонієвич Є.Д.</i> Роль юридичної практики у процесі правового виховання студентів-юристів.....	115

Для нотаток

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-
ПРАВОВОЇ НАУКИ ТА ЇЇ РОЛЬ У
ПРАВОВОМУ ТА ПАТРІОТИЧНОМУ
ВИХОВАННІ
СТУДЕНТІВ-ЮРИСТІВ

матеріали науково-практичної конференції

7-8 листопада 2014 року

В редакції авторів наукових статей

Комп'ютерна верстка: Ігор КОЗИЧ

Підписано до друку 11.12.14 Формат 60x84/16. Папір офсетний. ум.друк.арк. 14,5 Наклад 300 прим.
Зам. №69/14-15.

Віддруковано в Юридичному інституті
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
76018, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 44а
e-mail: lawdept@pu.if.ua